

САТАНІНСКІ ТУР

1

Цягнулася бясконцая студзенская ноч, ніводнае акно яшчэ не свяцілася ў дамах насупраць. А Марына была ўжо на нагах, збірала мужа ў далёкую паездку.

Тавар упакавалі, можа, тыдзень таму назад у дзве вялікія торбы, чырвоную і сінюю. Яна выкладвала з халадзільніка на стол харч — усе запасы, што збірала цэлы месяц — з таго дня, калі цвёрда вырашылі, што Уладзік паедзе. Не, пазней, калі Саша Кукліч дамовіўся з установай, якая арганізоўвала турысцкія падарожжы.

На сталае была вараная кілбаса, сала, сыр, кансервы. Не з халадзільніка — з-за дзвярэй на балкон — дастала слоік залітай тлушчам сялянскай кілбасы, што прывёз брат Іван; хавала яе там ад двух «коцікаў»-ласуноў — ад малой Янкі і вялікага Уладзіка. Пахваліла сябе за ашчаднасць, маглі ж на Новы год з'есці. Некалі маці ўпікала яе, школьніцу, што негаспадарлівая яна, раскідуха, не тое што старэйшая сястра яе Таццяна: тая ўсё цягнула ў хату і нічога без карысці з хаты.

«Ах, мамачка! Каб ты ведала, якая я ашчадная стала ў гэты час! Ні ты, ні Таня такія не былі. Вам, сяльчанам, якія штодня дояць сваю карову, не ўцяміць, як жыць, атрымліваючы чатырыста грамаў макароны на месяц і трыста масла. Каб не вашы пасылкі... Ці даўно было наадварот — мы вам слалі пасылкі. Уладзік перажывае: кандыдат навук, вучоны... Просіць, каб я не пісала, як мы жывём... Яначцы цукерку і яблычка не можам купіць. І я пішу: жывём добра, мамачка. А гэта ж і праўда: жывём шчасліва. Нам зайздросцяць. Круцімся, круцімся, мама. Во Уладзік паедзе ў Польшчу. Дзякуем Івану — даў з чым ехаць. Але які з Уладзіка камерсант? Божа мой! І смех і грэх. Ды не ж, не! Хто ведае так мову, як ён? Польскую. Едуць без мовы. І робяць бізнес. Цьфу! Якое брыдкае слова! Уладзік будзе рабіць бізнес? Хіба гэта бізнес, калі вымушае беднасць? А Уладзік можа быць кім хочаш: у яго галава паўнюткая камбінацый, не толькі філалагічных. Ён дзелавы, мама, ён гаспадарлівы... Ён усё умее, сам пыласос адрамантаваў. Я так бедала: як жыць без пыласоса? Новы ж не купім. Дзе возьмеш дваццаць тысяч? А Уладзік узяўся і паправіў. Мы цяпер усё ўмеем, мама. Як кажуць, галота на выдумку хітрая... І мы хітрыя, мама. Мы смелыя. Мы верым у наша шчасце. Таццяна піша: «Трэба табе другое дзіця ў такі час!» Трэба, мама, трэба. Я першага так не чакала, Янку, як гэтага. Я ведаю: будзе сын! Будзе сыноч, мама! Дзевяты твой унук. Ты ж не баялася чацвярых нас нарадзіць...

Івана — у вайну. Мяне — у сорок пяць гадоў. Іван тады ажаніўся ўжо. Таня саромелася, тыдзень у школу не хадзіла. Во дурная! І хітрая: дваіх нарадзіла і сказала: «Стоп, Таццяна Андрэеўна». Біла яна мяне, малую, а ўсё роўна я люблю яе. Вясёлая ты, мая дарагая сястра. Каб мне твая бесклапотнасць! Адна маці, адзін бацька, а такія мы розныя. Я ведаю: мяне больш любіць тата, хоць яму цяжка сказаць ласкавае слова. Але я разумею цябе, татачка, без слоў. Я разумею. А каго ты больш любіш, мама? Цяпер — унукаў, праўда? Чыіх дзяцей? «Усіх, усіх»,— кажаш ты. А Таня піша: Іванаву ўнучку, першую праўнучку. Бабуля мая дарагая, ты ўжо прабабуля. А для мяне ты маладая. Праўнучка бліжэй, а мы з Янкай далека, і я знаю... я знаю, мама, за нас у цябе сэрца баліць часцей, чым за тых дзяцей, унукаў, што побач з табой, каго ты бачыш штодня. Я чую гэты твой неспакой, сэрца мае чуе, мама. Кожную тваю пасылку я адкрываю з трапятаннем, я чытаю твой неспакой, боль, клопат не ў кароткім пісьме тваім, а ў пасылцы — у скрылёчках духмяных яблыкаў з нашага саду, які мы разам гадавалі... садоўнік наш бацька... О, які ты садавод, тата! Але яблычкі крышыла ты, мама, сушыла іх. Яны такім родным пахнуць, што ў мяне льюцца слёзы, калі я адкрываю пасылку. Яначка, дзіцятка мае, палохаецца. А Уладзік разумее. Уладзік усё разумев, ён такі ж чулівы, і ў яго вочы набрыняюць, але ён жартуе: «Ты паэтка, Марына! Напішы вершы пра свае яблыкі!» О, каб я ўмела пісаць вершы! Я напісала б пра цябе, Уладзік, пра наша каханне. Ты ўмееш гаварыць прыгожыя словы, а я не ўмею. Усю сваю пяшчоту я перадаю табе інакш, зусім інакш... не словамі. Словы я кажу, калі застаюся адна, як цяпер. Не, Янцы я кажу многа такіх слоў. А табе не магу. Чаму табе не магу? Саромеюся, як тады ва ўніверсітэце, калі мы ўпершыню сустрэліся. Я расказвала табе, як у мяне закалацілася сэрца, калі ты запрасіў мяне на танец. А да таго ж вечара мы праходзілі міма, мы ж былі на розных факультэтах. У той вечар я сказала сабе, «Марына, гэта твой лёс». Праўда, Уладзік, я так сказала. Не проста сказала — вырашыла: ты мой лес. Калі пажаніліся і я расказала табе, ты смяўся: прыдумала. Не, Уладзік, не прыдумала, не ўмею я прыдумваць... Рэалістка, кажаш ты. Паэтка і рэалістка? «Загадка мая»,— сказаў ты аднойчы. Але, Уладзік, я загадка. Але не твая, не. Ты мяне чытаеш, што «Новую зямля», якую любіш. Я загадка для самой сябе, я — што Незнаёмка тая. Блокаўская. Не для цябе Незнаёмка — для сябе. Хоць ты і часта паўтараеш: «Ты так светла, как снег невинный, ты так бела, как дальний храм». Я — дальні храм. Парадокс! Выходзіць, я не ведаю самую сябе? А можа, і праўда не ведаю? Фу, глупства! Што толькі лезе ў галаву! Ад бяссоння, ці што? Я

так і не заснула. Добра, што ты спіш, табе трэба выспацца перад дарогай».

Марына раптам злавіла сябе на тым, што не думае яна, а шэпча-гаворыць ледзьве не на поўны голас. Схамянулася. З усмешкай зачыніла шчыльнай дзверы на кухню, а то яшчэ разбудзіць Уладзіслава. І нахмурылася, незадаволеная сабой: наўспамінала, нагаварыла Бог ведае што, а работу не зрабіла — не спакавала сумку з харчам. Так усё і ляжыць на сталае. Не трэба сядзець, гэта расслабляв. Расселася, як пані. Працаваць трэба стоячы. Паднялася, пачала загортваць сала ў чысценькую паперу. Але тут жа адумалася. Сала трэба нарэзаць. Каб Уладзік не рабіў гэта ў аўтобусе. Дзе там памыць рукі? А ён — чысцюлька. І кілбасу трэба нарэзаць. Нож ён возьме свой, рыбацкі. Можна, відэлец пакласці? Не, не стане ён у аўтобусе, на людзях, есці відэльцам — пабаіцца, каб не сказалі: «Во пан варшаўскі». Заўсёды ж знойдуцца жартаўнікі.

Марына ўжо тройчы ездзіла на плошчу, дзе збіраліся каманды для паездкі. Узіралася ў людзей, што цягнулі цяжкія торбы. Не спадабаліся гэтыя людзі ёй: маўклівыя, насцярожаныя, падазроныя нейкія, без усмешак, жартаў. Помніла, якая вясёлая кампанія была ў іх, калі яна колькі гадоў таму з работніцамі з панчошнай фабрыкі ездзіла на Каўказ. Усю дарогу песні, жарты, толькі ў гарах, над безданню, жанчыны войкалі, адсоўваліся ад вокнаў, быццам пры падзенні гэта ўратавала б, сціхалі жарты. Жартаваў адзін шафёр, каб падбздзёрыць турыстаў. Я на не войкала, але грудзі апякаў непрыемны халодны скразняк. Дзякуй Богу, да Варшавы дарога што абрус, найвышэйшыя горы каля Лагойска, яе родныя горы, па якіх яна поўзала, як толькі навучылася хадзіць; сямейка яе — зацятая грыбнікі: бацька, маці, Таня, Люда. Іван хадзіў адзін па грыбы — ездзіў у вялікі лес пад Пleshчаніцы, але рэдка збіраў больш, чым яна, малая, у яе было нейкае асаблівае грыбное чуццё. Ды хіба на адны грыбы ў яе чуццё! Вучылася яна ў школе так, што бацька захапляўся, а Таня зайздросціла, таму, можа, і волю рукам давала; Марына школу скончыла з медалём, ва ўніверсітэт прайшла па зялёнай вуліцы. «У сарочцы яна ў цябе, Ганна, нарадзілася», — казалі суседкі на радасць бацьку і маці. «Уладзіку я забылася сказаць, што нарадзілася ў сарочцы. Во пасмяецца».

Села, зноў пачала наразаць сала; Уладзік любіць тоненькія скрылёчкі — эстэт!

Але работа не адганяла думкі, яны віхрыліся па-ранейшаму, так яны віруюць толькі ўначы, удзень пльвучуць спакойна, як тыя хмары, што не апякаюць ветрам, не паліваюць дажджом. А ўначы думкі — што смерчы, закружаць, панясуць і раздзяруць на шмаццё усё, што

было збудавана разумнай разважлівасцю ў дні пгчаслівага жыцця. Марына баялася начных думак. Цяпер пераконвала сябе, што не ноч жава — раніца. У доме насупраць засвяціліся два акны, і яны ўзрадавалі — святло людскіх клопатаў, такіх жа, як і ў яе.

І зноў думкі.

«Ці сказаў Іван бацькам, што падбіў нас на гэтую авантуру? Божа! А чаму авантура? Тысячы людзей ездзяць. Да таго ж гэта даўняя мара Уладзіка — з'ездзіць у Польшчу. Спецыяліст, а жывой гутарковай мовы, па сутнасці, не чуў. І вось можна спалучыць карыснае з прыемным, матэрыяльнае з духоўным. Іван, відаць, не ездзіў з Лепеля ў Лагойск, не часта да бацькоў наведваецца, з Таццянай сварыцца. Таццяна будзецца і патрабуе, каб ён дапамог грузавіком. А як ён паможа, калі кожны літр бензіну цяпер на ўліку? Таццяна сквапная, а Іван добры, ён усім памагае. І нас ён выручыў! А ў мяне балела галава: як набыць пасаг для малога. Падлічвалі з Ларысай: дваццаць чатыры тысячы трэба! Дзе ўзяць? Сорамна прасіць у бацькоў: адкуль у іх грошы з калгасных пенсій! У Таццяны ёсць, але Таццяна спачатку ўнізіць — «Вучоныя, маць вашу!..» — а потым, можа, і дасць... Ах, Ваня, як мы табе ўдзячныя!»

Брат Іван прывёз ім цэлую каністру спірту, чыстага, рэктыфікату. Жартаваў: «Не думайце, што я злодзей. Я не краду, я сумленна бяру ўкрадзенае маім начальствам. А яны хапаюць. Вы — святыя людзі святой навуцы — не разумееце, як хапаюць. Ох, хапаюць. Дух займае». І параіў: «Вы прадайце гэты спірт, але каб не ў Віцебску, а ў Польшчу завезці. Але ці ,з вашым хібтам!» Не верыў Іван, што яны могуць нешта прадаць з выгадай. А Уладзіку да ўзбуджэння нервовага падабалася Іванова ідэя — паехаць у Польшчу. Сам ён наўрад ці арганізаваў бы такую паездку, каб не сябра яго Саша Кукліч, выкладчык хіміі — «вялікі хімік». З ім яны месяц хімічылі над спіртам. Саша наладзіў у іх цэлую лабараторыю: спіртамер, колбы, мензуркі... Спачатку вынаходзіў сваю гарэлку «булаўскую». Не, не спадабалася. Перарабіў яе ў лікёр «куклінка». Лікёр смачны. А гарэлку рабілі «сталічную» — вядомую ва ўсім свеце. Рабілі без ашуканства — па рэцэпце і стандарце. Найбольшая праблема была дастаць этыкеткі. Саша дастаў. Бутэлькі прынесла Ларыса, суседка, бухгалтар магазіна.

Саша залішне пгчыра дэгуставаў сваю прадукцыю і пад канец «хімічнага сеанса» добра назюсюкваўся. А п'яны ён — «што барана», як казала некалі Марыніна маці. Спачатку дурэў з Янкай так, што пераварочвалі ўсю кватэру,— іграў каня, мядзведзя, асла, сабаку. А пасля плакаў, скардзіўся на лес: жонка не разумее яго. Прышлося адвозіць яго дадому. Надзя разы два хмурна прыняла свайго

завадзягу. А трэці раз адмацокала Марыну, абразіла. Крычала: «Спойваеш? Свайго табе мала?» Саша працверазеў за дарогу і даў жонцы аплявуху, усчалася бойка. Саша крычаў: «Ідзі, Марына. Я сам разбяруся з дурной бабай». І прымусіў-такі Надзю прасіць прабачэння на другі дзень. «Брыдка ўсё. Такія інтэлігенты! А хіба мы з Уладзікам такія? Маем намер прадаць гарэлку? Але ж гэта ад беднасці. Гэта для маленькага. Бог даруе наш грэх такі. Мы ж нікога не ашукалі, нікому не нашкодзілі. Ларыса кажа, што мы святыя. Ларыса крадзе ў магазіне, але прызнаецца, каецца і... моліцца. Божа мой, як рушыцца мараль! Як выходзіць дзяцей? Некаторыя школьнікі ўжо займаюцца бізнесам. Бр-р, сапраўды брыдкае слова. Уладзік, з любоўю напісаўшы пра элементы польскай лексікі ў нашай мове, піша артыкул, як засмечваюцца мовы, беларуская і руская, англійскімі і нямецкімі словамі. Усё гэта ён называе духоўнай акупацыяй. Баюся сказаць яму, што не надрукуюць. А можа, і надрукуюць? Плюралізм жа. Фу, язык зломіш! Які плюралізм пры духоўнай акупацыі? Якая свабода? Божа! Што я раблю! Так і да васьмі не спакую сумку. Думаю, думаю і думаю, а працую — як мокрае гарыць. Ларыса кажа: гэта шкодна маленькаму — столькі думаць. Шыць трэба, вязаць. Я ж умею добра вязаць...» Закалапацілася, што мала харчу... Гэта ж, лічы, на тыдзень? Тыдзень усухамятку? Жах.

Успомніла пра яблыкi бацькоўскія. Іх трэба пакласці на дно сумкі ды яшчэ і замаскіраваць, каб выпукласцей не відно было, бо калі і выявіць — не возьме Уладзік яблыкаў, Яначцы пакіне, скажа: яблыкi ў студзені ў наш час — толькі для дзяцей. «Такія яблыкi на рынку па дзвесці рублёў. А Яначка бледная і хварэе часта, ёй патрэбны вітаміны».

Калі пакавала яблыкi, пачула пад сэрцам дзіця, варухнулася яно — шэсць месяцаў. Замерла, радасная і спалоханая. Чакала яшчэ штуршка, доўга чакала. Яго не было. І тады, што разбуральная хваля цунамі, ударыў у галаву, у сэрца, у жывот страх. Самае жудаснае — у жывот. Забіць жа можа — маленькага забіць. Баялася паварухнуцца. І невядома, колькі часу сядзела так, амярцвела — хвіліну, паўгадзіны. О, Божа літасцівы! Ды якое пчасце: дзіця жывое — яно штурхнула пад самае сэрца ці не локцікам востранькім — балюча. Але Марына глыбока і смела ўздыхнула — і болю не стала. Узняла галаву і ўбачыла ў дзвярах кухні мужа. Уладзіслаў стаяў у піжаме, валасы ўскудлачаныя, як бадай ніколі пасля сну, лянок яго залацісты рэдка кудлачыўся, нават калі яна знарок лахмаціла іх ці Янка спрабавала заплесці татку коскі.

— Што ты ўздыхаеш, любоў мая?

— Я? Не, Уладзік. Я не ўздыхаю. Я пачула яго і стаіла дыханне. А потым спахапілася: трэба ж кісларод. І глыбока ўдыхнула.

Уладзіслаў асвяціў яе ласкавай усмешкай.

— Ты, калі хадзіла Янкай, не разлічвала кожны ўздых, у валейбол гуляла. Не трэба так, Марына. Жыві як звычайна. Успомні маці, Івана яна ў полі нарадзіла...

Падышоў, абняў, прытуліў яе галаву да грудзей. Марына пачула яго сэрца, і яно не спадабалася ёй — часціць.

«Хвалюецца. Сэрцайка тваё... яно адгукаецца на ўсё... Да бацькоў маіх едзем — і ты хвалюешся, дзівак. І за чужыя беды баліць тваё сэрца. Тэорыя твая: чужых бед не бывае, бяда любога чалавека — наша бяда. Паведамленні пра вайну ў Абхазіі, у Югаславіі наганяюць табе ціск, такі ты».

— Не спаў?

— Я? Спаў. А вось ты чаму паднялася пасярод ночы? Што будзем рабіць?.. Вунь колькі часу яшчэ. Неспакойнае ты дзіця, Марына.

Яна павярнула галаву і прытулілася вуснамі, носікам да грудзіны яго, як удыхала сілу яму. І раптам прашаптала... не ў вушы — у сэрца:

— А можа, не паедзеш, Уладзік?

Уладзіслаў адсланіўся, адступіў да пліты, вочы яго выказалі вялікае здзіўленне. Марыне ажно ўсцешна стала, што яна так здзівіла яго, даўно не здзіўляла.

— Ты што гэта, Марына! Твая ж ідэя.

— Не мая — Іванава...

— Наша. Наша. Янка месяц жыве маёй паездкай. На ляльку ёй не пашкадую. Найпрыгажэйшую...

— Мы ўсе жылі... — Марына паднялася, наблізілася да мужа.— Жылі. Але раптам мне стала страшна.

— Калі?

— За хвіліну да твайго прыходу.

Уладзіслаў засмяўся, абняў яе.

— Зайчык ты мой палахлівы. Не спала ноч, нагнятала страхі. І нагняла вялікі страх. Я знаю. Я, можа, сам такі. Бо дамаседы мы з табой. Лапцюжнікі. Нашы равеснікі свет аб'ездзілі, за ўсімі акіянамі пабылі. Вунь той, каго мы ва універсітэце Цюхай-Ліпскім называлі. Вось табе і Цюхай! Адна ў яго перавага, што гішпанскі добра вучыў. І ўжо пасол Рэспублікі Беларусь у Лацінскай Амерыцы. У якой краіне? Дзіву даешся, як такая пасрэднасць гэтак падскочыла,— выпусціў жонку з абдымкаў, адышоў ад стала, сеў на яе месца, сказаў як ніколі строга: — Выкінь з галавы, Марына. Хто табе грошы верне пры адмове за гадзіну да паездкі? Апошнія ўляпалі.

Празаічны аргумент, але адціснуў страх.

— Дамовіліся?

Яна кіўнула.

— Вось і малайчына. Ты ж гераічная жанчына. А цяпер зробім рэвізію — што ты тут пакуеш,— зазірнуў у сумку, выцягнуў слоік з матчынымі кілбасамі,— не, Марына, так мы не дамаўляліся,— надняўся, адчыніў халадзільнік.— Вай-вай! Ты ж усё вычысціла. А вы з чым застаняцеся?

— Уладзік, мы пераб'ёмся. Мы ж дома. А дома і салома ядома, казаў мой бацька.

— Ну, на саломе я вас не пакіну. Кілбаса — вам, сыр — вам. Грузі назад у халадзільнік.

— Уладзік. Кажуць, на граніцы па трое сутак стаяць. І ніякага буфета.

— Мы будзем ісці пад сцягам фонду «Дзецям Чарнобыля».

— Божа! Усім спекулюем. Дзяцямі... Чарнобылем.

Уладзіслаў засмяўся.

— Якая ты правільная ў мяне. Такія могуць жыць толькі пры камунізме. Але падумай... Да слова, затрымаемся мы там, над Бугам. І я дастану слоік, адкрыю, напоўню аўтобус апетытным пахам і буду адзін апятаць кілбасы. Змагу?

Марына сумна сказала:

— Не зможаш.

— Ну во! І запахнуць кілбасы ў цёплым аўтобусе. А вы падсмажыце... Янка так любіць смажаніну.

— Але паклянiся мне, што не будзеш эканомiць на страўнiку, як некаторыя, мне расказвалi. Каб у Варшаве хадзiць у кафэ, ець супы i пiць каву. Чорт з iмi, са злотымi гэтымi. I з доларамi! Што мы з табой, спекулянты? Галоўнае — Польшчу пабачыш, пачуеш варшаўскую гаворку. Клянiся.

— Клянуся! — Уладзіслаў адсалютаваў па-піянерску.

— Не блазлуй. Я сур'ёзна.

— І я сур'ёзна, Марынка.

Ён выкладваў з сумкі на стол прыпасы, якія яна так доўга пакавала. А яна думала: «Хаця б да яблыкаў не дабраўся».

— Ідзі паспі.

— Што я буду рабіць у аўтобусе?

— Што хочаш. А ў сваёй хаце — паспі.

— А ты ведаеш — пайду.

«Дзякуй Богу»,— з палёгкай уздыхнула Марына.

А за снеданнем — нечаканае выпрабаванне. Янка, якая ледзьве не месяц хвалілася дзецям і ў школе і ў двары, што яе тата едзе ў Польшчу, раптам сказала зусім па-даросламу:

— Не трэба табе ехаць, татачка.

Марыну гэта вельмі спалохала, яна папярхнулася бульбінай і не адразу здолела што сказаць. Пасля начной размовы з мужам супакоілася трохі, і вось — калі ласка: дзіця — божа вяшчун. І Уладзіслаў разгубіўся.

— Чаму, Яначка? Мы ж з табой дамовіліся. Якую я ляльку табе прывязу!

— Не трэба мне лялька, я не маленькая. Я ўжо тоўстыя кніжкі чытаю. Гоголя... «Тараса Бульбу».

— Яна! Што ты робіш? — замаліла да малой маці.— Хіба можна так... перад самай дарогай? Замест таго каб даць тату добрыя пажаданні. Ты не ведаеш свайго бацьку. З якім настроем ён паедзе, калі мы адгаворваем яго,— і, каб змяніць тэму, сказала мужу асуджальна: — Уладзік, як мы выходзім яе. Яна ўжо чытае Гоголя... у першым класе. Што ж ты будзеш чытаць у восьмым, у дзесятым, дачка мая любая? Дрэнна мы цябе выходзім.

— А ў вас часу няма...

Уладзіслаў засмяяўся.

— Ну, Янка! Развесяліла ты мяне. Усю дарогу буду смяяцца. Малайчына!

— Патакай-патакай, дык яна цябе яшчэ не так здзівіць.

І малая здзівіла: зноў-такі зусім не па-дзяцячы літасціва дазволіла:

— Няхай едзе.

А пасля ўсхвалявала маці зноў: зайшлі сяброўкі, каб ісці ў школу, і яна вышмыгнула, не развітаўшыся з бацькам. Марына спыніла яе на левіцы. Умольным голасам, ледзьве не са слязамі папрасіла:

— Яначка! Пацалууй тату.

Засаромленае і збянтэжанае дзіця вярнулася. Слова не сказала. Абвіла ручкамі татаву шыю, прыціснулася да яго шчакі і... доўга не адрывалася. Калі пабегла за дзверы даганяць сябровак, Уладзіслаў убачыў, што ў Марыны вочы напоўненыя слязамі. Ласкава ўпкінуў:

— Марына! Ты горшая за Янку. Як на вайну праводзіш. Смеху варта.

Яна імгненна высушыла вочы і засмяялася бадай весела.

Марына яшчэ звечара ўгаворвала мужа загадаць таксі. Уладзіслаў адмовіўся.

— Што ты! Яны за выклік трыста рублёў лупяць, ды накруціць табе пяцьсот за тры вярсты. Дзе ў нас такія грошы? Трыста метраў да тралейбуса. Што я, зломак? Сялянскі сын!

— Якія мы бедныя. А помніш, калі яшчэ студэнтамі былі, мы з Мінска да Лагойска на таксі ездзілі. Помніш, пасля кастрычніцкай дэманстрацыі? Я захацела пазнаёміць цябе са сваімі. А Саша навязаўся за свата...

— Саша твой абедаць у Вільнюс ездзіў на таксі. Во гуляка! І не шляхціц жа — мужык клічаўскі, з беднай сям'і, з беднай вёскі, а натура шляхецкая.

Торбы вялікія і цяжкія. Янка не зварухнула тую, што з гарэлкай. Калі ўчора паставілі пляшкі, Марыне ўздумалася паважыць. Уладзіслаў убачыў, як яна падняла торбу, і закрычаў на ўвесь дом:

— Што ты робіш? Во дурная! Хіба табе можна?

Яна сама добра разумела, што нельга. Але калі ішлі да тралейбуса, яна прасіла мужа:

— Давай адну будзем несці ўдваіх.

Куды там! Ён і слухаць не хацеў.

Няхай пляшкі, але і папера цяжкая, як бетонны блок. У другой торбе былі сшыткі, звычайныя, вучнёўскія. Марына купіла іх яшчэ тады, калі яны каштавалі шэсць капеек. Ажно тысячу штук. Празарліўка. Калі яны падаражалі ў дзвесце разоў, раздавала бяднейшым вучням.

Сказалі ёй, што ў Польшчы сшыткі маюць цану, папера ўсюды дарагая. І Уладзіслаў вязе іх цэлую торбу, штук трыста.

На тралейбусным супынку глянула на Уладзіка і ледзьве не самлела — ён збілеў на марозе. Ледзьве не закрычала: «Не паедзеш! Няхай яны згараць, грошы тыя!» Але стрымалася, пра бледнасць нічога не сказала, каб не палохаць. Ды і хутка яна прайшла, бледнасць, пастаялі мінут дзесяць на марозе — і Уладзік паружавеў. І ў тралейбусе меў нармальны выгляд, і вясёлы быў, расказаў анекдот, які нямяшыў.

— Грузін прыйшоў дадому. Шчоўкнуў выключальнікам — святло. Адкруціў кран — вада. Адкруціў другі — вада гарачая. Чыркнуў запалку, паднёс да гарэлкі — успыхнуў блакітны агонь. Газ! І ён радасна закрычаў: «Жонка, збірай на стол! Камуністы вярнуліся!»

Яны весела прыехалі на плошчу, якую нядаўна перайменавалі — назвалі Тэатральнай.

Леанід Узэнтак меў намер, як заўсёды, першым з'явіцца на месца збору каля тэатра. Яму падабалася назіраць, як прыбываюць іншыя,

ён меў копію спіса «турыстаў» і, лічачы сябе фізіянамістам, псіхалагам, стараўся адгадаць, хто ёсць хто і што ў каго ў торбах. Такая была ў яго забава, гульня, спартыўны азарт. У першай жа паездцы ён стаў лідэрам групы і пераканаўся, што добраахвотны абавязак гэты выгодны ва ўсіх адносінах, маральных і матэрыяльных. Такі Лёня Узэнтак быў са школьных гадоў — заўсёды лідэрам, важнаком. Калі рабіў сакратаром райкома, то і ў сябе ў раёне, і ў вобласці на канферэнцыях, пленумах быў не толькі душой кампаній калег сваіх сакратароў, але і ўсіх пяцісот дэлегатаў — дырыжор у спевах, забаўнік, штукар у гульнях. Ён не мог не красавацца перад людзьмі. Такі і застаўся, хоць на скронях асеў першы іней. Мог бы ўжо і не ездзіць — разбагацеў жа на паездках, мае бар, тры ларкі, умее і дома зарабляць добрыя грошы, для пэўнасці «пераганяе» рублі ў долары і маркі і ўмее іх хаваць — што ў банку, а што і ў слоіку — у тайніку на дачы. Але менавіта таму, што ўдалыя туры ў Польшчу далі першапачатковы капітал, Узэнтак не адмаўляўся ад паездак. Ды і цягнула ўсё тое ж жаданне палідэрстваваць, пакарасавацца перад новымі людзьмі, пераканацца лішні раз, што многія з іх сквалпныя, нізкія, брудныя. Сябе ён лічыў бізнесменам заходняга ўзору і дэманстраваў высакароднасць і шчодрасць. Трэба ж паказаць быдду, што новыя гаспадары жыцця не крывасмокі, якімі малявала буржуяў камуністычная прапаганда. Чэрні трэба паказаць даброты свабоднага рынку. Але галоўная прычына, з-за якой ён не мог сядзець у сваім прыгожа аформленым ларку (жонка, дурная баба, неяк у злосці кінула: «Сяджу, як сабака ў будцы»),— гэта яго цяга да падарожжаў. Недарэмна некалі паступаў у мараходнае вучылішча, але правучыўся ўсяго месяцы два — цяжка, пайшоў на камсамольскую работу, во там была яго стыхія: кожны дзень паказваў свае таленты перад дзяўчатамі.

З'явіўся Узэнтак не адзін — са сваімі целаахоўнікамі і насільшчыкамі — Юрыкам і Гвоздзікам, дужымі хлопцамі, укармленымі, мардатымі, падобнымі адзін на аднаго, толькі Юрык — бялявы, а Гвоздзік — паўднёва-чорны, кучаравыя бакенбарды рабілі аршанца каўказцам; знак падабраў такога, каб прыпалохваў рэкеціраў; нашы каўказцаў баяцца.

Хлопцы неслі па дзве двухпудовыя торбы, лёгка неслі — гулялі. Узэнтак, як бос, ішоў з адной пуставатай сумкай, накінутай на плячо. Ён ажно ўлавана чмыкнуў, што з'явіўся не першы, як раней, папкінуў жонку: гультайка! Але тут жа разважыў: а наліха яму лішне мерзнуць! Пазнаёміцца ў аўтобусе. І тут жа нахмурыўся, аглядаючы тых чацвярых, што прыехалі сюды раней за яго. І, відаць, намнога раней, бо тупалі, білі боты — грэлі ногі.

Асабліва не спадабалася яму дзяўчына ў футры, зусім маладзенькая, студэнтка ці школьніца. Меў копію спіса турыстаў і вывучыў яго з уважлівасцю разведчыка. Успомніў прозвішча — Кажура Ядзя. Па спісе пярэчанняў дзяўчо не выклікала. Тады падумаў, што гэта добра, калі да бізнесу далучаюцца такія вось маладыя. Няхай расце клас прадпрымальнікаў. А тут ажно скрыўіўся: вельмі ж не падабалася яму гэтая Ядзя. Не, не сама дзяўчына, — яе багаж — адзін невялікі чамаданчык. Чыстая турыстачка. А ён проста ненавідзеў іх, чысценькіх. Былі такія ў ранейшых паездках. Пакуль тыя, хто выбіваў «турысцкі тур», цягалі торбы, як ішакі, дрыжалі на мыгнях, падкуплівалі польскіх паліцэйскіх, да хрыпаты таргаваліся з крыклівымі, што цыганкі, польскімі спекулянткамі, яны, чыстыя турысты, аглядалі музеі Варшавы. Ды яшчэ пасля глядзелі на іх, камерсантаў, дзякуючы каму і самі паехалі, са знявагай, як вышэйшыя на ніжэйшых, адрынутых. Адзін урач, свіння, дык проста здэкаваўся, інакш не называў яго, Узэнтака, як мільянерам, з сарказмам казаў: «Эй ты, мільянер! Выпі хоць вады. Не бойся, не збяднееш, вада ў нас бясплатная». З аўтобуса хацелася выкінуць нахабніка.

Яшчэ адзін пры першым аглядзе не спадабаўся — нізкі хударлявы чалавечак, апрануты ў старое працёртае да дзірак паліто. Яго прозвішча таксама ўспомніў: Аронін. У яго торба большая за Ядзін чамадан, але адна, усяго адна. Мала. Аднак праз мінуту памяняў думку наконт Ароніна: калі знаёміўся, вітаўся, паспрабаваў нагой пасунуць яго зашмальцаваную торбу, але і на дзюйм не скрануў — як прыліпла да заснежанага бруку. Ого! Што ён, залатыя зліткі вязе, ці што? Напакаваў. Ажно зашкрэбла ад цікаўнасці: што ўсё-такі недаростак гэты вязе такое цяжкае?

Пасля расчаравання Ядзай ды і Ароніным (даў загадку) прыйшла хвіліна паляўнічай радасці. Усцешылі дзве дзяўчыны ў новых зімовых пальтах, не пашкадавалі ў дарогу, са здаровай чырванню на шчоках, а ў вачах чорцікі. Ведаў Узэнтак такіх рагатух-камсамолак. З такімі весела ехаць, лёгка дамаўляцца. Але больш, чым самі дзяўчаты, пацешыў іх багаж: не проста торбы — цэлыя баулы, перавязаныя папругамі. І не трэба напружваць мозг, каб здагадацца, што ў іх. Не ўспомніў прозвішчаў, але імёны ўспомніў — Тася і Маруся, работніцы швейнай фабрыкі. І назваў іх імёны, здзівіўшы дзяўчат.

— Адкуль вы нас знаеце?

— Я ўсё знаю. Я экстрасенс, тэлепат, астралаг. Хочаце — паваражу? Давайце рукі.

Дзяўчаты засмяяліся.

— Не верыце, — звярнуўся да Ядзі. — Скажы, што ты не Ядзя.

— Ядзя,— здзіўлена і засаромлена адказала дзяўчына.

— І ты будзеш вучыць нас польскай мове.

— Калі хочаце, то буду.

— Чым вам яшчэ даказаць мае касмічныя здольнасці? Скажаць, што ў Ароніна ў торбе?

Чалавек ажно падскочыў, як мяч.

— Што вы! Што вы! Вы ж інтэлігентны чалавек,— і сеў на торбу, закрыўшы яе палітом. І насмяшыў гэтых швачак, дзяўчаты заліліся звонкім смехам.

Заявіўся «чэхаўскі герой», сапраўды як з мінулага стагоддзя: разначынская бародка, пазалочаныя акулеры, што асабліва здзівіла — паліто: з добрага раціну, добра пашыта, але з аксамітавым каўняром. Хто вярнуў старую моду? Ды чорт з ім, з палітом, няхай нацягне хоць рымскую туніку, кітайскі халат, індзейскае понча... Не спадабаўся Узёнтаку чамадан яго: вельмі сучасны, скураны і лёгкі, ішоў пракляты інтэлігент ад тралейбуса, як ходзяць чыноўнікі на работу з пустымі партфелямі — партфель для саліднасці, носяць у ім хіба што бутэрброды.

Узёнтак зноў вылаяў арганізатарку з фонду: «Ну, я табе пакажу, багіня, абы-каго ты набрала».

Улагодзіла трохкі хіба адно: не давялося варушыць мазгамі, успамінаючы па спісе, хто гэты «чэхаўскі», ён адрэкамендаваўся сам:

— На трыццаць чацвёрты рэйс? Я — Шых Андрэй Андрэвіч, адвакат.

Узёнтак паціснуў па-жаночы мяккую руку (не абцяжарвае інтэлігенцік сябе працай) і сказаў са стоенай іроніяй:

— Вельмі прыемна. Будзем мець свайго юрыста. Мытнікі часам чыняць беззаконне.

— Я не спецыяліст па мытні.

— Пан адвакат вырашыў паглядзець Варшаву?

— Варшаву я ведаю. Ды і Польшчу... У мяне швагер у Плоцку жыве. Мінулым летам я гасціў у яго цэлы месяц.

«Ну набрала Дзіяна турыстаў — польскіх сваячкоў. Але ехаць у гасці з адным лёгкім чамаданам... Штосьці тут не так. Свішча адвакат. Акрамя хіба гэтай дзяўчынкі ды швачак, усе будуць выдаваць вось такі мастацкі свіст. Дурні. А калі што... Пачнуць прасіць у мяне дапамогі. Не, каб адразу раскрывацца... Тут, на вуліцы? Не трэба. У аўтобусе раскрывацца. Ключыкі я маю».

Увагу прыцягнуў новы пасажыр. Ён шпарка падкаціў на «Ніве», Дзедам Марозам вываліўся з кабіны. Сапраўды, Дзед Мароз — у сялянскім кажуху, заячай шапцы, шкада, без барады. Тут і дзіця здага-

далася б, хто гэта: аграном Грэчкасей. Аднак і прозвішча ў агранома — усё роўна як псеўданім, як прыдуманая пад прафесію. Але Грэчкасея Леанід Барысавіч дапусціў без агаворкі — свой. Пра гэта сведчылі два вялікія старыя чамаданы, патрэсканыя, перавязаныя вярхоўкай; чамаданы выцягнуў з машыны шафёр.

Узёнтак падёр далоні: калі і аграномы падаюцца ў бізнес — мы на правільным шляху, наша бярэ! Аднак цікава: што можа везці аграном? Не буракі ж і не свініну. А чаму і не сялянскую кілбасу, напрыклад? Ох, як пойдзе ў... не галоднай, але і не вельмі сытай Варшаве; бачыў: кілбасы купляюць па сто грамаў, бо цэны мільённыя. І на мытных да кілбас не прычэпацца. Такі практычны чалавек, безумоўна, узяў патрэбны дакумент ветэрынарна-санітарнай службы.

«Надзейны кампаньён. Трэба зблізіцца».

Марына і Уладзіслаў далі Узёнтаку загадку. Не адразу вызначыў, хто з іх едзе — яна ці ён? Таму і прозвішча не мог успомніць. І яны не назваліся, як Шых. А па ўсім відаць — інтэлігенты. Чорт з імі, у дарозе пазнаёмлюся. Цяпер не да знаёмства. Пачалі прыязджаць гуртам — на тралейбусах, на таксі. Падышоў аўтобус.

Парадаваў і сам аўтобус, і шафёр — стары знаёмы, ездзіў ужо з ім, — Станіслаў Васільевіч Валевіч, сівы зубр. Надзейны чалавек. Жмінда, праўда. Але ў справе «прадайкупі» такія скнары самыя надзейныя. Напарнік яго — зусім малады хлапец, але відаць: франт, куртка адмысловая — з жоўтай скуры, на футры, такія курткі і ў Польшчы не трапляліся. Зайздросна станісты: пад курткай відаць, як спружыняць мускулы. Хіруган Валевіч: ведаў, каго ўзяць, такі можа суткі без адпачынку весці машыну.

Пачалі грузіцца.

Узёнтак мацюкнуў Дзіяну і Ірэну, якія не з'яўляліся. «Во гадаўкі! Спяць, як пані!»

І раптам яго як токам ударыла. З'явіліся два маладыя хлопцы зноў-такі з лёгкімі чамадамі. Ён адразу ўспомніў іх прозвішчы: Капыток і Язькоў, рабочыя чыгункі. Калі глядзелі з Дзіянай спіс, нават не спыніліся на гэтых прозвішчах: рабочыя — гэта добра, сацыяльна справядліва. А тут глянуў на іх і ажно ў вушах зазвінела. Ледзьве не заенчыў: «Каго набрала! Каго набрала! Хрэн цана табе і твайму ліпаваму фонду!»

Нейкім сёмым пачуццём, уласцівым толькі яму, псіхалагу, фізіянамісту, адчуў: ніякія гэта не рабочыя. Знайшла чыгуначнікаў! А хто? Калі рэкеціры — яшчэ паўбяды. Здзяруць, безумоўна, добры ясак, пачухаем у патыліцы і задніцы. Але з такімі ён меў справу і дамаўляўся. Дамовіцца і з гэтымі. А калі работнікі органаў? Мілі-

цыянеры — гэта яшчэ нішто, міліцыянераў можна купіць. А калі з дзяржбяспекі? Пахаладзеў ад такой перспектывы. Не, у будучым ён сам будзе набіраць каманды незалежна ад таго, хто будзе афармляць паездку — фонды ці заводы. Чырвоны Крыж ці «Міласэрнасць». Аднак з хлопчыкаў гэтых не спускаць вачэй! Раскалоць іх трэба любымі сродкамі.

Марына пільна ўглядалася ў мужаў твар. Уладзіслаў ажно збянтэжыўся.

— Што ты глядзіш так на мяне?

— А я нагледзецца не магу. Ты такі прыгожы.

— Марына! Перастаю разумець твае жарты. Жарт павінны быць да месца.

— А тут хіба не да месца? Ды і ніякі гэта не жарт, Уладзік. Да жартаў мне! Я з горыччу думаю, што не ўбачу цябе цэлы тыдзень.

— Якая вечнасць — тыдзень!

— Для мяне вечнасць.

— Ты ж па месяцы не бачыла мяне. І што здарылася?

— Нічога. Тады была спакойная. Можна, гэта ён так трывожыць,— паклала рукі на жывот.

— Во! Дзеся яго ты абавязана быць спакойнай.

— Я разумею, Уладзік. Я разумею. Палай ты мяне. Як мама мая. Любіла ж мяне больш, можа, за ўсіх, але часцей, чым каго, сцёбала ручніком. За фантазіі мае. Уладзік, можа, я праўда ненармальная? Дзесяць гадоў пражыць і... не нагледзецца на цябе. Ведаеш ты такіх сучасных жонак?

Уладзіслаў засмяўся, абняў жонку і пацалаваў.

Узёнтак убачыў і пазайздросціў: «Мая, зараза, пані гэткая, не пажадала нават правесці. Стагнала: «У такую рань!» Во я табе прывязу пеньюар бельгійскі». І склаў у кішэні кукіш.

Урэшце з'явіліся дзеяч фонду Дзіяна Жалткова і Ірэна Шостак, прадстаўніца яго, Узэнткавай, фірмы, дзе займала асобую пасаду. Абедзве жанчыны эфектныя, прыгожыя, размаляваныя, як лялькі. Такіх на дыпламатычны прыём, а не на рынак. Але ўзлаваны шэф ахарактарызаваў іх коратка: «Курвы!» І строга папракнуў:

— Вы, мадамы, як каралевы: з'яўляецеся за трыццаць секунд да адплыцця карабля. Яшчэ пяць хвілін — і вы ўбачылі б снежны хвост.

— І куды б ты паехаў без дакументаў? Дакуменцікі ў мяне,— засмялася «фондаўка».

Ірэна ўстрапянулася:

— Вы так спеліся, што ўжо на «ты». Ого, глядзіце! Я — Атэла ў спадніцы. Не задушу, дык зарэжу, кінжал маю.

Дзіяна засмяялася. Леанід Барысавіч скрывіўся: «Не афішавала б хоць, дурная баба».

Даў жартаўлівую каманду:

— Па ва-го-нах!

Марына пацалавала мужа і пагразіла пальчыкам: глядзі ж у мяне!

Узёнтаку спадабалася гэтак пара, і ён фамільярна пажартаваў:

— Наківай, наківай яму, каб чуў жончын дух. А то бачыш, якія прыгажуні едуць...

— Гэтага я не баюся.

Ірэна гуліва бліснула вачамі з-пад нафарбаваных веек:

— Глядзі, якая ўпэўненая! Інтрыгуеш. З'есці мы яго не з'ямо, але аблізаць можам. Дазваляеш палізаць? Салодкі ён у цябе?

Марына не адказала нахабнай бабе. Адышла ў канец аўтобуса, убачыла Уладзіслава праз акно, замілавана памахала рукой: бывай, мая радасць. Па вуснах яго зразумела, што адказаў:

— Сябе глядзі. І Янку.

Булаўскія занеслі багаж у ліку гіершых. Марына выбрала Уладзіку месца ўсярэдзіне, бадай у першых радах. Але бесцырымонны малады чалавек — Гвоздзік — папярэдзіў:

— Тут занята.

Уладзіслаў прайшоў у канец, дзе сядзенне на ўсю шырыню аўтобуса, пажартаваў:

— Займаю спальнае месца.

Марыне месца гэтае не спадабалася — на восі, усе штуршкі табе. Цяпер жа, увайшоўшы ў аўтобус, каб ехаць. Уладзіслаў убачыў, што яго «спальнае месца» загрузавана торбамі і бауламі. І хоць былі свабодныя месцы на іншых сядзеннях, ён, як пакрыўджаны, зняў свае торбы і ўціснуўся паміж чужым багажом — у гордай адзіноце. «А што?.. Утульна. На гэтым мяккім бауле і паспаць можна».

3

Паўгадзіны ехалі моўчкі. Некаторыя нават задрасталі пад прыемнае гойданне, шпыненне шын па заснежанай шашы і роўны гул матара. Спакою спрыяла і раніца — прыгожая: прысады і лес у бялюткай аўчыне інею; пасля плюсовой тэмпературы, дажджоў наступіла сапраўдная зіма. Маглі ўсе заснуць. Але тых, хто цяжкі на сон ці спіць нервова-чуйна, будзілі стрэчныя машыны: яны праляталі міма са свістам, што ракеты.

Уладзіслаў таксама заснуў, не прызнаўся ж Марыне, што, як і яна, не снаў усю ноч і раніцу, калі пайшоў з кухні, не заснуў — во дурны

характар! Той, каго яны называлі Цюхаем, па свеце лятае і спіць што козы прадаўшы.

Прысніў, што яго цалуе жанчына, ці не тая, што пагражала Марыне: «Мы яго абліжам?» Сорамна стала нават у сне. Прачнуўся і... убачыў перад сабой жаночыя вочы, вусны. Не, не нафарбаваныя. Натуральныя. Вочы смяяліся. Гэта была Тася.

— Прабачце, я заваліўся на ваш баул. Там штось крохкае?

— Не, спіце на здароўе, там мяккае. Якраз тое, на чым можна спаць. Хочаце, скажу, на чым вы спалі? — нахілілася да вуха, прашаптала: — На бюстгальтарах.— І звонка засмяялася, убачыўшы, што мужчына пачырванеў; ёсць жа яшчэ такія!

Яны з Марусяй былі дзіўныя ці наіўныя камерсанткі — адзіныя, хто не таіўся, што вязуць. Сапраўды, яны везлі бюстгальтары, ажно дзве сотні. Накралі на фабрыцы. Не адны яны так кралі: прыходзілі на працу без бюстгальтара, а потым у душавой нацягвалі на сябе па два. На фабрыцы ведалі пра такі крадзеж. Але дырэктары не толькі віцебскіх заводаў і фабрык, але, бадай, і ўсёй рэспублікі помнілі даўні анекдатычны выпадак, які, аднак, для дырэктара сумна скончыўся.

Кралі капронавыя панчохі. Кралі вельмі арыгінальна: у прэзерватыў пакавалі пару панчоў і ўстаўлялі яго ў... дзетародны орган. Надзейна і прыемна. Нехта з падхалімак і шпіёнак данёс дырэктару. Дзівак учыніў праверку... Але наскочылі правяральшчыцы на тых жанчын, якія нічога не кралі. Жанчын вельмі абразіла такая праверка, абураныя, яны напісалі ў ЦК. Пісьмо было настолькі незвычайнае, што работнікі аддзела паказалі яго Пятру Машэраву. Першы сакратар абурыўся мацней за жанчын. Дырэктара выклікалі на бюро, знялі з работы і выклочылі з партыі.

Паспрабуй у прававой дзяржаве праверыць, які на ёй бюстгальтар — стары ці новы!

Магчыма, што Тасін смех разбудзіў усіх астатніх. Узняўся Узэнтак, які, на злосць Ірэне, сеў побач з Дзіянай і падрамаў на яе плечы. Адышоў да кабіны, узяў мікрафон, турысцкі аўтобус радыёфікаваны. Падзьмухаў у мікрафон.

— Алё. Алё... Раз-два-тры. Усе чуюць?

— Чуем! Чуем!

— Дарагія спадарожнікі! Тыздзень мы правядзём у аўтобусе. Будзем ехаць. Некаторыя будуць жыць, начаваць... Гатэль нам не забяспечаны. Не, Дзіяна Віталёўна? Эх, фонд. А яшчэ — Чарнобыльскі. Ды і не багатыя мы людзі, каб жыць у гатэлях, у кемпінгу можам начаваць. Мы турысты, фармальна. Але чаго нам таіцца адзін перад адным? Не музеі нас цягнуць у Варшаву,— убачыў здзіўленыя вочы

Ядзі, заспакоіў яе: — Паглядзім і музеі. Але большасць з нас вязе нешта прадаць, каб папоўніць свой бюджэт. Не грэх. Мы — бедныя людзі. Я не хаваюся, што еду з такой мэтай, трэба ж карміць дзяцей. Але майце на ўвазе: наперадзе такі рыф, як мытня. На рыфе тым можна не толькі спатыкнуцца, але і разбіцца. Будзем сумленныя: не ўва ўсіх правазны тавар. Колькі можна гарэлкі?

Напамінак пра гарэлку ўсхваляваў Уладзіслава: у яго — вунь колькі. Хто прапусціць столькі?

— Але... я еду другі раз... — У сапраўднасці ехаў Узэнтак сёмы раз.— І ведаю, што калі з розумам, то можна пераадолець любы рыф. Хто не любіць узяць у наш час? Прыйдзецца даць, дарагія мае спадарожнікі. Але аб гэтым пасля. Цяпер вось што. Жыць нам трэба дружнай сям'ёй, у гэтым наш поспех. У сям'і будзе дэмакратыя. Але павінны быць і старэйшы. Чалавек кемлівы, які ўмеў бы правесці перагаворы, дамовіцца — і на мытні, і з польскай паціцыяй... Ды мала якія могуць узнікнуць акалічнасці. Назавём яго, напрыклад, старастам групы. Згода? Каго выбіраем?

— Вас!

— Вас!

— Іншых кандыдатур няма? Хто за тое, каб старастам нашай гераічнай групы выбраць Узэнтака Леаніда Барысавіча? — тыцкнуў пальцам сабе ў грудзі.— Гэта — я. Ваш пакорны служка. Свой у дошку. Так! Супраць няма? Дзякую за давер. Але майце на ўвазе, камандзір я строгі. Лейтэнант запасу. У дарозе і за мяжой поўнае падпарадкаванне. Мне. І вадзіцелю нашаму Станіславу Васільевічу Валевічу. Ён наш рулявы. Руліць будзе і яго памочнік — Валодзя Адамейка. Вунь ён — сядзіць за штурмана. Не шафёр — пілот. Абрануты, як на вяселле.

Валодзя азірнуўся, бліснуў прыгожымі белымі зубамі, бліскавіца гэтая ў Ірэны выклікала прыемны козыт у пэўнай частцы цела, яна ажно салодка пацягнулася, што заўважыў Узэнтак і мацюкнуў сваю каханку: «Во шлюха! Гатовая павесіцца на кожнага прыгожага мужчыну. Ну, я ж табе сапсую настрой!»

— Давайце прадоўжым знаёмства, каб мы ведалі і ставіліся адзін да аднаго як члены дружнай сям'і. Дзіяна Вітальеўна, дайце мне спіс.— Дзіяна здзівілася, бо ведала, што ёсць у Леаніда Барысавіча копія спіса, але сцяміла, што ён не выдае сваёй актыўнай ролі да выбарання старастам: маўляў, я такі ж, як усе.— Прашу прабачэння. Фонд размясціў нас у алфавітным парадку. Думаю, гэта правільна — дэмакратычна. Я назаву прозвішчы, імёны. І прашу кожнага падняцца, прадставіцца спадарожнікам. Пытанні будзем задаваць, калі

пазнаёмімся да сяброўскага збліжэння. Пытанні — у раздзеле «інды-відуальныя кантакты». Валодзю Адамейку я прадставіў. Наступны — Аронін Аляксандр Навумавіч.

Нізкі чалавечак артыстычна пакланіўся ўперад салона і назад. Узёнтаку, як і на плошчы, карцела неяк вывудзіць, што ж гэты карапет вязе, таму перапыніў працэдуру знаёмства разважаннем:

— Я не пытаю, хто з вас што вязе, няхай гэта будзе камерцыйнай тайнай. Але пра рыфы, як я сказаў, помніце.

Угледзеўся ў Ароніна, але той і не міргнуў, аднак, здалося, вочы яго хітра смяяліся. «Няўжо адгадаў мой ход? Што ж, зойдзем далёк».

— Пшапрашам, як кажуць палякі. Перапынім на хвіліну знаёмства і высветлім яшчэ агульнае пытанне. Хто ўжо ездзіў у Польшчу? Я... Хто яшчэ?

Паднялі руку Дзіяна, Ірэна, аграном, адвакат. Аронін не варухнуўся. Узёнтак узлаваўся, бо ведаў, што толькі гэты абрубак, Шых, Дзіяна і сам ён маюць службовыя пашпарты, больш ніхто.

«Во тыпус! Шкада, што я цябе не магу залажыць на мытні. Але я цябе раскалю. Мяне ты не перахітруеш».

Запусціў «ракету»-жарт.

— Уран ніхто не вязе?

Весела засмяяліся.

— Не смейцеся. Быў выпадак. У Брэсце на вакзале. Выйшаў адзін з пезда «Масква — Парыж» з «дыцламатам». Зайшоў у буфет. А там японская дэлегацыя закусвала. А ў кожнага япошкі — дазіметр, і не адзін, гукавыя, светлавыя. І раптам дазіметры ўзнялі дзікі гвалт, загарэліся чырвоныя наканечнікі. Японцы народ скрупулёзны, унікальны. Адразу засекалі, хто запраменіў так. Сю-сю-сю і... адзін у камендатуру. Не паспеў міжнародны злодзей выпіць ліманад, як яго тут жа хапнулі. Тры кілаграмы урану...

«Казка для маленькіх дзяцей»,— падумаў Уладзіслаў.

А Узёнтак ціснуў:

— Аронін, у вас часам не уран?

— У мяне атамная бомба,— адсек карапет без усмешкі.

А ўсе іншыя засмяяліся.

Леанід Барысавіч падумаў, што, чаго добрага, неданосак гэты можа заваяваць сімпатыі, а сімпатыі што віно: адзін выпіў — другому менш засталося. Узёнтаку хацелася ўсё выпіць самому. Ён запусціў новы шар:

— І яшчэ адно. Хто валодае польскай мовай, падыміце рукі.

Паднялі Уладзіслаў, Ірэна і Ядзя.

— Усяго? — расчараваўся Узэнтак.— А я... я — што сабака, усё разумею, а сказаць не магу.

Жарт гэты выкарыстоўваў ужо неаднойчы і атрымліваў узнагароду — вясёлы смех, больш вясёлы, чым на бомбу; такую самакрытычнасць людзі любяць. А яшчэ пацешыўся, што без спіса ўспомніў прозвішча чалавека, што адзінока сядзеў на заднім сядзенні: Булаўскі. Дык ён жа і ў спісе наступны — вельмі дарэчы. Назваў паважліва:

— Уладзіслаў Іванавіч Булаўскі.

Уладзіслаў падняўся і пачырванеў, зноў насмяшыў Тасю, якая кінула на яго вока, калі даверліва паведаміла пра свой багаж, на якім ён заснуў.

— Вы поляк?

— Не. Я беларус.

— А дзе вывучылі мову?

— Ва універсітэце. У мяне дысертацыя «Элементы польскай лексікі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове».

— О-о! —радасна выгукнуў стараста.— Панове! З намі — вучоны. Вітайма! Вітайма! — Ён сапраўды ўзрадаваўся, што і вучоныя падаліся ў бізнес; не, не ўзрадаваўся — пазлараднічаў: так ім і трэба, дармаедам! Ён ненавідзеў вучоных, бо сам некалі марыў пралезці ў навуку і лічыў, што яго не пусцілі ў гэты храм разумнікі.

— Грэчкасей Іван Паўлавіч.

Але Уладзіслаў не чуў новых прадстаўленняў і людзей не бачыў, якія ўзнімаліся над сядзеннямі. У яго зазвінела ў вушах, ліхаманкава закалацілася сэрца. Пульс учасціўся яшчэ тады, калі гэты шматвартны камерсант сказаў пра гарэлку. А цяпер — дысертацыя. Здалося, што ён зрабіў нешта недазволенае. Навошта трэба было казаць пра сваю вучонасць? Каму пахваліўся? Спекулянтам? «А хіба я не такі, як яны?»— раптам адчуў абразлівасць свайго становішча, уніжанасць. Чалавек надзвычай тонкай душэўнай арганізацыі, Уладзіслаў пакутаваў на надумлівасць, нярэдка яму здавалася, што ён сказаў не тое, кагось не пазнаў і гэтым пакрыўдзіў, а пра сябе сказаў больш, чым трэба, як і тут вось. Ай-яй, навошта ён бляжкнуў пра дысертацыю? Ну, вучыў мову ў ВНУ — і даволі.

Ах, Марына! Не ўсе душэўныя рухі мужа ты лавіла! Ды і фізічны стан не ведала — не прызнаўся. Напрыклад, не ведала, што месяц назад яго забрала з інстытута «хуткая» — здарыўся сардэчны прыступ. Зрабілі кардыяграму, укол — і адпусцілі. Ён вярнуўся дадому на тралейбусе. Урачы раілі дзеён колькі паляжаць. Не паляжаў. Праўда, пасля сказаў Марыне, што яму «цісне сэрца», бо глытаў таблеткі. Але

Марына не вельмі ўстрыжылася: сэрца балела і ў яе, даўно, пасля грыпу, але яна прывыкла і расказвала пра свае болі з гумарам.

Ды, урэшце, парадокс у тым, што не баліць яно, яго сэрца, так, як балела ў мамы, як баліць у загадчыка іх кафедры прафесара Козіча. У яго пры стрэсавых сітуацыях яно як зрываецца з прывязі, што цялё, і пачынае ліхаманкава гойсаць. І тады баліць галава і робіцца млосна. Блага яму стала ў аўдыторыі, перад студэнтамі. Пасля таго перад кожнай лекцыяй прыходзіцца пераадольваць страх. Пераадольвае заўсёды хутка — за якія пяць мінут, захапляецца прадметам і забывае на сваё сэрца. Звініць званок — здзіўляецца, што так рана, але адчувае сябе пераможцам і з'яўляецца ў прафесарскую да калег радасны і вясёлы. Такого яго любяць, асабліва выкладчыцы. А калі ён змрочны, ласкава просяць: «Уладзіслаў Іванавіч, не наганяйце смутак хоць вы, у нас і без таго мала радасці». Нікога не просяць — толькі яго, хоць у кожнага з выкладчыкаў здараецца настрой накшталт хмурнага асенняга дня, а ў Лідзіі Пятроўны — навальнічны, узрыўны, скандальны; яна псуе настрой іншым, а пасля плача, каецца, просіць прабачэння. Але Ліду не просяць «Не наганяйце смутак» — баяцца: такая просьба можа ўзарваць яе. Ён ніколі не злаваўся ні на жонку, ні на сяброў, ні на калег. Нікога не вініў, нават калі бачыў, што людзі адступаюць ад маралі. Калі што не так, вініў сябе, такую меў душэўную арганізацыю. Во і тут... Хіба ён можа вініць дзяўчыну, што вязе на продаж бюстгалтары? Чым ён лепшы? Не краў? Так. Але везці недазволеную гарэлку... Гэта ж кантрабанда. І пасля гэтага пахваліцца, што ён кандыдат. Цьфу, якая брыдота! Плюнуць на сябе хочацца. Узэнтак гэты... прозвішча — як знарок прыдумане... спекулянт, безумоўна, з тых, каго народ называв мафіяй, зладзеямі. Але ў яго напэўна ёсць прынцыпы. Якая зайздросная самаўпэўненасць! Ніколі ён, сын селяніна, такой упэўненасці не меў, усё жыццё сумняваўся і... усім дараваў крыўды. Марына неаднойчы жартавала: «Галстовец ты».

«Аднак чаго ты так растрапяталася, мае дурное сэрца? Ну, што здарылася? Ну, сказаў пра дысертацыю. Хіба ж гэта ганьба, што я напісаў такую дысертацыю? Я прачытаў усе творы мастацкай літаратуры, праштудзіраваў слоўнікі і летапісы. Вунь мае калегі-гісторыкі — напісалі Бог ведае што, і ім не сорамна, а цяпер пішучы зусім іншае і... не чырванеюць».

Вялікім намаганнем адцягнуў увагу сваю ад уласнай персоны, ад «свайго пупа», як называв гэта Козіч. Услухаўся, што гаворыць Узэнтак. І ўжо інакш падумаў пра прозвішча — яўна ж польскае,

пашкадаваў, што не трапіла яму, можна было б напісаць цэлы артыкул, цікавая ж этымалогія.

Не пачуў, у якім кантэксте Узэнтак вымавіў:

— Адзін філосаф сказаў: чым больш я пазнаю людзей, тым больш пачынаю любіць сабак. Правільна сказаў, праўда?

Засмяяліся.

— Таму і я люблю свайго Рэкса! — прасакатала Ірэна.

Далёкі ад таго, што гаварылі ў аўтобусе, спалоханы за сваё сэрца, Уладзіслаў, аднак, не вытрымаў:

— Гэта сказаў Шапенгаўэр. Але харошага ў гэтым нічога няма. Чалавеканенавісніцкая філасофія. А Чалавек — вянец тварэння Бога. Гэта казалі святыя апосталы за дзве тысячы гадоў да Шапенгаўэра.

— Во праўда, сыноч,— павярнулася да Уладзіслава старэйшая з пасажыраў — Еўдакія Яўменаўна Камлякова, цётка Дуся.

Узэнтак скрывіўся: ганарысты, ён не любіў, калі хтось забіраў хоць крупінку яго славы.

— А вы — ідэаліст,— паблажліва, як старэйшы малодшаму, сказаў Леанід Барысавіч.

Як бы баронячы Булаўскага, звонка выгукнула Гася:

— Уладзіслаў Іванавіч — вучоны!

Але Уладзіславу здалася, што сказала яна гэта з іроніяй, і зноў кінулася ў галоп яго хворае сэрца, ажно зазвінела ў вушах, балюча біла ў скроні. Ён глыбей уціснуўся паміж бауламі, абалёў на іх локцямі, як бы баючыся ўпасці.

«Што гэта сёння з табой, маё сэрцайка? Супакойся! Глупства ўсё! Божа мой, якое глупства! Пасмейся з мяне, Марынка».

У алфавітным спісе стараста прапусціў Віктара Капытка. Назваў яго ў канцы разам з сябрам яго — Язьковым Раманам. Ніхто так не трывожыў «мудрага камерсанта», як гэтыя два хлопцы. Дробязь — торба Ароніна. Невялікая загадка маўклівы барадач цыганскага выгляду, якога ён лічыў Паповым і назваў Папоў, а ён жа бадай сярдзіта паправіў, што ён не Папоў, а Паноў. Паноў дык Паноў, чорт з табой, будзь хоць Князеў, Цароў... Загадка — вось яны, гэтыя знешне непрыкметныя два «рабочыя». Во арэшкі, якія трэба раскусіць і не зламаць зубы.

— Язькоў! Капыток!

Падскочылі, выцягнуліся, як салдаты, елі яго яснымі вачамі.

— Слухма, пан начальнік.

Блазнуюць, гады.

— Вітаем у вашай асобе слаўны рабочы клас.

— А мы хіба не клас? — бадай з крыўдай спытала Маруся.

— Клас. Клас. Помніце ў паэта: «А класс — он тоже выпить не дурак!» Можаче ўзяць за губу?

Разлік быў на тое, што калі гэта быльыя зэкі, то выдадуць сябе жаргонам, ды і ў міліцыянераў свой слоўнік. Не, не клянулі.

— Можам, таварыш камандзір. У меру.

— Што вы робіце ў дэпо?

— Працуем.

— Гэта я ведаю. Па спецыяльнасці?

— Рамантуем туалеты ў вагонах. Мы — сантэхнікі.

«Здзекуюцца, заразы. Яўна здзекуюцца. Але я вас раскушу, сап-лякі. Не такіх расшчапляў на апельсінавыя долькі. Калі вы рэкеціры, даверцеся мне, і я вас прывязу ў Польшчу. А калі вы вось так, то магу здаць на граніцы,— але тут жа тузануў сябе: — О, не, такіх лепш не чапаць. Доказаў ніякіх. А яны пасля ў космасе мяне дастануць».

І прадоўжыў сваю тактыку «расколвання», хітрую, правераную ў папярэдніх паездках.

— А цяпер правядзём урок польскай мовы.

Ведаў: у пытаннях турысты вельмі ж нечакана раскрываліся, раскрывалі свой багаж.

Хто правядзе такі ўрок? Ірэна? Вяла ў ранейшых паездках і даволі бойка, весела. Але... фантазіі мала. Вучоны — во хто!

— Уладзіслаў Іванавіч, дайце нам такі ўрок.

Уладзіслаў спалохаўся — ажно памлелі ногі. І сэрца... як яно закалацілася! «Што гэта са мной? Штодня чытаю студэнтам. Выступаю ў іншых аўдыторыях і ніколі не адчуваў такога страху».

Ён не адгукнуўся на просьбу старасты, але завішчалі бабы:

— Просім! Просім!

Падняўся — і яго кінула ўбок, як кідае на караблі пры модным шторме. Можна, занесла аўтобус на слізкай дарозе? Не, Узэнтак не варухнуўся, стаяў у праходзе як укапаны.

Уладзіслаў ішоў да яго, хапаючыся за халодныя парэнчы сядзенняў. І нейкія дзесяць-пятнаццаць кароткіх хісткіх крокаў расцягнуліся даўжэзнай вярстой, здавалася, што чалавек з мікрафонам аддаляецца ад яго ў недасягалны прастор — так бывае ў сне. Амаль узрадаваўся, што ўсё ж дайшоў да яго і прыняў працягнуты мікрафон. А калі паварочваўся, зноў павяло ўбок. Вінавата ўсміхнуўшыся, пажартаваў па-польску:

— Халера ясная! Хістае, як пры шторме. Ці гэта мяне закачала на спальным месцы?

— А вы сядайце каля мяне,— прапанавала Тася.— Маруся перасядзе.

— Здаровая была, кума! Бач, чаш захацела. Сама ідзі да яго, калі так хочацца. Разумменькая ты ў мяне.

— А мы з табой, Дзіяна, хацелі аблізаць яго,— рагатнула Ірэна.— Спазніліся. Можаш супакоіцца, Лёня.

— Не пляшчы,— бадай узлавана кінуў сваёй каханцы Узэнтак.— Прабачце, Уладзіслаў Іванавіч. Сямейка ў нас тая... Няма дысцыпліны...

«Добрыя ж людзі, жартаўнікі. Чаму ж ты рвешся, сэрца мае, з грудзей? Цесна табе? Не рвіся, калі ласка».

— Урокаў польскай мовы я ніколі не даваў.

— А нам метода не трэба,— сказала аптэкарка Сіўцова.— Нам — як што называецца па-іхняму.

Пытанні прымітыўныя — адказваў лёгка, аўтаматычна. Але сэрца ўсё роўна не мог утаймаваць. Быў момант, які вельмі спалохаў, калі твары людзей паплылі.

«Толькі не ўпасці... Толькі не ўпасці...»

Таіса спытала, як па-польску: «Жадаеце купіць бюстгальтар?»

Турысты весела заварушыліся, засмяяліся.

— Во святая прастата! Ты пакажы. Нескладаны апарат твой нарытнік. Не толькі бабы, але і кожны мужчына, хто расшпільваў яго, ведае.

А Уладзіслаў сумеўся, шчыра прызнаўся:

— Я не ведаю, як па-польску бюстгальтар.

Рогат. Ірэна ад смеху біла Грэчкасея кулачкамі ў шырокую спіну.

— Ой, не магу! І вучоны не ведае...

— Вось табе і нарытнік! Назвы яму няма.

— А як панталоны?

— Панталоны — майткі, сподні.

І сам засмяўся. І — о цуд! — дзейсны сродак смех! Адразу прасвятлела ў галаве, у вачах, і сэрца забілася роўна.

Задаволены Уладзіслаў вярнуўся на сваё месца. Упкінуў сябе: «Усё гэта нервовае — ад страху, што я не здолею прадаваць. Заяц у акружэнні ліс. Пасаромейся, хлопча. Павучыся ў той дзяўчыны... Яна смела афішуе, што вязе».

Супакоілася сэрца — і ён з юнацкай захопленасцю глядзеў на белы лес. Знік грозны туман. Выглянула сонца. Іней на дрэвах іскрыўся і ззяў. Знаёмая дарога. Колькі разоў праехаў па ёй! Вось ужо і Лепель. Заехаць бы да Івана... У яго свой дом, і ў ім асаблівы дух, той, што помніўся з маленства: ад грубка, напаленай бярозавымі дрэвам!.

Пасмяяўся з сябе:

«Далібог жа — што дзіця. Да Івана яму захацелася! А потым да мамы захочаш, блізка ж таксама — Чэрвень. Ад Мінска рукой падаць».

Зноў падняўся Узэнтак.

— Не думаеце, што пара абедаць? Снедалі ж на хапок. Добра было б замачыць знаёмства. Хто мае цудадзейныя кроплі? Не паскупіся! За наш шчаслівы рэйс!

Мел і бадай усе. І сам Узэнтак меў. Але адразу аджукнуўся адзін ён — Уладзіслаў.

Расшпіліў маланку на сіняй торбе, дастаў бутэльку, загорнутую ў газету.

Узэнтак кінуўся да яго, усё роўна як баяўся, што спозніцца і пляшку перахопіць хтось іншы. Разгарнуў газету.

— Ух ты! «Сталічная»! — і жартаўліва пацалаваў пляшку ў дно.

Моўчкі выцягнуў бутэльку без этыкеткі, што ўсіх развесяліла, Грэчкасей. І Язькоў даў.

Узэнтак ажно разгубіўся: Капыток і Язькоў! Можна, праўда рабочыя? Знарок угледзеўся, ходзячы паміж крэсламі. Не, рукі не сантэхнікаў. Кадэбісты наўрад ці выставілі б гарэлку. Рэкеціры! Абрабуюць, гады. Але чорт з імі! Раздзелім даніну на ўсіх.

Уладзіслаў, калі адкрыў сумку, пачуў пах хатняй кілбасы, Марына, ўсё ж паклала кілбасу ў цэлафанавы мяшэчак. І ён аддаў яе на «агульны стол», увесь мяшэчак, — на захапленне і здзіўленне спадарожнікаў. Захапіўся Узэнтак. Здзівілася цётка Дуся: во добры дык добры. А Тася асуджальна пахітала галавой. Ён убачыў яе жэст, зразумеў, што яна не ўхваляе, і... зноў расхваляваўся. Во дзівак! Ну якая яму справа да гэтай дзяўчыны — ухваляе яна ці не ўхваляе тое, што ён робіць. Во калі штось не ўхваляла Марына ці калегі па інстытуце — гэта заўсёды хвалявала, пазбаўляла сну.

Але кілбаса яго як штурхнула іншых: закуску на «агульны стол» выклалі амаль усе жанчыны. Шкляняк і кубкаў знайшлося штук пяць.

Узэнтак разліў адну пляшку.

— Уладзіслаў Іванавіч, вам першаму.

— Я не п'ю.

— Во шчаслівая жонка! — сказала цётка Дуся.

— Што вы, Уладзіслаў Іванавіч! Малады вучоны!

— А хто з вучоных не п'е? Навука закісне.

— Хто не курыць і не п'е, той здаровенькі памрэ, — выгукнуў маўклівы Гвоздзік, што ажыў ад набліжэння выпіўкі.

А Тася праспявала прыпеўку:

Хто чарку не п'е,

Кабет не галубіць, —

Марнуе жьщѣ
І сам сябе губіць.

Насмяшыла.

Узѣнтак прайшоў па аўтобусе і з пачцівым паклонам, без жарту, працягнуў Уладзіславу шклянку. А той падумаў: «Калі адмовіцца, то пакрыўдзіць гэтых добрых людзей, з якімі трэба жыць дружна». Узяў шклянку, звярнуўся да ўсіх:

— Я — за вас! — і зрабіў добры глыток.

— Да дна! Да дна!

— Далібог, не магу.

— Не прымушаем,— забраў шклянку Узѣнтак, пажартаваў,— нам больш застанецца.

— Калі ласка.

— Шчодры чалавек,— не стрымалася — выказалася цётка Дуся.— У наш час нельга быць шчодрым.

Пра Уладзіслава сказала. Не асудзіла — пахваліла, але і пахвала такая ўсхвалявала. Задумаўся: а ці тое ён робіць? Ці не іграе на публіку, як дрэнны актёр? Гэта яго даўні «пункцік», з якога Марына смяялася,— «баязь іграць на публіку»; сама яна, наадварот, знарком іграла: прыгажосцю сваёй, адзеннем, жартавала: «Розумам не здзіўлю, дык хоць сукенкай здзіўлю». І ён не асуджаў, смяяўся і нават заахвочваў. А сам паправіць каляжанку, якая змеле лухту (жанчыны нярэдка плюхаюць, што ў лужу), і пасля тыдзень перажывае: ну навошта ён паказаў сваю эрудыцыю, паставіў чалавека ў няёмкае становішча? Тая і забылася даўно, а ён пакутуе, шукае зручнага выпадку папрасіць прабачэння, выяўляе надзвычайную ўвагу і далікатнасць. Часам перабірае. Тады выкладчыцы кафедры пачыналі жартаваць: «Галіна Пятроўна, нешта Уладзіслаў Іванавіч ля вас завіхаецца». Ён бянтэжыўся ад такіх жартаў і, адчуваючы сябе вінаватым, расказваў усю «эпапею» Марыне. Жонка не раўнавала, яна амаль трывожылася, як за малога сына, што не ўмее сябе абараніць.

«Ну і цяля ты, Уладзік».

Уціснуўся паміж мяккімі бауламі, са страхам слухаючы дзіўны галоп сэрца, упрошваючы яго: «Ну чаго ты, дурное? Ну супакойся, калі ласка. Нічога ж не здарылася такога, з-за чаго б ты магло калаціцца гэтак. Хораша ж едзем. І людзі добрыя».

Можа, і ўпрасіў яго, сэрца сваё, бо адчуў млявасць пасля сытнага абеду.

А «застолле» шумела. Выпівалі жанчыны і, ап'янелыя, гучна рагаталі, крычалі бязладна. Дзіўна, і пад выгукі, смех ён праваліўся ў сон, знясілены ад глытка гарэлкі. Прачнуўся ад спева. Спачатку здалося,

што сніць. Не. Адчуў сябе заспакоеным — не грукала сэрца. Убачыў галовы пасажыраў без хустак, без шапак. І песня стала што ласкавы дотык, яна ўлівалася ў галаву, у душу гаючым бальзамам. Аўтобус запоўнілі густым настоем вясны два маладыя жаночыя галасы — два сапрана, лірычнае і каларатурнае, з вібрацыяй. Вызначыў: спяваюць Тася і Маруся. Хораша спяваюць. Але песня сумная:

Табе, татачка, табе, родненькі,
Да жонка ў вяночку,
А мне, сыночку, мне, маленькаму,
Да матка ў пясочку.

І Уладзіславу захацелася плакаць. І ён заплакаў. А пасля ўбачыў знаёмы ўзгорак з запушаным інеем бярозавым гаем. «Беларуская Швейцарыя» — Лагойшчына, такая любая яму — праз Марьну, яе бацькоў, тут ён бывае часцей, чым там, дзе нарадзіўся. І ўзгоркі гэтыя як бы падказалі цвярозае разумнае рашэнне: «Я хворы. Мне нельга ехаць. У Мінску я сяду і паеду назад. Марына ўзрадуецца. І Янка». І так хораша заспакоіла гэтая думка, што, выцершы хусцінай слёзы, ён бадай жа радасна ўсміхаўся. Зніклі страх, трывога. І сэрца — што птушка, якая заняла сваё гняздо, цёплае, утульнае.

«Калі павярне на акружную, сказаць, каб высадзіў», — ад таго, што давядзецца гэта сказаць, зноў расхваляваўся.

Не, не павярнуў, пайшоў праз горад. І недзе каля Камароўкі Уладзіслаў цвёрдым крокам падышоў да кабіны і бадай без хвалявання папрасіў:

— Падвязіце мяне, калі ласка, да вакзала. Я сяду. Мне нездаровіцца.

Валевіч кіўнуў. Але раптам падхапіліся ўсе пасажыры, нават тыя, хто драмаў.

— Уладзіслаў Іванавіч! Ды вы што гэта? Як можна сысці на паўдарозе? Што ў вас баліць?

Не сказаў, што сэрца, толькі паклаў руку на левы бок грудзей.

— ...і живот.

— Ды глупства гэта, Уладзіслаў Іванавіч. Малады чалавек.

Маўчун Аронін:

— У мяне таксама баліць сэрца, і я ведаю — чаму: на высокі атмасферны ціск. Бачыце, на мароз бярэцца.

— У мяне ёсць валідол і нітрагліцэрын. І ад жывата,— сказала аптэкарка Сіўцова.

Падскочыла Тася, учапілася ў рукаў.

— Уладзіслаў Іванавіч! Я вам скажу. Я вам раскажу... Гэта ў вас нервовае. Я, калі першы раз ехала ў круіз, узышла ў Адэсе на цепла-

ход і мяне пачало так калаціць, так калаціць... як ад малярыі. Урача пазвалі. І ён спалохаўся. «Можа, не паедзеце?» — кажа. Ды я не такая... Я паміраць буду, а паеду. І нічога. Выйшаў цеплаход у мора — і як рукой зняло. У той жа вечар танцавала.

Угаворвалі ўсе. Нават маўклівы барадач нешта даводзіў. І Грэч-касей. І цётка Дуся. Угаворвалі так горача, шчыра, быццам баяліся: калі ён выйдзе, то іх паездка сарвецца.

На праспекце Валевіч спыніў аўтобус, ці то даючы магчымасць Булаўскаму праявіць волю і выйсці тут жа, каля цырка, ці то каб памагчы ўсім іншым угаворваць яго без шуму матора і гойдання. Але волі ў яго не было. Ніколі не было. Марына і швагер Іван упікалі неаднойчы:

— Размазня ты, Уладзік.

Угаварылі.

Праглынуў нітрагліцэрыну — упершыню. Зашумела ў вушах, моцна забалела ў галаве. Але сэрцу стала лягчэй, як зваліўся з яго цяжкі камень.

Праехалі тлумны Мінск. Вырваліся на Брэсцкую двухпалоску. Менш гайдала. І матор як бы аддаліўся наперад, гул яго прыглушыўся і не раздражняў. Угаманіліся і ў аўтобусе, задаволеныя сабой. Некаторыя зноў спалі. І ён, Уладзік, згадзіўся з Тасяй, што гэта нервовае, і пасміхнуўся з сябе: «Якое я дзіця, горш за малую Янку».

Паступова праходзіў боль у галаве. Гэта таксама заспакоіла. Бадай з гумарам пачаў думаць, як раскажа Марыне пра свой страх. І яны пасмяюцца разам. Размаўляў з імі — з жонкай і дачкой. «Яначка ўжо прыйшла са школы. Што атрымала? Пяцёрку? Разумніца мая! Дай я цябе пацалую. У лобік. Паглядзі, як яна запэцкала рукі і хвартушок. Дзе ты бярэш чарніла? Шарыкавымі ж пішаце. Дрэнна гэта — што шарыкавымі. Нельга навучыць каліграфіі, знікаюць індывідуальныя почыркi, нівеліруюцца. Усё нівеліруем». — «А я вучу дзяцей каліграфіі». — «Ты ж у мяне выдатны педагог». — «Ды ўжо ж — Ушынскі!» — «Кармі Янку. Бледнёвская яна ў нас. Ды і сама еш. На чым ты эканоміш? Хіба так можна? Яблыкi купай, мандарыны». — «Што ты, Уладзік! Па пяцьсот рублёў?» — «Я прывязу грошы. Кучу грошай. Памяняю злотыя на долары. Мы зажывём, што Ракфелеры. Не думай, што я цюццяй. Мне лягчэй, чым іншым, я мову ведаю. — І засмяяўся. — А як бюстгальтар — не ведаю. Паглядзі, калі і ласка, у слоўніку і скажы мне. Я пачую цябе і адгэтуль. Я пачую цябе, Марына. Можа, я размазня. Але ты не думай так. У мяне хапае волі для працы. Я адзіны, хто за гады аспірантуры напісаў дысертцыю і абараніўся. Я, калі пракладу дарогу ў Польшчу, то стану, як... як гэты Узэнтак».

Але ўспамін пра старасту неяк нядобра разбурыў ідылічны роздум, ён ажно схамянуўся: ці не чуоць, як ён гаворыць з Марынай і Янкай? «Я як баюся гэтага чалавека. Фу! Чаму? Дзівосы дзіўныя! Чалавек як чалавек. Вясёлы, арганізатар. Гэта ж талент — так умець арганізаваць выпадковых спадарожнікаў. Любі людзэй, Уладзіслаў! Любі людзэй!» Гэтым сваім прынцыпам: «Любі людзэй!» — адных ён смяшыў, іншыў злаваў — калег сваіх. Толькі Марына яго разумела і згаджалася, што філасофія такая робіць яго жыццё прыгожым. Злы, заўсёды раздражнёны дацэнт Вадавозаў таксама ахрысціў яго талстоўцам. Але хіба гэта абразы? Наадварот — самая высокая ўхвала, якую ён не заслужыў, бо не заўсёды яшчэ ставіцца да людзей так, як вучыў Леў Мікалаевіч. О, каб ён узняўся да такога вучэння! Аднак філасофія такая добра заспакойвае. Вось і цяпер: загадаў сабе «Любі людзэй!» — і да замілавання палюбіў усіх у аўтобусе. І Узэнтака... І адяцелі ўсе непрыемныя думкі, трывогі і страхі. Зусім перастала балець галава. Заспакоены, непрыкметна заснуў. І сніў сон, Марыну сніў і Янку. Але дзіўны сон і... страшны. У лузе па белых-белых рамонках ён ішоў насустрэч ім. І яны ішлі да яго. Але моцны вецер біў у грудзі, у твар, і ён, ніколькі не прасоўваючыся наперад, да знямогі, да поту крочыў на месцы. Так крочылі і яны — на адным месцы, бо іх не пускаў вецер — напінаў сукенкі, накручваў іх на ногі, зрываў касынкi. Марына трымалася за галаву і крычала. Але што? Не толькі слоў, але і голасу ён не чуе, хоць шалёны вецер не робіць ніякага шуму, дзіўна, што на дубе не варушыцца ніводзін лісток. Куды ж ён дзьме, вецер, у які бок? Чаму ён хоча разлучыць іх? «Вецер, будзь добры!» — крычыць і не чуе голасу свайго.

Прачнуўся з бялючым гулам у галаве — во калі зашумеў ён, вецер! — з ранейшым тахканнем у сэрцы. Зноў яно вырываецца, як з клеткі. Вярнуўся ў яву: прысады, заснежаныя вёскі, ціхая гаворка двух пасажыраў, як галубінае буркаванне, мяккае шпыненне шын, не такі ўжо далёкі гул матара. І рэальны свет заспакоіў.

Праз нейкі час заснуў зноў. І зноў паўтарыўся той жа сон: бясшумны страшны вецер не пускаў яго наблізіцца да родных жанчынак. Так паўтаралася, можа, разы тры. Потым, прачнуўшыся, зноў не прыняў навакольнае ў яго рэальным уяўленні. Вечарэла. Пасінела, замкнулася прастора. Змрок ахутаў салон аўтобуса. Дзіўна зіхацела недзе далека наперадзе ненатуральна белае святло. Дык гэта ж ліхтары на вуліцы! А побач — ціхае Марыніна дыханне, а за шафай на канале сапе носікам Янка... І ён ўзрадаваўся, што ўсё ж перамог вецер і прыйшоў да іх. І зусім заспакоены пагрузіўся ў цёплае мора. Яно шумела, і цела

стала лёгкае-лёгкае. І загучала музыка, ціхая, ласкавая. І ён паспрабаваў успомніць чыя: Бетховена, Чайкоўскага?..

4

Аўтобус пайшоў. Разышліся тыя, хто праводзіў «турыстаў». А Ма-рына ўсё яшчэ стаяла на плошчы. Спачатку ў нейкім бяздумным утрапенні, можа, нават у заспакаенні — начныя страхі адступілі. Сапраўды заспакоіла, што пасажыры, асабліва жанчыны — дзіўна, што жанчыны! — садзіліся ў аўтобус весела, з жартамі. А чаго ім хвалявацца? Саша Кукліч таксама жартаваў: з'едзіць сёння ў Польшчы — усё роўна што з Мінска ў Пухавічы. Саша з усяго жартуе. Такім людзям легка жыць. Яны з Уладзікам не такія — з усяго робяць праблему. Нярэдка, праўда, пасля смяюцца з гэтых «праблем, бо некаторыя з іх не вартыя выедзенага яйка. Але ўсё незнаёмае іх палохае. І гэта не ад боязі, не ад надумлівасці, не. Ад таго, што ніколі яны не ставіліся да жыцця, да яго праяў, вялікіх — усенародных і малых — сваіх сямейных, бытавых, легкадумна. Заўсёды — сур'ёзна. Уладзік аднойчы сказаў, бадай асудзіўшы такое стаўленне: «Мы з табой як старыя філосафы!» Яна запірэчыла: «Няпраўда, Уладзік. Мы маладыя. Мы ўмеем радавацца і смяяцца. Але мы не ўмеем быць легкадумнымі. Мы з табой сур'ёзна вучыліся, сур'ёзна жаніліся, сур'ёзна жывём. Мы з табой не здольныя ні на якае глупства». Успомніла гэтыя свае даўнія словы і... страпанулася. «Не здольныя? Мы не здольныя... на глупства?»

І ў сэрца, у галаву ўдарыў страх — не той начны, паўзучы, парваны на шматкі сумненнямі, жаданнямі, а новы — магутны, што снежны абвал. І пад гэтай халоднай лавінай стала горача, кінула ў пот. Несвядомы рухам ссунула цёплую хустку на патыліцу, падставіла гарачы лоб марозу.

«Божа мой! Якое ж глупства я зрабіла! Я, я, Уладзік! Не ты! Ты хацеў як лепш для нас — для Янкі і мяне. А я... Ну навошта мне гэта? Хіба нашы не памаглі б нам? Хіба гэта ганьба — пакланіцца сваім? Свае заўсёды памогуць. Ганьба — везці гарэлку. Які ты камерсант, Уладзік? Смех і грэх! Я ж ведаю: будзеш пакутаваць. Усю дарогу. І ніякай радасці гіаездка табе не дасць. Адны пакуты, адны пакуты... Што ж гэта я нарабіла? Няшчасная сквапная мяшчанка! Даруй мне, Уладзік, даруй. Што ж рабіць? Што ж рабіць?» І надумала: выскачыць на праспект, спыніць таксі і... дагнаць аўтобус. Перагнаць, спыніць. І высадзіць Уладзіка. І забраць яго. «Будуць смяяцца? Няхай смяюцца. Узлеуцца ён? Няха злеу. Яго злосць заўсёды кароткая. А пасля ён будзе

ўдзячны мне, упэўнена, будзе ўдзячны, калі мы застанёмся разам: ён, Яначка...»

Нацягнула хусціну, уподбег, цяжка дыхаючы, абпальваючы лёгкія марозным паветрам, кінулася з плошчы на праспект, дзе шумела ўжо нямала машын. Даўно здзіўлялася: бензіну няма, камерцыйны па шалёнай цане, пра якую ім, двум інтэлігентам, страшна падумаць, а машын — што сабак. Гойсаюць цэлы дзень — прыватныя. Адкуль людзі бяруць грошы? Зарабіць такія грошы немагчыма. Крадуць? Столькі зладзеяў? Жах! Гэта ж усё раскрадуць. Яны з Уладзікам абураліся, а п'янаваты Саша Кукліч рагатаў: «Яшчэ не тое будзе». Узнікала ў яе ідэя: паслаць з гэтай няшчаснай гарэлкай Сашу, ён ахвотна паехаў бы, каб яны далі грошы на пуцёўку, і яго сквапная Надзя, бадай, не пярэчыла б, сама добрай спекулянткай стала: белвестаўскі абутак купляе каля прахадной фабрыкі і потым спекулюе ім. Не, нават Уладзіславу не адважылася выказаць гэтую сваю празрыстую ідэю, Уладзік зразумеў бы яе хітрасць і пасмяяўся б: «Прывязе табе Саша выручку! Ахнеш!»

Машын да ліха, а таксі — ніводнага незанятага. З пасажырамі праходзілі. Тры дзсяткі адзін кіламетр — тры буханкі хлеба! — і столькі ездзяць! Хто? Хто, хто... Не бачыш хто? Вунь чорныя паехалі. А час ляцеў. Паўгадзіны ўжо, як адышоў аўтобус. Недзе ўжо, можа, каля Будзілава.

Спыніла прыватніка.

— Калі ласка... заплачу, што скажаце... Трэба дагнаць аўтобус. Муж паехаў у Польшчу і забыўся...

— Э-э, маладзічка! Уцякаць і даганяць — самае найгоршае. Я ніколі нікога не даганяю і... не ўцякаю. Так спакайней жыць. Дарога слізкая. Шыны старыя. Не раю і вам даганяць.

Так, хто стане даганяць? Пэўна, і таксісты не паедуць. Зноў стаяла ва ўтрапенні, але не ў лёгкім ужо — у цяжкім, пакутлівым. Ды мозг працаваў, што камп'ютэр, тысячу варыянтаў у секунду. Іван? Але, пазваніць у Лепель брату Івану? Яшчэ рана, дзевяць гадзін, ён будзе ў райспажыўсаюзе. «Няхай выедзе на трасу, спыніць аўтобус... Я ж запамніла нумар... і высадзіць Уладзіка. Пасмяецца Іван... Не, я такое яму скажу...»

Што скажа — не ведала, але кінулася да бліжэйшай пошты.

Адзінае, што прымусіць Уладзіка высадзіцца, а Івана выканаць яе просьбу,— хвароба Янкі. Але каб і катавалі, яна ніколі б не сказала няпраўду пра здароўе дачкі, сказаць пра хваробу — наклікаць хваробу. Некалі ва ўніверсітэце зманіла, што хварэла, і тут жа захварэла на запаленне лёгкіх. Сказаць, што Янка захварэла, — не, не і не!

Такая думка спыніла яе перад акном заказаў. І нічога больш не магла прыдумаць такога, што пераканала б Івана і Уладзіслава.

— Што вы задумаліся, жанчына? Які горад вам выклікаць? Варшаву? Берлін?

— Лагойск.

— Правільна! — адгукнулася другая дзяўчына. — На чорта нам тыя Варшавы!

О Божа, гэта ж проста пакута: паўтараюць яе думкі, усё роўна што чытаюць. На лбе яе напісана, ці што?

Тэлефон у хаце Таццяны. Што ёй сказаць? Таня не вельмі далікатная, ёй не паплачашся, яна і мацюком можа пакрыць. Не, па тэлефоне не адважыцца. Усё ж родная душа. Сварыліся часам, але і любілі адна адну шчыра.

І Марына, бадай застакоеная, увайшла ў кабінку, шчыльна зачыніла дзверы, быццам намервалася сказаць вялікі сакрэт.

У вёсцы не адразу ўзялі трубку. Але яна цярплівая і чакала — ведала, як нялёгка дазвоньвацца да Таццяны.

Нарэшце пачула знаёмы голас.

— Таня! Таня!

— Алё-алё! Хто ета?

— Я. Марына.

— Цьфу ты! Не пазнала! Багатая будзеш. Я спрасоння. Толькі прылегла пасля фермы... Першы сон убачыла...

Марына нясмела, як бы вінавата:

— Таня, Уладзік у Польшчу паехаў. Сёння.

— Ну і што?

— А я баюся, Танечка.

І тады загрымеў натуральны калгасны, як яна любіла казаць, гучны, звонкі Таццянін голас:

— Я табе даўно казала: такую зануду, як ты ў нас, свет абыдзі — не знойдзеш. У каго ты ўдалася такая?

— У маму.

— Ды ўжо ж — у маму. Не, брэшаш, не ў маму. Наша мама пяць гадоў нашага бацьку чакала... з вайны! І нікому слязы не паказала. А ты... цяпер я ведаю, чаго ты звоніш. Паехаў Уладзік твой ненаглядны, і ты месца сабе не знаходзіш...

— Не знаходжу...

— Во дурная! Няхай бы майго п'яногу чорт куды занёс хоць на тыдзень...

— Таня...

— Не буду я цябе піліць. Хапае мне каго піліць. Раніцою Людку насцёбала. Зараза! Да трох гадзін гойсала. Дзе па марозе можна цягацца? А ўрокі, гадаўка, не вывучыла. Мела пяцёркі, а цяпер тройкі хапае. Перад паступленнем. Скуру спушчу паршыўцы!

— Ты сама такая была.

— Я? — падумала і зарагатала.— Была. Таму і цягаю карову за цыцкі. Ты не такая была. Таму вучоная.

Таццяну толькі завядзі — прагаворыш апошнія грошы, на хлеб не застанецца. Сястра, седзячы на кублах з салам, пра грошы не думае, ёй абы пагаварыць. Змяніла тэму:

— Як там мама?

— Квокча твая мама: як там Марыначка мая? Дзіцятка маленькае — Марыначка. Хочаш, я прышлю яе да цябе?

— Хачу.

— Правільна. Няхай пацешыцца дачкой і ўнучкай. Заўтра пасаджу на аўтобус. Каціся, бабулька, з ветрыкам.

— Не кажы так пра маму...

— А што я сказала? Даражэнькая мая! Я інстытуты не канчала. Вы разляцеліся, што птахі, а я тут штодня з мамай. Чыжне старая, і я бягу да яе. Людка не вылазіць з іх хаты. У бабулі ёй цяплей. Во гадаўка! Бабуля яе гладзіць, як кацяня. А я кухталёў даю. У мяне размова кароткая...

— Ух ты, граза!

— Забылася, як цябе вучыла? Ад таго і толк выйшаў. Не паспела толькі навучыць мужа любіць. Менш гладзь яго, свайго вучонага. Дзесяць гадоў жывяце... на жыватах мазалі нацёраі...

— Таня!

Зарагатала Таццяна:

— Не бойся, тэлефонныя трубка не пачырванюць. Што табе прыслаць з мамай?

— Нічога не трэба.

— Не брашы, Марына. Усё трэба. Знаю я вашу жыццё. Была ў Мінску ў Любы. Сухарыкі сушыць. Я табе дзвюх курак абсмалю... Ад купяка адсяку... Пані мая вяндрліну не есць, фігуру пільнуе. Во, зараза, нахапалася, як сабака блох. Нагледзіцца гэтага тэліка паганана. Што паказваюць, Марына! Сорамна глядзець з дачкой. Я кажу свайму боту: паглядзі, павучыся хоць пад старасць. Плюецца мой Васільевіч...

— Таня...

— Разару я цябе. Знаю. Вы там капейкі лічыце. Янку кармі. Што ў вас, гарадскіх, такія сухенькія дзеткі? Я сваіх ганяла, што сідаравых

коз, а ўсё роўна былі кругленькія. Людка малая што пампушка была, а цяпер пчука пчукай...

— Дзякую, Танечка. Цалую цябе.

— Цалуй. Цалуй. Маму пасаджу — «маланку» табе адаб'ю — кал і выехала. Страчай.

Таццяна — арыгінал, тое, што нагаварыла па тэлефоне, — кветачкі, у размове з вока на вока і не такое пляскала б, фантазія ў яе багатая і логіка парадаксальная. Уладзік доўга чырванеў ад яе жартаў, хоць некаторыя яе выказванні запісваў у кніжачку, асабліва водгукі пра начальства, калгаснае, раённае, ды і вышэй нярэдка брала — да Гарбачова дабіралася, да Ельцына.

Але, Божа мой, які гэта гаючы бальзам — размова з сястрой. Пагаварыла — і адступілі ўсе трывогі, усе страхі. Таццяна мудрая: мала што языком любіць памалоць, але ўсё разумее, адразу ж сцяміла, чым прыхарошыць яе, Марыніны, дні, калі Уладзік будзе ў ад'ездзе, — маму прышле.

Выйшла Марына з перагаворнай як абноўленая. Дню парадавалася — сонцу, інею. Калі Уладзіка праводзіла, дык і не ўбачыла, што такі прыгожы іней. Стаяла, глядзела на сквер, глыбока ўдыхала марознае паветра і ўсміхалася — шчасцю свайму. Пабегла ў гастронам. І, можа, упершыню за гады развалу ахвотна стаяла ў чэргах. І не вельмі падтрымлівала жанчын, што пракліналі жыццё і начальства. Захацелася сказаць: «Усё наладзіцца», сама яна не вельмі ў гэта верыла, але так пераканана гаварыў аптыміст Уладзіслаў. Ды пабаялася сказаць яго словы — каб хто не сапсаваў яе добры, пасля размовы з Таняй, настрой. Яна асцерагала яго, гэты свой настрой, як каштоўны і тонкі сасуд.

Гатавала абед, слухала па радыё оперныя арыі і падпявала ім.

Пайшла ў школу па Янку і доўга размаўляла з калегамі, рабіла ж у гэтай школе. Жанчыны цікавіліся, як жывецца ёй у дэкрэтным адпачынку.

«На хрэсьбіны не забудзь запрасіць».

Што муж паехаў у Польшчу — не сказала, прымхліва лічыла, што пра гэта можна было сказаць толькі роднай сястры. Іншая, напэўна, пахвалілася б. Але хіба можна сказаць? Тут жа пачалі б дапытвацца: а што туды павёз? А што там можна купіць?

Накарміла Янку, паабедала сама. Памагла малой зрабіць урокі. Янцы вельмі цяжка давалася складанне складоў у словы. І раптам недзе ў другой чвэрці дзіця само адкрыла вялікую тайну чытання. Закрычала так, што напалохала: «Мамачка! Татка! Я ўмею чытаць!» І вельмі радавалася — ажно калацілася ўся. Марына праверыла па

буквары — далека наперадзе, дзе ніхто ёй не чытаў яшчэ. Чытае! Водзіць пальчыкам, вымаўляе асобныя склады і тут жа, як з кубікаў, канструе цэлае слова. Во цуд, незразумелы ім, педагогам! Столькі біліся, перажывалі!.. Колькі радасці было ў той вечар бацькам. За няпоўныя два месяцы Янка зрабіла паспяховы скачок — лёгка чытае дзіцячыя кнігі, толькі што водзіць пальчыкам па радках, быццам баіцца згубіць радок. Да Гогаля дабралася.

Цяпер памагаць ёй рыхтаваць урокі — забава. Марына пашка-давала, што занятак кароткі: баялася бяздзейнасці. А начало змяркацца — і зноў вярнуўся той ранішні страх. Гнала яго, што сабаку, злосна, прасіла ласкава: адступіся. Лаяла сябе словамі, якія бадай ніколі не ўжывала ні да сябе, ні да іншых людзей. Ад Тані ім навучылася, у сястры яны былі для «душэўнай зарадкі». Хадзіла з кутка ў куток па цеснай кватэры. Шукала, чым бы заняцца: работа — лепшыя лекі. Перамыла каструлі, пераставіла посуд з месца на месца, хоць усё стаяла на сваім месцы — любіла парадак. Перасыпала з мяшэчкаў у слоікі невялікі запас круп, мукі. Кухня не памагла. Пайшла ў пакой, паспрабавала перастаўляць у шафе кнігі. Але кнігі дадалі яшчэ больш пакуты, бо гэта ж Уладзікавы кнігі, з яго закладкамі, паметкамі, па яго методзе расстаўленыя, ён не любіць, калі хтось парушае яго парадак. Але адарвацца ад кніг не магла: здавалася, што кожная з іх захавала яго цеплыню, і Марына амаль фізічна адчувала мужа, яго прысутнасць. Лаяла сябе: «Ну што ты завялася, дурная? Супакойся, калі ласка». І шаптала самыя ласкавыя словы яму.

Яначка, якая тут жа глядзела тэлевізар — дыснееўскія мульт-фільмы, спытала:

— Ты што там шэпчаш, мамачка?

— Я чытаю, дзіцятка. Я чытаю...

І раптам разануў боль у нізе жывата. Марына замерла.

«Божа мой! Што ж гэта такое? Гэта ж ён, сыночак наш, пратэстуе. Не трэба, не трэба, родненькі. Я пасяджу. Я пасяджу — і ўсё будзе добра!»

Асцярожна дайшла да канапы, села, потым прылегла. Болі не сціхаі. Аблілася потам. «Ды гэта ж схваткі, схваткі... Чаму? Навошта?» А праз паўгадзіны — зусім яўны сімптом катастрофы.

— Яначка! Схадзі пакліч цётку Ларысу.

Адарвалася малая ад тэлевізара, глянула на маці, войкнула.

— Мамачка! Ты захварэла? У цябе лоб белы.

— Не палохайся, дзіцятка. Бяжы па Ларысу. Ключ вазьмі.

Калі за малой зачыніліся дзверы, Марына ў роспачы крыкнула:

— Уладзік! Мы трацім нашага сыночка! Вярніся, Уладзік!

З'явілася Ларыса.

— Што здарылася, Марына?

— Воды... пайшлі воды... І схваткі...

— О Божа! — пляснула далонямі суседка.— «Хуткую» ж трэба.
«Хуткую»! Пабягу званіць.

Толькі ў яе, бухгалтара магазіна, быў тэлефон — на ўвесь пад'езд.

Янка сарамліва спытала.

— Мамачка, ты родзіш мне браціка?

— Ой, дзіцятка мае! — І заплакала.

Малая страшна закрычала, кінулася да маці, абняла яе галаву.

— Мамачка! Не памірай! Не памірай!

— Я не памру, Яначка. Я не памру! Не бойся, сонейка мае. Не бойся. Пабудзеш у цёткі Ларысы. А заўтра бабуля прыедзе... А там і я вярнуся. І татка вернецца. Не бойся, маленькая... Усё будзе добра. Усё будзе добра.

5

Набліжаліся да Брэста. Спыніліся каля хвойніку. Узёнтак скамандаваў:

— Размінка. Жанчыны — направа. Мужчыны — налева.

Яго ардынарац Гвоздзік, які да таго ці вымавіў слова, засмяўся з жарту, які яшчэ толькі збіраўся сказаць.

— Тут хоць на «мінь» не напорацца. А то там ля моста... Я ўлетку выйшаў, ступіць няма дзе.

Не ўсе зразумелі, што да чаго, але Узёнтак злосна асек хлопца, на якога нападў «слоўны панос»:

— Заткні свае зявала! Жанчыны вакол. А ты пра што плешчаш? Які мост? Прысніў ты яго. Ніяк вас, крэцінаў, не навучыш!

— А я што? Я нічога. Я — пра тое...

— То і трывмай тое пры сабе. У сасняк збегай!

Тася паднялася апошняя. Уладзіслаў Іванавіч не прайшоў міма. «Спіць»,— падумала яна і пайшла да задняга сядзення. Яе цягнула да гэтага чалавека. Не, не як жанчыну да мужчыны, пра заляцанні і не падумала. Проста прыемна, што з імі едзе вучоны. Прысутнасць яго надавала пэўную высакароднасць зусім не турысцкай паездцы іх. Без згрызот сумлення яна выносіла бюстгальтары з фабрыкі, а прадаваць іх было заўсёды непрыемна, нават суседкам, у сяло сваё ні разу не павезла. І вось едзе вучоны і, мяркуючы па сумках, таксама нешта вязе. А для яе думка «з намі вучоны» ледзьве не раўнялася выслоўю «З намі Бог». А яшчэ падабалася, што ён такі — як дзіця: сказала пра бюстгальтары — і пачырванеў.

Спіць, але як нязручна: заваліўся на левы бок — на баул. Патузала за плячо — не варухнуўся.

— Уладзіслаў Іванавіч, разміначка...

Адважылася лёгка пацягнуць за нос. Дакранулася — і адхапіла руку. Чаму такі халодны яго нос? Цёпла ж у аўтобусе. Пастаяла, нападўняючыся неасэнсаваным страхам. Правяла далонь па твары яго і... дзіка закрычала. Кінулася да выхаду. Вывалілася з аўтобуса. Задыхалася.

— Ён памёр!.. Божачка мой!

Не ўсе яшчэ пацягнуліся да хвойніку, разміналі памеллыя ногі, рукі.

— Хто памёр?

— Ён... вучоны... Уладзіслаў...

— Ды ты што?!

— Прысніла баба.

— З глазду з'ехала.

Тася зарыдала, яе пачало калаціць. Не, нешта здарылася. Узэнтак першы кінуўся ў аўтобус, за ім — адвакат, аграном, барадач Папоў-Паноў...

— Вадзіцель! Святло!

Ярка засвяціліся плафоны.

Узэнтак спыніўся, не дайшоўшы да задняга сядзення. Не трэба мацаць пульс, відаць і здалёк: чалавек мёртвы.

Можа, упершыню за жыццё рызыконт, авантурыст па прыродзе моцна спалохаўся — ажи стукнула ў галаву, востра забалела. Застыў у жалобе — у шчырай жалобе, слухаў удары ўласнага сэрца і гарчае дыханне ў шыю таго, хто стаяў за ім, і дыханне гэтае здалося раптам смуродным, ледзьве не званітавала. Бадай груба штурхнуўшы яго, прайшла наперад Камлякова — цётка Дуся. Перахрысцілася тройчы, гучна сказала:

— Упокой душу раба твоего, Господи! — і нараспеў прачытала, здалося Узэнтаку, «не з той оперы»: — Спаси меня, Господи, ибо не стало праведного, ибо нет верных между сынами человеческими.

Як дакор кідала ўсім ім. Зноў перахрысцілася і падзелавому запатрабавала:

— Мужынкi! Прыбярэце торбы нашы грэшныя. Паложым раба божага Уладзіслава.

Узэнтак не крануўся, міма яго прайшлі Грэчкасей і Барадач. Вызвалілі сядзенне ад багажу. Палажылі нябожчыка. Цётка Дуся пачала складаць на грудзях яго рукі.

— І ручкі яго застылі.

І гэта таксама чамусьці спалохала Узэнтака. Але наступныя словы супакоілі:

— Пятачкі дайце, хлопчыкі. Вочкі закрывіце.

Манеты знайшліся толькі ў яго, старасты, — не капейкі — цэнты. Закрывішы вочы нябожчыку, цётка хрысцілася і пела славу Богу:

— Хваліце, рабы Господни, хваліце імя Господне. Да будет імя Господне благословенно отныне и вовек.

«За што хваліць? — бадай са злосцю падумаў бязбожны Узэнтак. — Што стала менш на аднаго раба божага — дык хвала яму, Богу? Добра ўладзіўся ваш Бог: за ўсё хвала яму».

Але спакойная дзелавітасць цёткі перадавалася і яму, Узэнтаку, які добраахвотна ўзяў уладу над гэтымі людзьмі.

«Не раскісаць! Узяць сябе ў рукі! Вельмі ж адказны момант. Трэба ж прымаць рашэнне. Якое рашэнне?»

Думка, што паездка ў Польшчу зрываецца, загнала яго ў куток распачы. Завыць захацелася. Столькі стараўся! У Брэст ездзіў, ноч гуляў з былым калегам па камсамоле, а цяперашнім начальнікам змены мытнікаў. Дамовіўся, што прапусціць яго аўтобус асабіста ён, Кастусь; цёпла ўладкаваўся сакратарчык былы, паляшук хітры. Упэўнены, што праскочаць на «зялёны святлафор», вёз груз, на які раней не адважваўся, за такі груз, калі выявяць, могуць і артыкул прыпаяць, на Гвоздзіка не спіхнеш — адхрысціцца, ніхто сябе не стане падстаўляць. І вось усё ляціць кату пад хвост. Пасылаюць здыхлякоў. Куды жонка глядзела? А гэтая варона Дзіяна? Але ж з выгляду быў чалавек як чалавек. Бізнес гарыць яўна. Але ж і за пучёўкі грошы не вернуць: кантора «міласэрная!» А ён за чацвярых заплаціў, торбу грошай вываліў. Дзецям Чарнобыля. Куды ні глянь — сучальны здзек.

У аўтобус набіліся ўсе. Плакала наўзрыд Тася. Плач яе і злаваў Узэнтака, і наганяў чорныя думкі — пра тленнасць усяго зямнога.

«Трапечашся, круцішся, на здзелку з сумленнем ідзеш, а потым вось так, як ён. Бр-р-р».

— ...львы рыкаюць о добыче и просят у Бога пищу себе.

«Во! Львы рыкаюць і просяць: каго б зжэрці яшчэ».

Ад уяўлення пра львоў спачатку кінула ў холад, пасля ў жар. «Няхай бы яна перастала выць, святая гэтая з торбамі гарэлкамі. Не. Няхай адпявае. Кажуць, ад малітвы лягчэй будзе ўсім іншым».

Хтось з жанчын падаў свечку, як быццам рыхтаваліся! Цётка Дуся ўставіла яе ў закасянелыя рукі нябожчыка, запаліла. Затрапятая агеньчык, запахла воскам.

«Хтось вязе васковыя свечкі, во прадпрымальны народ, да свечак ніводная мытня не прычэпіцца».

Загарэлася свечка, і заплакала не адна Тася, бадай усе жанчыны. І ва Узэнтака пырснулі слёзы. Грэчкасей, адварнуўшыся, смаркаўся ў хусцінку.

«Аднак хопіць слюнявіць, трэба штось вырашаць».

— Мужчыны! Выйдзем з аўтобуса, трэба параіцца.

Сгіусціліся з насыпу, Аронін спатыкнуўся, скаціўся, заенчыў, але ці ад таго, што ўпаў:

— Мамачка родная!..

Спыніліся перад хвойнікам. Але не стаялі, пераступалі з нагі на нагу — рыпеў снег. Ад нервовасці пераступалі.

Узэнтака раздражняў гэты рып: «Як застоеныя коні».

Раздражняў не столькі рып. Над сасняком вісеў ненатуральна жоўты мясячык і каля яго фантастычна яркая зорка — планета, пэўна. Усё ненатуральнае, усё роўна як у іншы свет трапілі, на іншую планету.

— Што будзем рабіць, панове турысты? — спытаў Узэнтак.

Сціхлі, нават рып снегу сціх. Снежным пылам завіхрыліся думкі.

— А што думаць? — выгукнуў першы Валодзя Адамейка.— Трэба вяртацца.

— Куды?

— Як — куды? Дадому!

— Дадому? — нязгодліва працягнула некалькі галасоў.

— А грошы нам вернуць?

— Грошы не вернуць! — жорстка і злосна адказаў Узэнтак.

— Грошы, грошы... Сорамна ў такой сітуацыі думаць пра грошы. Каб мы ў Афганістане пра грошы думалі, калі побач таварышы гінулі.

— Не казырайце, калі ласка, Афганістанам,— ветліва папрасіў адвакат Шых.

— Я не казыраю. Але і не забываю.

— Вы грошы не плацілі, а я, можа, апошнія вытрусіў са свайго старога кашалька,— плаксіва праенчыў Аронін.

— Апошнія не апошнія, але ж і не лішнія,— уздыхнуў Грэчкасей.

Зноў сціхлі. Ні гуку. Але мясячык і планета смяяліся з іх — так здалося Узэнтаку, і ён абышоў групу, стаў да свяцілаў начных спінай; на другім баку неба зоркі цьмяныя і далёкія-далёкія. Прагучаў хрыплы, але без ваганняў голас барадача Палова-Панова:

— Трэба ехаць уперад.

— Калі вам так шкада грошай, давайце паедзем да Брэста,— згадзіўся Валодзя.— Здамо няшчаснага гэтага і — далей...

Узёнтак узлавана павысіў голас:

— Я думаў, ты, афганец, разумнейшы. Куды здаць труп? У міліцыю? У морг? Прымуць яго, скажуць табе дзякуй і — будзь здароў, на здароўечка каціся ў Польшчу? Дудкі! Хто цябе адпусціць туды пасля такога? Пачнуць расследаваць, ад чаго чалавек памёр, торбы ператрасуць — ці не было ў каго атруты. Ртуці якой...

— Трэба ехаць у Польшчу! — рашуча, цвёрда прапанаваў Папоў-Паноў.

— З ім? — ашаломлена спытаў Валодзя.

— З ім. Ён жа мог памерці і па той бок граніцы.

— Ды вы што? Нас пасадзяць усіх!

— Саставу злачынства няма,— аўтарытэтна заявіў юрыст.— Ніякага гвалту не было, нават слоўнага. Усе засведчаць.

Узёнтак ледзьве не падскочыў... ад радасці. Разумны чалавек гэты барадач! Простае і мудрае рашэнне — ехаць далей! Саставу злачынства няма.

Даўно вядома: сатанінская прапанова, задума нярэдка штурхае людзей, паміма волі іх, на такое ж сатанінскае здзяйсненне. «Сатана там правіт бал». «Ібо не стало праведнаго, ібо нет верных между сынами человеческими».

Узёнтак сапраўды быў рызыконт і авантурыст. Абвінавачванні ў сквапнасці, якія часта кідала яму жонка, адмаўляў, абражаўся. Вызначэнне «рызыконт» прызнаваў і нават ганарыўся ім. «Рызыкаўня рухаюць прагрэс». Авантурыстам яго ніхто не называў, не адважваўся, таму не ведаў, як бы зрэагаваў на такое «званне». Відаць, даў бы па мордзе: які ён авантурыст — сумленны прадпрымальнік, такія Амерыку зрабілі найбагацейшай краінай.

«Рызыкаваў неаднойчы. Рызыкнём яшчэ раз. Гэта ж прыгода: перавезці труп праз мяжу, павазіць па чужой краіне. Толькі што памерзнуць давядзецца — не грэць салон».

Задаволены, вярнуўся на ранейшае месца, паказаў кукіш мясчыку і планеце. І свяцілы зморшчыліся, збяклі. Засмяяцца хацелася, каб не такая сітуацыя,— неба і тое перамог!

А стары Валевіч тузаў маладога напарніка, шаптаў: «Маўчы! Наша справа круціць руль. Мы — возчыкі».

Адносіны ў іх былі складаныя: Валодзя пасватаўся да Валевічавай дачкі, і Кацярына прасіла жаніха: «Ты не нярэч бацьку. Ні ў чым. Знаеш, які ён круты і ганарысты, хваліцца ж, што са шляхты. А шляхта — о, ты не знаеш, які ў яе дурны гонар, у шляхты».

— Здолеецца з пагранічнікамі і мытняй дамовіцца? — спытаў барадач і сам адказаў: — Зможаце. Я знаю вас.

«Адкуль ён знае мяне?» — амаль спалохаўся Узэнтак.

Але не да псіхалагічных адгадак і загадак. Трэба згода большасці.

— Будзем галасаваць?

— Кабеты няхай удзельнічаюць, а то каторая любое рашэнне заваліць. Жаночая логіка — цёмны лес.

— Гвоздзік! Кліч жанчын.

Валодзя мацокнуўся і пайшоў у хвойнік, за ім павалокся Валевіч — ушчуваць будучага зяця. Ласкава прасіў:

— Валодзя, не лезь. Няхай рашаюць што хочучь.

— Я іх на граніцы залажу.

Валевіч падсунуў пад нос жаніху кулак.

— Я табе залажу. Дурань. Не відаць тады табе Кацярыны, як сваіх вушэй.

Валодзя хмыкнуў.

— А вы, Станіслаў Васільевіч, феадал.

— Я — феадал. Я — з шляхты. Знаеш?

— Знаю.

Цесць наблізіўся тварам у твар, аглянуўшыся, зашаптаў:

— І яшчэ адно ведай, чаму нельга звязвацца. Гэта ж мафія. Яны толькі прытвараюцца, што не ведаюць адзін аднаго. Гэты атаман брэша, што другі раз едзе. Дзесяты ён едзе! Дзесяты! У яго чатыры чалавекі аховы... вунь тыя — двое і двое. 1 шляха. Усёк?

— Усёк.

— Я ж кажу Кацярыне: добрага хлопца ты сабе выбрала. У нас з табой адна задача: зарабіць на вяселле. Таму ўзяў я цябе.

«Хіруган стары», — падумаў Валодзя.

— Галасаваць не пойдзем. Нашых галасоў не будзе. Мы — возчыкі.

— Мы — возчыкі, — паўтарыў Адамейка, з болем адчуўшы, што ён здаўся без бою.

Жанчынам Узэнтак растлумачыў даходліва:

— Значыцца, так, спадарожніцы мае дарагія. Трапілі мы, як кажуць, у нерат — ні ўзад ні ўперад. Можна павярнуць назад. Але пляснулася тады наша паездачка. І плакалі нашы грошчыкі. Ніякі суд іх не адсудзіць — у дзяцей Чарнобыля. Тут разумныя галовы прапанавалі: ехаць, як і ехалі б...

— У Польшчу? З ім? — ціха спытала Тася і гучна зарыдала.

— Адвядзіце яе і... дайце вады. Я разумею: істэрыка. Але ж не кідацца ўсім нам у істэрыку. Трэба жыць. Трэба жыць! Мужчыны выказаліся аднагалосна — ехаць. Ён жа мог і на тым баку памерці. Ваша слова, жанчыны...

Тасю сяброўка яе Маруся павяла ў хвойнік: няхай паплача там. Узёнтак ведаў, як трэба праводзіць галасаванне — работа ў камсамоле навучыла і ў застоі, і асабліва ў перабудову — пры дэмакратыі. Першай тыцкнуў пальцам у грудзі Ірэне Шостак.

— Вы?

— Я за мужчын. Я — заўсёды за мужчын.

Узёнтака скаланула ад злосці.

«Знайшла дзе жартаваць, ідыётка».

Да Дзіяны:

— Вы?

Жалткова адказала не адразу — задумалася. І стараста спалохаўся: слова прадстаўніцы фонду шмат значыць. Наступіў ёй на нагу, даўшы зразумець, што ад яе патрабуецца.

— Як усе.

«Дзякуй Богу».

Мінуў колькі жанчын, якія нічым сябе ў аўтобусе не выявілі — ні жартамі, ні песнямі. Наблізіўся да Камляковай, якая стаяла збоку. Пальцам не тыцнуў, спытаў паважліва:

— Ваша слова, Еўдакія Яўменаўна.

— Я — як людзі,— цяжка ўздыхнула і перахрысцілася.— О, Госпады, даруй нам грахі нашы.

А Узёнтак ледзьве не падскочыў: перамога!

— Я пайду памалюся над работам Божым.

— Ідзіце, ідзіце. Дзякуй вам, цётка Дуся.

Ядзя не плакала, слова не вымавіла, але ніхто не быў так ашаломлены, як гэтая школьніца. Яна адна да паездкі ведала Булаўскага: хадзіла ў ліцэй пры інстытуце, і ён вучыў іх, будучых абітурыентаў, беларускай мове: у школе дрэнна навучылі. Найшло нейкае ўтрапенне, зацямяненне думкі, дзяўчына не ўспрымала, што адбываецца навокал, пра што гавораць гэтыя дзіўныя людзі, якія на пачатку дарогі спадабаліся ёй,— бо вяёлыя, а яна любіла вясёлых. Узёнтак падышоў да Ядзі пасля ўсіх, задаволены, добры:

— А ты, Ядзечка, што скажаш?

— Я дадому хачу,— прашаптала дзяўчына.

— Прыедзеш дадому, не бойся. Пабачыш Варшаву... Знаеш, якія там музеі! І прыедзеш з мяшком уражанняў. У школе будзеш раскаваць,— суцяшаў, як маленькую.— Жыццё такое... з самымі нечаканымі сюрпрызамі. Табе колькі гадоў?

— Семнаццаць.

— Ты яшчэ без голасу. Ты яшчэ без голасу.

Мала што не заспяваў гэтыя словы, надзвычай задаволены сабой. «Малайчына, Леанід! Усё ўмееш. Цяпер мы звязаны адной вяроўкай. Гэта ж амаль клятва, як у масонскай ложы».

Не ведаў, што гэтак жа, як і ён, радаваліся яшчэ двое, з іншай прычыны, праўда, — Віктар Капыток і Раман Язькоў.

Леаніда Барысавіча цешыла, што людзі такія ж, як ён, за капеіку бацьку роднага прададуць, у царкве пшыкнуць, як казалі яго маці. Толькі нябесныя сведкі чамусьці не падабаліся — месяцчык і яркая зорка. Можна, таму не падабаліся, што іх не купіш, не ўлашчыш і галасаваць не прымусіш.

6

Спаў Узэнтак спакойна, без кашмарных сноў. Многа ездзіў, лятаў і звык спаць седзячы. Холадна было. Але і гэта ён прадугледзеў, бо ведаў, што на стаянках шафёраў не прымусіць грэць аўтобус, асабліва цяпер, калі салярка даражэйшая за золата. Уцяпліўся, ногі ўцяпліў: шарсцяныя шкарпэткі і добрыя фінскія боты на футры — і ногі што ў печы. А пад дублёнку — турэцкі світэр.

Разбудзіў — што шабляй секануў па галаве, па мозгу — дзіцячы крык:

— Ой, мамачка!

Усіх разбудзіў, хто спаў, некаторыя не спалі, курчыліся ад холаду.

— Што?

— Хто крычыць?

Ядзя:

— Ён ходзіць!

— Хто?

— Ё-ён... мёртвы...

Не прымхлівы Узэнтак, але і ў яго халодныя мурашкі пабеглі па целе. Астатніх моцна скаланулі словы дзяўчыны. Хіба адна цётка Дуся засталася спакойная.

— Памаліся, дзетка. Памаліся. Ніхто не ходзіць. Хлопчыкі, дайце святло!

Нехта чыркнуў запалку, нехта літарык. Валодзя, які спаў, схіліўшыся на руль, уключыў святло.

Усе былі на сваіх месцах. Нябожчык — пад парусінай, не пад адной, навалілі на яго што толькі знайшлі — мятакі, старое паліто — уцяпляўся Валевіч на такіх вась начлегах.

— Во бачыш: ніхто не ходзіць. Тут ён не ходзіць. Цяпер ён ходзіць у іншым свеце, дзе цёпла і божая благадаць. Бояшчыеся Господа!

Уповайте на Господа: Он — наша помощь и щит. Памаліся, дзіцятка, памаліся... Я навучу цябе.

Ядзю ліхаманіла — ад страху і холаду. Але паклала Еўдакія Яўме-наўна на галоўку яе руку сваю, пагладзіла, і дзяўчына схапіла руку, прыціснула да шчакі і... сцішылася, не дрыжала больш, але бязгласна плакала.

Цётка Дуся — да суседкі Ядзінай:

— Перасядзь, галубка, на мае месца. Я сяду з ёй. Не бойся, дзіцятка, я ручку тваю буду трымаць.

Можа, упершыню ў жыцці Леанід Барысавіч пазайздросціў не грашам, не багаццю, не кар'еры блізкага, а вось гэтай філасофскай мудрасці малапісьменнай жанчыны.

Сцішыліся. Выключылі святло. Але заснуць Узэнтак больш не мог. Ды і ці заснуў хто іншы? А было ж усяго тры гадзіны ночы. Нечаканая прапанова барадача страціла авантурна-прыгодніцкі арэол. З'явіліся сумненні. Лаяў спадарожнікаў: лёгка ім падаваць ідэі, а выконваць трэба яму. Наліха яму гэта! Усіх грошай не заробіш. Але не адступаць жа назад. Мусіў пракручваць сцэнарый праезду праз мяжу, мытнага дагляду. Сцэнарый выпрацоўваў не ён — Кастусь, мытны начальнік, які з'еў на гэтай справе сто сабак. Гэта ён загадаў прыехаць у ноч перад яго зменай, каб пастаяць паўсутак, каб за іх аўтобусам утварылася чарга, едуць жа адусюль — з Масквы, з Самары, з Цюмені, нават з Казахстана, багацце ўсіх народаў цягнуць у адну Польшчу. Кастусь растлумачыў: калі прапускаюць аўтобус з сярэдзіны чаргі, гудзяць, але не бунтуюць, ніхто з міліцыяй і мытнай не заядаецца. А калі і спрабавалі браць з самага хваста, то, здаралася, у такі аўтобус ляцелі камяні.

Заводзіў сябе супраць Дзіяны: набрала дзіцячы сад! «Сад» — Ядзя. «Казаў жа, толькі тых, хто едзе гандляваць, ніякіх турыстаў, меў ужо справу з такімі турыстамі, неяк трое інтэлігентаў ледзьве не сарвалі ўвесь гандаль, патрабавалі паездкі па турысцкім маршруце».

Толькі пачало дзень — кінуўся на мытню. І расчараваўся, ажно заскрыпеў зубамі: Кастусь не заступаў з васьмі раніцы, яго змена заступіць толькі ў пяць дня. Лаяў сябра апошнімі словамі. Але разумеў: і ён падначалены, не ён памяняў змены. Папрасіў у мытнікаў пазваніць Кастусю дадому.

Павітаўся ласкава, па-прыяцельску, але паведаміў з крыўдай:

— Я стаю.

— Стой. Буду ў пяць.

— Легка сказаць — цэлы дзень.

— Без мяне не рухайся — пагарыш. Далека стаіш?

— Каля туалета.

— Скажу нашым, каб патрымалі вас перад сеткай. Мне лягчэй будзе — з ходу пушчу. Навізна нашу знаеш? Даглядаем разам з палякамі. Каб на дзвюх мытнях не трымаць. Для вас стараемся. Поуны сервіс. Буфет працуе. Туалеты пабудавалі... Код на аўтобусы ўвялі. Спекуляцыі менш, а то гандлявалі чаргой. Стаіць наш брэсцкі «інвалід», а пасля прадае чаргу разанскаму, тамбоўскаму «Ікарусу». Скора так удасканалім...

— Толькі везці нечага будзе.

— Знойдзеце. Такія, як ты, заўсёды знойдуць.

«Здзекуецца, хамула».

— Пра палякаў сцяміў?

— Завязваю вузельчык.

Намёк празрысты: дай і мне, і палякам.

«Хабарнікі няшчасныя! Вам легка. А мне... паспрабуй яшчэ сабраць па пяць долараў». Учора, калі збіраў, стагналі, у палавіны з іх долараў не было, ён сказаў, што закладзе за іх, а ў Варшаве яны вернуць яму доўг; у ранейшых паездках браў па долары камісійных, гэты раз такую ўмову не адважыўся паставіць. Раней палякі каштавалі танней: па пляшцы гарэлкі з носа, гэта нашы зажраліся — пяць долараў! Толькі долары? Ды яшчэ і гарэлка. Во дзе бізнес — сотні машын штодня!

Пазайздросціў сябруку свайму: жыве чалавек, заслانیўшыся законам! Зацішна і наедна! А ты круціся, як падзёншчык,— усім дай: і гаспадару, і лакею.

Стаяў доўга, пазіраў, як ідзе дагляд. Прыдзіраюцца больш, чым раней: «тэлевізар» усё бачыць, што ў торбах, чамаданах. Што не так — на стол. І са здзеклівай ветаіласцю прапануюць: тое, што не дазволена, ці чаго больш, чым дазволена,— прадаць у ларок... за паўцаны. Не крыўдзіць сябе мытня, мае і дзяржава... Усе рабуюць. На стала стаяць дзве скрынкі; і амаль кожны, хто цягне свае торбы ў «тэлевізар», ставіць у скрынку пляшку гарэлкі ці віна. Хто не ставіць, той трапляе «на стол». У «тэлевізары» можна ўбачыць і не ўбачыць — усё залежыць ад таго, чым «запарушаны» вочы мытніка. А калі расшпіляюць сумку, там, хочаш не хочаш, а бачыш усё. На «стол» трапяць ніхто не хацеў, гэта Узёнтак ведаў з папярэдніх паездак. Але скрынак тады не было. Таксама навізна. Цікава, хто спажывае гэтае пітво? Сотні, калі не тысячы, пляшак за дзень! Во набытак!

Вярнуўся да аўтобуса. Пасажыры выйшлі і, хоць было марозна, а мерзлі ўсю ноч, тапталіся на забруджанай лугавіне, абы не ў аўтобусе. Ёсць жа туалеты, а усё роўна гадзяць, свінні. Зімой яшчэ нічога, а

што ўлетку тварылася — жах! Як толькі эпідэмія не пайшла па Еўропе ад такой антысанітарыі?

Воддаль ад шапшы, дзе было чыста, Валодзя Адамейка, распрануты да пояса, націраўся снегам. Узэнтак пазайздросціў, што чалавек гэтакі загартаваны. Не, бадай, больш пазайздросціў яго паставе: атлет антычны. Мышцы што надзьмутыя. І тут жа асудзіў: абібок, гультай, ніводзін лесаруб ці грузчык такіх мышцаў не «нагульвае».

Запрасіў каманду сваю ў аўтобус. Неахвотна туды цягнуліся, і гэта старасту занепакоіла: ці ва ўсіх вытрымаюць нервы. Псіхічнае напружанне цэлую змену. Расказаў сітуацыю: што стаяць да канца дня і што трэба «на лапу» не толькі сваім, але і палякам. Слухалі змрочна, панурыўшыся. І Узэнтак, невядома якім органам — вухам, носам, порамі скуры — адчуў ветрык варожасці. Не спалохаўся, але ўзлаваўся: «Свінні! Для іх жа стараецца — і ніякай удзячнасці!» — і пашкадаваў сябе: які ён няшчасны! Усё валіцца на яго пляшывую ў трыццаць шэсць гадоў галаву. Цяжка ўздыхнуў Аронін, быццам расставаяўся не з доларамі, а з жыццём:

— Заробіш тут...

— Як Хама на воўне.

— Як Заблоцкі на мыле.

Першая аддала долары Ядзя.

«Багатая дзяўчынка. Учора цётцы Дусі пазычыла. А едзе з адным чамаданчыкам. Трэба спытаць, хто яе бацькі».

Унеслі свой пай Шых, барадач, яшчэ чалавек пяць. За астатніх зноў закладваць яму. Ці ўсе вернуць? Не паверыў на слова, як учора. Скаў спісачак і даў распісацца кожнаму — невядома за што, бо суму не паставіў.

Аптэкарка Сіўцова, аднак, напісала: «тры долары», бо пры абмеркаванні прапаноўвалі: палякам хопіць і па тры. Узэнтак злосна кінуў тады: «За тры ідзіце самі дамаўляйцеся». Быццам супакоіліся. А гэтая заразная баба ўсё роўна гне сваё. «Удавіся ты сваімі доларамі».

Чым бы ўлагодзіць гэтае быдла?

— Буфет працуе. Можна паснедаць. Не за долары — за «зайцы».

У буфет пацягнуліся; нікому не хацелася есці ў аўтобусе.

І Леанід Барысавіч пайшоў з дамамі сваімі і целаахоўнікамі і мусіў карміць гэтую нлойму, у душы праклінаючы абжор, жадаючы ім падавіцца. А елі яны — як з галоднага краю, асабліва Ірэна і Гвоздзік, на тры кубкі кавы выжлукцілі, а кубачак у гэтай «службе сервісу» па сто рублікаў. Разарыцелі!

Не падабалася Узэнтаку, што ў аўтобус мала хто вярнуўся. Шлындалі невядома дзе, можа, нават у Брэст пацягнуліся. Пашкадаваў,

што сказаў, да каторай гадзіны стаяць давядзецца. І ўвогуле не падабалася, што людзі сышлі з вачэй яго. Будуць знаёміцца па іншаму, як у дарозе. Будуць змаўляцца. Пра што? Супраць каго? Яму, напэўна, перамываюць костачкі. І апаноўвала прыступамі, як сардэчны боль, крыўда, распач, расчараванне. Наліха яму гэтая авантура? Саставу злачынства няма — так. Але яшчэ жыве такая хімера, як мараль чалавечая. Вучыць маралі цяпер няма каму — ні абкома, ні райкома няма, цяпер ён сам сабе гаспадар, але ўсё ж... уласная жонка асудзіць — маралістка, і маці — напэўна, але маці ў Оршы. А раптам газеты распішуць? Цяпер усе шукаюць смажаных факты. Успамін пра газету кінуй у жар.

На суседнім сядзенні,— цераз пераход, сядзеў барадач, стакойна чытаў кнігу. Двое іх на ўвесь аўтобус. Узэнтак глянуў на Папова-Панова і... узненавідзеў гэтага загадкавага чалавека. «Яўна бандыцкая морда. Даў ідэю і ў вус не дзьме. Яму што? Яго імя газеты могуць і не ўспамянуць: радавы пасажыр».

Заглянуў у спіс — як хоць імя яго і імя па бацьку?

— Генадзь Мар'янавіч...

— А-а...

— А можа, павернем? Напішуць у газетах...

У Панова нядобра загарэліся вочы, як у рысі.

— Ды вы што! Газеткі спалохаліся! Што цяпер не пішуць! Вы ж смелы чалавек. Я вас ведаю.

— Адкуль вы мяне ведаеце?

— Хто ў горадзе з дзелавых людзей не ведае Узэнтака? Прозвішча запамінальнае. Чаго вы спалохаліся? Усе ж прагаласавалі...

— Ды, здаецца, усе.

— То і плюйце на ўсё. Хочаце дэтэктыў пачытаць? Амерыканскі. Умацоўвае нервы і волю. Вы думаеце: дэтэктыў — забава? О не! Наймацнейшая псіхалагічная загартоўка. Гэта вам не «Вайна і мір», не саплівыя страсці п'ера і Наташы, якія сёння могуць крануць хіба што вунь Ядзю тую.

«Адукаваны тып».

Кніга захапіла — прыгоды лацінаамерыканскай наркамафіі. Во сарвігаловы — нічога не баяцца! Гадзіны дзве чытаў не адрываючыся. Зрэдку хтось заходзіў, але не затрымліваўся.

Недзе ў палавіне дня ўскочыла ў аўтобус Дзіяна, расчырванелая, задыханая. Пакорпалася ў сумках сваіх, пашамацела паперамі. І раптам перадала тоўсты пачак, загорнуты ў газету, Узэнтаку.

— На.

— Што гэта?

— Пашпарты. Я паехала.

— Ку-ды-ы?

— Куды дых-дых,— здзекліва пракудахтала Дзіяна, схапіла адну сваю торбу (а мела ж дзве) і — выскачыла з аўтобуса.

Узэнтак кінуўся за ёй, каб спыніць. Але знадворку стаяў афіцэр-пагранічнік. Яму Дзіяна перадала сваю торбу, яны перайшлі на сустрэчную паласу, селі ў чорную «Волгу» і паімчалі ў горад. Леанід Барысавіч ледзьве не завьў. Усё рухнула!

Ускочыў у аўтобус, застагнаў:

— Прадала.

Паноў адарваў бараду ад кнігі.

— Хто?

— Яна! Дзіяна! Наехала з пагранічнікамі... У Брэст.

— Значыцца, не прадала. Інакш пагранічнікі былі б тут,— з ашаламляльна спакойнай разважлівасцю заключыў барадач.— І не прадаць. Проста спалохалася баба, што выганяць яе з фонду, а месца цёплае. А выгналі б, каб паехала... Я здзівіўся, што і яна прагала-савала за паездку.

Чарадзеі! Маг! Усё ведае, у душу заглядае і ўсё ўмее прадбачыць, прадказаць.

Супакоіўся трохі, але ненадоўга. Зноў ударыла хваля страху, захлынула брыдкім холадам сэрца. Мацюкнуў сябе і сваё сэрца. Ідыёт! Барадач чытае, не зважаючы ні на што. А ён дрыжыць. Чаму ён павінны дрыжаць, не за сябе — за ўсіх? Ды пайшлі яны!.. Усё! Больш такой місіі не вазьму. Буду ехаць, як яны! Як гэты Паноў. Хаця б пагаварыў, свіння, паразважаў, выказаў сваё веданне псіхалогіі. Што так уважліва чытае? Не надобна на дэтэктыў. Схемы нейкія ў тэксце.

А яму, Узэнтаку, не да чытання. Моцна яго ўзбунтавала Дзіяна. Не толькі таму, што баяўся — выдасць. Больш, можа, таму, што гэта яго чалавек, апора. Вось табе і апора! Адразу рухнула. На каго ж можна спадзявацца? Ірэна? Гэтая яшчэ большая б... Гвоздзік і Юрык? Шчыра будуць цягаць груз. А ў выпадку чаго — абароняць? Ад каго? Ад пагранічнікаў, ад міліцыі, ад мытні — не абароняць. Дзе яны? Распаўзліся ўсе, што нрусакі. Яшчэ якая-небудзь дурніца павісне на паграняхову ці яшчэ горш — на міліцыю, парадак у даўжэзнай чарзе пільнуюць міліцыянеры. Трэба знайсці сваіх, сабраць. Нават шафёраў няма, а ўжо ўтварыўся разрыў паміж іх аўтобусам і пярэднімі машынамі. А пустаты не павінна быць, а то знойдуцца спрытнюгі — улезуць без чаргі, лепш ужо перад сеткай пастаяць, як раіў Кастусь.

Каля аднаш недалёкага аўтобуса заліваўся баян, і на асфальце паміж машынамі ўтварылі танцпляцоўку. Танцавала, можа, пар

трыццаць. Леаніда Барысавіча спачатку непрыемна ўразіла, а пасля бадай ўрадавала, што ў крузе «выпісвала» адмысловыя па Тася.

«Во і ўся цана тваім рыданням па нябожчыку. Мы ўсе на адзін капыл. І няма сярод нас праведных. За капейку ў царкве пернем, а за долар — ого-го! І мужчыну аддамося хоць на могілках. Сам некалі меў камсамолку на могілках — востранькага захацелася і мне і ёй. Набожная ханжа Еўдакія не танцуе, няма яе тут, але глядзі, што дзе-небудзь гандлем займаецца; гандлююць і тут, гандаль — што алкашль, уцягнуўся — не адарвешся».

Сапраўды ўрадавала весялосць яго засмучанай і спалоханай каманды. Няхай павесяляцца. У аўтобусе зноў будуць плакаць і маліцца. Дык навошта яму перажываць?

«Пайшлі яны! Што мне, больш трэба?»

Не, не памагала пераконанне. Біла ў сэрца трывога.

Адклікаў убок Гвоздзіка.

— Слухай, Паўлік. Уцакла Дзіяна, курва...

— Ды ну? Ваша ж...

— Не распускай язык. Паехала з пагранічнікамі.

— Ну-у? — у хлопца распшырыліся вочы.

— Нас яна не выдала, інакш накрылі б ужо. Але каб дома не пішчала. Яна, канечне, на вакзале сядзіць. Скокні туды на любой машыне, якую зловіш. І скажы ёй, ад мяне, каротка і выразна: пікне — няхай крыўдуе на сябе. З-пад зямлі дастану.

— І ўсё?

— І ўсё. І кулай назад.

— Ёсць, камандзір! — Гвоздзік прыклаў руку да шапкі.

— Не крыўляйся.

Прайшла гадзіна, другая, трэцяя. Набліжаўся час, калі павінны прыехаць Кастусь. А Гвоздзік не вяртаўся. Узёнтака апанавала не трывога — паніка.

«І ён? Мой верны збраяносец?! Мой шчыт? Каму ж верыць? Каму верыць? Разбягаюцца, што пацукі з карабля».

Рос страх, а з ім нянавісць — да ўсіх з аўтобуса, нават да Ірэны і ўвогуле да ўсіх людзей.

«Усе здраднікі! Усе! Вялікія і малыя я, палітыкі і спекулянты, генералы і прастытуткі. Да д'ябла ўсё! Паварот ад варот! Едзем назад! Колькі можна калаціцца? Дзе Валевіч?»

Але сказаў барадачу пра свае рашэнне, і той акінуў яго зняважлівым позіркам з-пад кашлатых броваў і сказаў спакойна, уедліва, фамільярна:

— Лёня! Пасаромейся! Ты панікуеш. Так! чалавек панікуе! Ай-яй! Ты ж усё жыццё рызыкаваў. і заўсёды быў на кані. Які ты сакратар быў! Люба было паслухаць цябе! Цьцэрон!

«Дзе ён слухаў мяне?»

Аднак чарадзей, экстрасенс! Скажаў — і што рукой зняў усе страхі. Нечакана з'явілася рашучая зацятасць.

«На злосць вам, гады, правду з ім! Вы ж гэтага хочаце, падонкі, ханжы, спекулянты!»

Кастусь з'явіўся ледзьве не на гадзіну раней. Сам знайшоў іх аўтобус. Пасажыры яго да гэтага часу сабраліся ўсе, акрамя Гвоздзіка, як ведал і, што пераезд праз граніцу адбудзецца раней.

Мытнік сам вёў аўтобус да сеткі — на зайздрасць і на злосць тым, каго яны абганялі.

Узэнтак сказаў сябру:

— У нас два чалавекі выбылі.

— Як выбылі? Куды?

— Захварэла прадстаўніца фонду. Не везці ж яе хворую. Я даў ёй праважатага. Ён вернецца. Яго пашпарт тут.

— Эх, сябра ты мой дарагі! Каб не было жанчын — сказаў бы я, хто ты: лопух — самае далікатнае. А яшчэ камсамолам кіраваў. Трэба ж было да ўрача, тут урач ёсць. Да начальніка КПП. Знаеш, якія правілы ў пагранічнікаў? Знікненне чалавека ў пагранзоне — чэпэ.

— Мура гэта, а не правілы. Дапатопныя, са сталінскіх часоў. Мільёны прапускаюць па фількіных граматах, а тут чалавек назад павярнуў. Яна на вакзале сядзіць. Няхай пазвоняць сваім.

Пайшлі да начальніка прапускога...

Перагаворы з начальнікам былі нялёгка, давялося пісаць доўгае тлумачэнне. Памагло Кастусёва паручыцельства, ён даў Узэнтаку высокую атэстацыю: сакратар райкома, разам працаваў, сумленнейшы чалавек, вядомы на ўсю вобласць.

Вярнуўся з прапаршчыкам. А той ускочыў у аўтобус і пайшоў да задняга сядзення. Падніме зараз брызенты... Ва Узэнтака сэрца апынулася ў пятках. Убачыў, як усе іншыя сцяліся, акрамя хіба барадача. Не падняў. Вярнуўся да кабіны. Сеў на вольнае месца. Па пашпартах зрабіў пераклічку. Фармальна — на людзей не глядзеў.

Пачаўся мытны дагляд.

— Багаж — на стужку «тэлевізара».

— А без гэтага нельга? — спытаў у сябра Узэнтак.

— Ты што — на стол хочаш? Думаеш, за мной няма кантролю. Кожны цікуе... Што ішчэйкі.

Польскія мытнікі, атрымаўшы свой «навар», не заглядвалі ў «тэлі-візар»: давяралі беларускаму начальніку — сам глядзіць! На яго, Узён-така, даўтай жоўтай сумцы Кастусь спыніў ленту.

— Чый багаж?

— Мой.

— Твой? Што там у цябе?

— Запчасткі для «беларуса». Прасіў адзін...

— Муру ты, Лёня, возіш. Што заробіш? А мне здалося, «калашнікаў» разабраны.

Пасмяяліся.

Пагрузіліся.

Узёнтак абняў сябра.

— Дзякуй, Кастусь. Што табе прывезці з Варшавы?

— Брытву «Браўн».

— Будзе.

— Дарагая, халера.

Пераехалі праз мост.

Польскі пагранічнік толькі палічыў пашпарты. І вось яна, жаданая Польшча! Адегла ад сэрца, пранесла! «Лёня! Каб у цябе не пранесла!» Цяпер хваліў сябе, забыўшыся на страхі. І ўсе іншыя ўзбуджана загаманілі. Наладзілі выпіўку — за поспех. І памінкі: цётка Дуся прапанавала выпіць за светлую памяць раба божага Уладзіслава. Выпілі — і стала лягчэй, быццам пахавалі яго. Нават Тася перастала хліпаць. Адна Ядзя палёгкі не адчула, хоць і выпіла глыток.

А ў хуткім часе, замест удзячнасці, сапсавалі Узёнтаку настрой, бо парушылі яго планы. Ён імкнуўся ў Варшаву, там у яго была назначана сустрэча ўжо на сённяшні вечар; не на адну тысячу рублёў нагаварыў па тэлефоне з агентам у Варшаве. І раптам гэтае быдла, за якое ён галаву падстаўляў, у адзін голас: едзем у Тамашаў Мазавецкі, там даражэй можна прадаць, а ў Варшаву — пасля, там танней можна купіць. Жыла такая легенда, хоць ён лепш, чым хто з усяе каманды, ведаў, што часцей яна не апраўдвалася, усё залежала ад таго, што прадаваць і што купляць, і ад кан'юнктуры — ад прапановы і попыту.

Ашаламіла, чаму менавіта Тамашаў. Так і запырэчыў — з іроніяй:

— А чаму не Закапане? А можа, у Баляславец махнём? Пагуляем па Польшчы. Гаручага ў Валевіча многа.

Машыну ў цемры вёў Валодзя, Валевіч сядзеў у салоне, аднак змоўчаў, хоць раней за літр гаручага гатовы быў перагрызці горла.

Значыцца, пакуль ён, няшчасны стараста, стараўся дзеля гэтых свіней, нехта добра папрацаваў з імі. Хто? Шых? Не. Яму ў Плоцк трэба — у другі бок.

Паспрабаваў даказаць, што легенда аб розніцы ў цэнах — сапраўды легенда, не больш. І слухаць не хочучь. Тамашаў — і ўсё. Дурнота нейкая, зацямненне мазгоў. Каб адчуў падтрымку «рулявога», мог бы, як кажуць, прымяніць уладу: вы мяне выбралі — і я камандую. Але Валевіч маўчаў, панурыўшыся.

Успомніўся «ветрык варожасці». Любую няўдачу ўзваляць на яго і... не даруюць. Не, у такой сітуацыі канфліктаваць з гэтымі спекулянтамі нельга. Усе яны — з аднаго поля ягады: за лішні золты бацьку прададуць.

«Чорт з вамі, рабіце што хочаце, ляціце хоць у прорву!»

Але моцна шкрабло, што нехта ўплывае на гэтых людзей мацней, чым ён. Хто?

Начавалі ў кемпінгу, недзе каля Радама. Заплацілі па сорок тысяч за месца. У каго не было долараў і золтых, плацілі гарэлкай, рэчамі. Дашчаныя домікі не апальваліся, нават вады не было, напіцца хадзілі да вартаўніка, у доміку якога стаяла «буржуйка». І пагрэцца звечара хадзілі да пана Ксавэрыя — не за дзякуй. Мароз мацнеў, градусаў дзесць нацягнула, добра, што не трыццаць.

Усю ноч калаціліся, праклінаючы жьщцё, Польшчу і... Узэнтака.

Не днела яшчэ — сабраліся ў аўтобусе. Лаялі тых, хто, лепш уцелены, яшчэ спаў. У ліку соняў быў і Узэнтак, увечары, узбуджаны, пакрыўджаны няўдзячнасцю, лішняе хапіў. Разбудзілі яго.

У аўтобусе Леанід Барысавіч адчуў не лёгкі ветры к варожасці, а віхор, глядзелі на яго што галодныя ваўкі. Спалохалі. Людской варожасці ён заўсёды баяўся.

Калі ад'ехалі, адна з жанчын, прамерзлая, відаць, да касцей, запатрабавала:

— Печку ўключыце!

І тады Узэнтак, ветлівы, далікатны, вызверыўся фельдфебелем:

— Вам што — трупным смуродам хочацца дыхаць? — хацеў крыкнуць «быдла!», але стрымаўся.— Курыныя ў вас мазгі!

Усе сціхлі, сцяліся, як адчулі сябе вінаватымі за глупства каляжанкі.

«Вось так з імі трэба размаўляць!» — заключыў Узэнтак.

Калі прыехалі на пусты яшчэ Тамашаўскі рынак, выйшлі з аўтобуса, Узэнтак уладна абвясціў:

— Даю на ваш гандаль дзве з палавінай гадзіны. Не больш. У дванаццаць вязьджаем.— І прыгразіў: — Хто спозніцца — чакаць не будзем.

Жанчыны пацягнулі да прахадной цяжкія торбы. Але і за ўваход на гэты правінцыйны рынак трэба плаціць немалую суму. Дзе толькі не грабяць! Свабода! Пакідалі ў заклад рэчы, пакуль нагандлююць золтых.

Да Узэнтака падышоў барадач Папоў-Паноў, сказаў па-сяброўску даверліва:

— Мiane не чакай. Я застаюся тут.

«А-а! — мала што не завьў Леанід Барысавіч.— Дык вось гэта хто! Правакатар! Падбіў везці нябожчыка. Падбіў людзей цягнуцца сюды, каб самому з камфортам даехаць. Сволач! Шпіён! У морду табе мала даць! У морду!»

І даў бы напэўна — дома, так успыхнула яго злосць, аж калаціла ўсяго. Але тут не дасі, вунь паліцэйскі ходзіць.

— Долары вярні.

— Якія долары?

— Якія я за цябе залажыў на мытні.

— У Віцебску аддам,— здэкліва пасміхнуўся барадач.

— Правакатар ты!

— У чым? Я падказаў тое, чаго вы хацелі.

— Даць бы табе...

— А ты і гэта ўмееш — біць? Універсал. Далека пойдзеш! Да турмы дойдзеш. Ха-ха! Будзь здароў, Лёня. Шчасця табе, дзякую, што давёз.

— Пайшоў ты!

— Пайшоў я,— і пайшоў у цэнтр горада.

Узэнтак ад злосці, ад распачы за сваю бездапаможнасць тройчы аббег аўтобус. Ледзьве супакоіўся.

Адзначыў: паганец барадаты меў рацыю — ніводнага аўтобуса з СНД, а палякі цягнуцца на рынак. Захацелася паглядзець, як гандлююць яго падапечныя.

Паглядзеў і здзівіўся, хоць у гандлі нічога яго не здзіўляла, усе таямніцы ведаў і ў сябе дома і тут, у Польшчы.

Да Тасі і Марусі стаяла чарга — па бюстгальтары. Не толькі жанчыны, але і мужчыны.

Дзяўчаты, радасна ўзбуджаныя, вясёлыя, запіхвалі пачкі золтых за пазухі, папракнуўшы адна адну, што занізілі цану, ужо двойчы павышалі яе, а чарга ўсё роўна не рассыпалася, быццам дагэтуль усе полькі хадзілі без бюстгальтараў. Яшчэ больш здзівіла цётка Дуся. Яна гандлявала вяроўкамі. Для бялізны. Во гэта дзіва, за ўсе паездкі не

бачыў такога тавару. І вяроўкі куплялі бадай гэтак жа ахвотна, як бюстгальтары, чаргі не было хіба таму, што не трэба прыкідваць памер, выбіраць. Вяроўкі ўсе аднолькавыя.

А ў баку ад іх на лаўцы — аптэкарка Сіўцова. На газеце колькі сіратлівых упакоўчак просцеенькіх лекаў.

«Няўжо з гэтым ехала рабіць бізнес?»

Увогуле Узэнтак быў шчыра зацікаўлены, каб яго падпечныя мел і найбольшую выгаду, няхай мільёны заробяць — ён не пазаздросціць. За дзяўчат і цётку Дусю шчыра парадаваўся. У Сіўцовай спачувальна спытаў:

— І гэта ўсё, што вы маеце?

— Не. Бачыце, якая сумка імпортных лякарстваў, самых дарагіх, яны ў нас па дзве тысячы рублёў. Але калі я выставіла, адна пані параіла схаваць, бо паліцыя лякарствы канфіскуе. Праўда?

— А вы не ведалі?

— Адкуль я магла ведаць? Кажуць: усё вязуць. І я павезла. Мне заўсёды не шанцуе. Усё жыццё не шанцуе,— сумна, ледзьве не са слязьмі паскардзілася Ларыса Міхайлаўна.

— Не бядуйце. Я вам памагу прадаць. У Варшаве. Там гэта пойдзе.

— Праўда? — прасвятлела жанчына.

А потым зноў — здзіўленне. У крытым радзе ў людным цэнтры рынку размясціўся Грэчкасей і таксама гандляваў лекамі — карэннем валяр'яны. Крычаў на ўвесь горад.

— Валяр'яна! Хто хіцэ валяр'яну?

Як тут не здзівіцца! Сур'ёзны чалавек, аграном і... такі жаночы тавар і такая камерцыйная здольнасць. Але ж ведаў, што везці. Валяр'яны, напэўна, і ў мытным пераліку няма. А купляюць пахучы карань гэтак жа ахвотна, як бюстгальтары. Кагы на пах збегліся і мяўкаюць пад лаўкамі, смешаць спажыўцоў. «На сала так не бягуць». Весела гандляваў Грэчкасей!

Добра, што Сіўцова далека, а то самлела б ад зайздрасці.

— Дзе вы яго гэтулькі накапалі?

— А я вырашчваю яго сам. На гародзе. Сотак дзесяць заняў. Выгодная, я вам скажу, культура. Жонка ў Маскву павезла, дык, знаеце, не давезла — у вагоне прадала. Насамі ўчулі пасажыры. Ды яшчэ раніцой дзякавалі, што, нанюхаўшыся валяр'яны, добра спалі,— і весела загукаў: — Валяр'яна! Хто хіцэ валяр'яну?

«Во артыст!»

Дзіўна раскрываюцца людзі.

Астатнія гандлявалі звычайна — хто чым: кавамолке, міксеры, награвальнікі, пробкі, лямпачкі, карцы, бялізна, дошкі, лыжкі, матрошкі, гадзіннікі — многа гадзіннікаў — наручных, будзільнікаў, паста, адэкалон, відэльцы...

Усё знаёмае, і Узэнтака цікавіла хіба толькі адкрыццё: хто што вёз? У большасці ён ведаў, што ў торбах, бо глядзеў у «тэлевізар», ды яшчэ і раней здагадваўся беспамылкова. Загадкамі заставаліся Грэчкасей — валяр'яну і «тэлевізар» не паказаў — шэрая маса, ды Аронін. Апошні хадзіў па рынку, як падатковы інспектар, да ўсяго прыцэньваўся:

— Проша пані, іле то каштуе?

Нават у сваіх пытаў па-польску. Свае прымалі гэта як жарт. А палякі глядзелі на яго падазрона: можа, праўда інспектар?

Была яшчэ адна чарга да нашага: Павел Піменавіч Несвятаеў, маўклівы «інтэлігент» — так адрэкамендаваўся, калі Узэнтак яшчэ пад Віцебскам спытаў, хто ён па прафесіі,— прадаваў цыгарэты «Мальбара». Гэты таксама здзівіў, бо пры пагрузцы і разгрузцы цягнуў свае торбы з натугай, быццам яны напакаваныя цяжкім металам; Узэнтак так і падумаў яшчэ ў Брэсце: «У гэтага ці ртуць, ці кобальт». А на самай справе — цыгарэты. Навошта яму было абцяжарваць свае торбы, з якой мэтай? Артысты, чортавы дзеці! У кожнага свой заскок, сваё дзівацтва!

— Павел Піменавіч, пачастуйце «Мальбара».

Несвятаеў зрабіў выгляд, што не пачуў просьбы старасты.

«Во жмот! Пачак цыгарэт пашкадаваў».

Валевіч і Валодзя прымасціліся ў дальнім кутку рынку, пад плотам. Прадалалі масла для аўтамабіляў, пяць каністраў прыцягнулі; масла тут дорага, на масле шафёры добра зараблялі.

Увогуле Узэнтак застаўся задаволены камерцыйнай сваіх падапечных. Нават гнеў супраць падлюгі барадатага атухаў. Задаволенымі людзьмі лягчэй кіраваць, знікне іх варожасць, якая так узвіхрылася ў кемпінгу, быццам ён быў уласнікам «халадзільніка».

Калі адведзены час мінуў і ўсе дысцыплінавана з'явіліся да аўтобуса, выявілі, што няма Сіўцовай. Бегаў Юрык на рынак — не знайшоў. Лаялі яе, як хто ўмеў, не саромеліся самых моцных слоў. Толькі цётка Дуся спрабавала абараняць:

— Можа, бабу ў туалет пагнала...

— А што яна, вашы вяржухі глытала?

Рогат.

Урэшце ўбачылі Ларысу: бегла па вуліцы з цэнтра горада з пустымі торбамі. Расчырванелая, задыханая, паліто расшпілена, хустка ссунута з галавы.

«Няўжо паліцыя затрымала? — з неспакоем падумаў Узэнтак. — Не, не падобна. Зые баба, што начышчаны мядзяк».

Жанчына на падбегу да аўтобуса пачала апраўдвацца:

— Ой, прабачце, людцы добрыя. Адзін пан купіў усе мае лекі, оптам. А мільёна ў яго не было. Прышлося ісці на кватэру да яго.

— Можа, ты перакулілася там з панам?

Добры смех: даравалі Ларысе спазненне.

— Стары пан.

— Шкада.

— І пані старая. Унукаў поўная хата.

— І колькі ты адхапіла ад пана?

— Усё, што адхапіла,— мае,— і памацала грудзі свае — грошы памацала: ці на месцы? Ніколі аптэкарка і не марыла пра такую суму — мільён, ён гіпнатызаваў.

У аўтобусе жарты сціхлі. Але Сіўцова, маўчуння, ніяк не магла супакоіцца:

— Ой, людцы! А як жывуць! Як жывуць! Катэдж двухпавярховы. А мэбля!.. Я такой і не бачыла мэблі. Рай зямны. Ці мы калі-небудзь будзем так жыць?

— Будзем,— змрочна запэўніў гэтакі ж маўчун Аронін.— Калі да нас прыйдуць варагі...

— Панове, без палітыкі! — зусім не для жарту папрасіў адвакат.

7

Высадзіўшы турыстаў з торбамі каля грандыёзнай міжнароднай барахолкі — Варшаўскага стадыёна, дамовіўшыся, дзе будзе стаяць аўтобус, Узэнтак паехаў да знаёмага пакупніка — «агента нумар адзін», як называў яго. Валевіч хацеў паслаць Валодзю, але маладому вадзіцелю Узэнтак не верыў, папрасіў старога завезці яго — недалёка. Хацеў ехаць адзін, але Ірэна прыліпла што смала. Было ж што прадаваць — мела торбу нітак. Не, сама не хоча, толькі з ім. Будзе ён ніткамі гандляваць! — трымай кішэні, наіўная баба. Увогуле Леаніда Барысавіча ўжо раздражняла, што Ірэна, пасля ўцёкаў Дзіяны, залішне дэманструе сваю блізкасць з ім — ні на крок не адступае, спіць на яго плячы. І да агента хацела ісці. Але тут ён рашуча запырэчыў:

— Зразумей, галава, мне трэба пагаварыць з вока на вока. Пры табе ён не скажа таго, што мне трэба.

Нікому, жонцы, роднай маці, тым больш разбэшчанай бабе гэтай, ён не адкрыў бы здзелкі, якая мае адбыцца, пра тавар яго ніхто не павінны ведаць і пра суму, якую атрымае за яго.

Падымаўся на трэці паверх старога рэстаўраванага дома ў Старым Мясцы і ад спакусы паціраў рукі, чуў шамаценне зялёных іх у пальцах сваіх.

Пазваніў у знаёмую кватэру. Пачуў, што хтось ціхенька ў мяккіх тапках падышоў да дзвярэй, глядзіць у вочка. Зразумелая асцярожнасць.

Узэнтак паляпаў па шкле вочка, туды ж гучна прашаптаў:

— Мазавец, гэта я — Віцьбіч,— сказаў абодва паролі, так яны называлі адзін аднаго ў размовах па тэлефоне.

Дзверы адчыніліся на шырыню ланцужка:

— О, пан Леан!

— Адчыняй, адчыняй, пан Юзаф. Не бойся.

Упусціў. Павіталіся, як даўнія сябры. Але Узэнтак адчуў пэўную насцярожанасць гаспадара.

— Ты кажаш: не бойся. А я табе скажу: і смеліцца няможна. Грабяць. І знаеш хто? Вашы.

— Быццам вашы святыя.

— Нашы не святыя. Але такога грабяжу раней не было. Увечары па Старамясцкай плошчы баішся пагуляць.

Пан Юзаф — чалавек у гадах, пад пяцьдзесят, лысы, з живоцікам. Па-руску гаворыць чыста, хутчэй з волжскім, чым з польскім акцэнтам, гэта Узэнтак адзначыў яшчэ пры першым знаёмстве. Але на людзях ды і ў размове з вока на вока раптам, як бы спахапіўшыся, пачынаў гаварыць з акцэнтам, не вельмі арганічным. Так ён гаварыў, распранаючы госця, праводзячы ў пакой. Гэта і забавляла трохі Узэнтака, і адначасова насцярожвала. Звычайна спакойны, паважны, тут Юзаф быў залішне мітуслівы, занадта гасцінны.

— Я чакаў пана ўчора.

— На граніцы пратрымалі. Дзіўлюся, як Польшча спажывае столькі тавару.

— О, Польшча! Гэта прорва. Паляку заўсёды мала. І заўсёды дрэнна. Кароль — дрэнна. Камуністы — дрэнна, «Салідарнасць» — дрэнна. Палякі тысячу гадоў бунтуюць.

— Можна, у гэтым ёсць сэнс — бунтаваць.

— Ты, Леан, малады чалавек, ты — бунтар. А мне ўжо хочацца цішыні і спакою.

«Непрыемнае прызнанне гандляра зброяй»,— падумаў Узэнтак, хацеў сказаць гэта, але далікатна змоўчаў.

- Чарку каньяку?
- Дзве,— засмяяўся госць.
- І кавы?
- І кавы.
- У адзін міг.

Выставіўшы пляшку «Напалеона» на столік, гаспадар кінуўся на кухню.

Узёнтак адзначыў: за месяц, як не бачыліся, Юзаф прыкметна змяніўся. Не, не пахудзеў, а як бы пабляк. А можа, ад таго, што так адзеты, у старамодным халаце, заношаным да дзірак.

Не дачакаўшыся кавы, наліў чарку каньяку і ў адзіноце смачна перакуліў. Падумаў: «Трэба ж узнагародзіць сябе за страхі і пакуты. Прадам тавар — завалюся ў рэстаран. З Ірэнай. Чорт з ёй! Яна мову ведае». У тыя разы ён плаваў па Варшаве, што рыба ў моры, Ірэна была ў захапленні.

З'явілася кава, напоўніла пакой д'ябальскі смачным пахам, ажио галава закружылася.

- Як жывеш, Юзаф?
- Спытай што лягчэйшае.
- Думаю, не бядуеш. Не галадаеш, як у нас.
- Ты галадаеш?
- Я? — Узёнтак рагатнуў.— Я — бізнесмен. Трэці клас.
- О, бізнес,— чамусьці ўздыхнуў Юзаф.
- Нешта ты маркотны. Не з той нагі ўстаў?
- Не з той.
- То за тваё здароўе,— і зноў гэтак жа прагна кульнуў чарку.—

Чаму не п'еш?

— Я — за рулём. Мне ездзіць трэба. Ваўка ногі кормяць, як казалі ў Расіі.

- У цябе ж не ногі — колы, чатыры, надзейныя.
- Ты не знаеш польскай аўтаінспекцыі.
- Знаю, улетку прыязджаў на сваіх «Жыгулях». Помніш?
- Чэго я не помню?
- Дык я прывёз, што ты прасіў.
- Што?

— Забыўся? Ну і ну! А яшчэ хваліўся сваёй памяццю.— Нахіліўся над столікам, амаль шэптам паведаміў: — Прыбор начнога бачання.

Убачыў, што ў Юзафа загарэліся маленькія, заплылыя тлушчам вочы.

«Ага, даняў я цябе».

— Ты думаў, я бузаваў па п'янцы? Не, я не трапю — чалавек слова. А дастаць... атамную бомбу не магу, не абяцаю.— Зарагатаў: — А яшчэ маю аптычныя прыцэлы. І «макарава».

Вочы ў гандляра забегал і як шасцёркі, здавалася, іскры сыпалі.

— Даняў я цябе?

— Ты, Леан, вялікі бізнесмен.

— Вялікі не вялікі, а нешта ўмею. Дый пайду прыцягну торбу, я тут на аўтобусе. Цяжкая, халера, торба — метал.

Юзаф падхапіўся з крэсла, замахаў рукамі.

— Не, не! Сюды не трэба. Сюды не можна!

— Чаго ты баішся?

— Я нічога не баюся. Але, Кажуць, сцеражонага Бог сцеражэ. Мы дамовімся, дзе я ў цябе забяру груз. Мы дамовімся...

— То давай і пра цану дамовімся. Табе, па дружбе, за грошы аддаю, не ў беларускім — у польскім сэнсе. Трыццаць тысяч за ўсё, акордна.

— Долараў?

— А ты хацеў за трыццаць золтых! Я ж не Юра, каб прадаваць за трыццаць срэбранікаў.

Юзаф задумаўся, закрыўшы твар кубкам з кавай, рабіў выгляд, што смакуе астэлы напітак. У кубак выдыхнуў:

— Дваццаць.

Узёнтак абурыўся.

— Скнара ты, Юзаф! Ды ведаеш ты, колькі ў амерыканцаў каштуюць такія прыборчыкі? А савецкія, прачытаў я на днях у газеце, лепшыя за амерыканскія. У любой цемры можаш адаслаць ворага на неба... Ды табе харваты паўмільёна не пашкадуюць.

— Чаму харваты? Чаму харваты? — раздражнёна і ўзлавана спытаў гаспадар.

— А каму вы зброю прадаеце? Сербам? О, сербам вы не паможаце! Сербы — праваслаўныя.

— А калі я іудзей, то каму я павінны памагаць?

— Ты іудзей? — засмяўся Узёнтак, наліваючы сабе ці не пятую чарку. Успомніў, як пад час добрай вышпўкі Юзаф выявіў сябе зацятым антысэмітам.— Але наліха нам палітыка! Палітыка сварыць людзей. Гандаль збліжае... Дык вось я кажу... Адзін аптычны прыцэл каштуе столькі ж. А колькі я на граніцы дрыжаў! Гэта табе нічога не каштуе? За такую кантрабанду знаеш, куды можна загрэмець? Добра, што цяпер нашых у Магадан не гоняць. Ды чорт з табой... Назад не павязу — рызыкаўна. У імя дружбы — дваццаць пяць. Па руках?

З пэўным ваганнем Юзаф працягнуў руку.

— Грошы калі?

— Там. Тавар — грошы.

— Марксіст ты. У мяне «макараў» з сабой, за поясам. Бяры тут!

Пісталет Юзаф схопіў, што галодны — хлеб, ажно рукі закалаціліся.

— Задатак дай. Тысяч пяць.

— Мам адну тысёнцу, — чамусьці перайшоў Юзаф на польскую мову і зноў па-руску: — Паеду ў банк.

— Чорт з табой! Давай тваю тысячу. Паеду Ірэну карміць.

— Леан! Злева ад стадыёна ёсць ціхі завулак, Квятаў называецца. Стань там са сваім аўтобусам — напроціў пякарні. Я праз гадзіну-паўтары прыеду, і ты перакінеш свой груз у маю машыну. «Вольву» маю ведаеш? Нумар... Ды ўбачыш. То шчасця табе. Там цалавадца не будзем, раз-два і — да пабачэння. Павітанне пані Ірэне.

Завулак бязлюдны; ведаў пан Юзаф, дзе забраць груз.

Валевіч пайшоў на стадыён, не прадаваць — паглядзець, прадае запчасткі Валодзя.

Узёнтак застаўся ў аўтобусе з Ірэнай. Настрой у яго быў узнёслы. Ён паціраў рукі ад смакавання ўдачы, ганарыўся сабой і хваліў сябе: «Ай ды Лёня, ай ды малайчына! Ваенным заплаціў нейкія дзве тысячы, а буду мець дваццаць пяць. Трэба ўмець! Нейкая Сіўцова за свае лекі ці цётка Дуся за вяроўкі... во, мастачка — вяроўкі! — за робяць паўсотні, у легавым вышадку сотню долараў і будуць шчаслівыя. А я...»

Ад радасці абняў Ірэну.

— Жывём, Ірка!

Яна абхапіла яго шыю, прагна пацалавала.

— Як ты смачна пахнеш — каньяком і кавай. Не сорамна табе? Сам піў, а я мёрзла, што цюцік.

— Пагрэемся, Ірэна, пагрэемся.

Яна зноў засмактала яго вусны.

— Давай пагрэемся. Я хачу цябе.

— Тут?

— А што? Ад паездкі гэтай ніякай радасці. Я думала, мы ў гатэлі будзем жыць, як у тых разы. — І цалавала, цалавала, прагна, узаос. Ён узбудзіўся, загарэўся жаданнем.

— Давай.

Ірэна хутка спусціла джынсы і панталоны, стала ў спакуслівую позу. Ён ажіо ціха заржаў і... «нрацэс пайшоў». Яна памагала яму — віхляла задам, экстазна стагнала. Ды раптам юрліва засмяялася.

— Ты чаш?

— Во гэта запомніцца! Сярод беллага дня... у цэнтры Варшавы... побач з нябожчыкам...

Сказала пра нябожчыка — і ў мужчыны імгненна знікла зрэкцыя. Ён адваліўся ад яе нямытай ражкі.

— Усяго? — расчаравана выгукнула Ірэна.

— Не магу. Маўчала б...

Яна выпрасталася, падцягнула штаны.

— Слюнцый.

— Брудная ты баба.

— Ты чысценькі? Чым ты адмыўся? Доларамі? За мачалку яны ў цябе. Будзеш прасіць — во палучыш,— і паказала кукіш.

— Ды пайшла ты... са сваей плявацельніцай!

— Гаўнюк! Імпатэнт няшчасны! — разгневаная, пайшла з аўтобуса. Куды? На стадыён? З пустым і рукамі?

Узёттак лаяў сваю каханку брыдкімі словамі:

— Ды такіх шлюх ад Віцебска да Варшавы ракам не пераставіш. Сапсавала, зараза, настрой. Такі настрой быў! Спяваць хацелася. Ды чорт з табой. Без цябе зручней, а то пацягнуешся да Юзафавай машыны, долары ўбачыш... тады ад цябе не адчэпішся. Сама чым бруд адмываеш? Я — доларамі, бо сумленна зарабляю іх, галавой сваей. А ты чым зарабляеш?

Ад барадача застаўся дэтэктыв, ляжаў у багажнай сетцы.

«Во тып! За цябе, паганца, прыйдзеца тлумачэнне пагранічнікам пісаць: куды дзеўся чалавек? А чорт яго знае, куды ён дзеўся. Перабег у за ході і рай. Не такія перабягаюць. Вучоныя, акадэмікі. Кажуць, прэзідэнт акадэміі ў Амерыку падаўся».

Прадоўжыў чытанне кнігі, якое пачаў у Брэсце. Ды дэтэктывная гісторыя не захапляла. Уласная хвалявала, не менш загадкавая.

Мінула гадзіна, марудна, як чарапаха, паўзла другая. А Юзафа ўсё няма. Сапсаваны Ірэнай настрой псаваўся яшчэ больш, перарастаў у трывогу. А калі і трэцяя гадзіна спалавінілася, з'явіўся страх.

«Так гарэлі ў пана вочы на прыборчык і прыцэлы, слонкі каўтаў. А не едзе. Штось здарылася? Што магло здарыцца? Юзаф быў насцярожаны, бадай спалоханы. Чым?»

Змяркалася. Вярнуўся Валевіч.

— Разганяюць бедам. Нашы збіраюцца. Трэба ехаць.

— Пачакаем. Я ж казаў вам. Да мяне прыехаць павінны пакупнік.

— У вас сакрэтны тавар?

— Не сакрэтны, але ж... не для барахолкі, не хачу там мерзнуць.

Валевіч сеў за руль і цярпліва чакаў. Гэты стары шафёр падабаўся Узэнтаку нешматслоўнасцю і стараннасцю, прынамсі, з ім не спрачаўся і ў ранейшыя паездкі, нават з-за гаручага, над якім дрыжаў.

Сцямнела. Завулак дрэнна асвятляўся — у канцы адзін ліхтар.

Аўтобус абнюхалі трое палякаў. Тут Валевіч спалохаўся, пачаў прасіць:

— Леанід Барысавіч! Праколюць яны нам шыны — пакукуем тады. Вылезем — аграбяць і дзякуй не скажучь.

«Усяго бойся. Усяго бойся».

Карцела Узэнтаку паехаць да Юзафа на кватэру і ўзяць яго загрудкі: дзе ж тваё слова, сабачы сын? Не, пабаяўся. А калі яго там накрылі? Аднак цвёрда вырашыў: заўтра рана паедзе, аўтобус спыніць далей, не на плошчы... У ложку бандыта захопіць.

Прыехалі да стадыёна, дзе пражэктары яшчэ не патушылі і наваколле залівала мора святла.

Усе былі ў зборы. Стаялі з лёгкімі торбамі, «танчылі» — грэлі ногі.

Узэнтак высунуўся з аўтобуса і адчуў той жа ранішні віхор варожасці, глядзелі на яго як галодныя ваўкі, гатовыя разарваць на кавалкі. У такой сітуацыі трэба заставацца добрым і лагодным, лепш перапрасіць.

— Вінюся. Вінюся. Паехалі!

Прапанову аб тым, каб начаваць у кемпінгу, адмялі яшчэ раніцою, хопіць аднаго кемпінга, пагадзіліся адну ноч у аўтобусе правесці. Але каб стаць каля чыгуначнага вакзала, каб можна было хадзіць пагрэцца ў туалет.

— Ехаць нельга,— сказаў Валодзя Адамейка.— Ядзі няма.

— Не будзем мы яе чакаць! Я скоро ў штаны напушчу! — крыкнула бесцырымонная баба, імя якой Узэнтак не помніў, бо дагэтуль маўчала, такіх маўчунняў, статыстык, як ён называў, было чалавек колькі.

— Вы можаце пакінуць дзіця? — асуджальна спытаў Валодзя.

— Добранькае дзіця! Шлындае дацямна ў чужым горадзе.

— Яна ў музей пайшла.

— Бач! Яна ў музей, а мы...

— А вы — спекулянткі! — злосна крыкнуў шафёр.— І заткніце свае зяпы! Без Ядзі аўтобус не пойдзе!

— Валодзя! — папракнуў Валевіч.— Мы ўсе тут роўныя.

— Валодзя! — падтрымаў старога Узэнтак.— Ты ж культурны хлопец і — так на жанчын... Ай-яй...

— Будзеш з вамі культурны...

Нарэшце з'явілася Ядзя. Але ішла павольна, і такой хадой абурыла ўсіх тых, у каго камерцця не вельмі ўдалася. Толькі цётка Дуся, Маруся, Тася і Сіўцова былі добрыя, спагадлівыя, бо памянчалі золотыя на долары і купілі, што хацелі.

— Дзе ты, дзіця, ходзіш? — спытала Камлякова.

— Я ў музеі была.

— Ха-ха! Яна ў музеі была!

Смех здэклівы і словы асуджальныя спалохалі нябогу. Ды падтрымаў Валодзя:

— Пакланіцеся ёй за тое, што яна ў музеі была. Торбы віцебскія!

Дзіўна, што жанчыны не абразіліся і не абурыліся. Толькі Валевіч паказаў Валодзю кулак.

Ядзя нікому не сказала, што ў музеі перад карцінай Матэйкі «Грунвальдская бітва», убачыўшы забітых, яна страціла прытомнасць. Апрытомнела ў пакоі, над ёй схілілася жанчына ў белым — урач. Толькі даведаўшыся, што яна «руская», не завезлі ў бальніцу. Але яе мова і яе ўражлівасць, рэакцыя на шэдэўры мастацтва кранулі служачых музея. Яе кармілі, паілі гарбатай. Добра, што накармілі. Не дзіўна, што самлела: бадай двое сутак нічога не ела.

8

Большасць жанчын пабегла на вакзал — пагрэцца, павячэраць у буфэце. Засталіся толькі тыя, хто эканоміў на страўніку, сядзелі на сухамяцці, таму і ў туалет іх не ганяла. Дзіўна, што мужчыны не пайшлі, нават такія маладыя, як Капыток і Язькоў. Хлопцы гэтыя ўсё больш і больш здзіўлялі Узэнтака. І трывожылі. Нічога не прадалі. Нічога не купілі. І харчу свайго не маюць. Аднак не сядзяць жа галодныя, на галодных не падобныя. Абедалі, калі іншыя мерзлі на стадыёне? Але за якія грошы? Не мелі ж і па пяць долараў для мытні, сталі яго даўжнікамі. Чым аддадуць? Цікава. Калі вернуць доўг?

Узэнтак таксама не пайшоў на вакзал, хоць і не абедаў, каньяк, кава і сухарыкі — не наедак. Наганы ў яго настрой быў — ад таго, што не прыехаў Юзаф. Змрачнелі думкі. Сініца была ў руках і, падобна, вышрхнула. Гэта ж на нашы драўляныя — пятнаццаць мільёнаў. Такі кавалак! Сэрца рвалася на часткі. Дзе знойдзеш іншага пакупніка на такі тавар? І назад везці — немалая рызыка. Не будзе Кастуся — і невядома што можа здарыцца: раней, праўда, тых, хто вяртаўся з Польшчы, даглядалі фармальна, але правілы на мытні што зіма сёлетняя: то мароз, то дождж.

Да Юзафа не трэба ехаць, каб не ўліпнуць. Трэба пазваніць. Сёння ж, крыху пазней. З аўтамата. А пакуль што трэба пацешыць і пагрэць

душу. Але агульнай п'янкi, як у дарозе, не наладзіш — усё прадалі, скупярдзіі. То няхай слінкі каўтаюць. На Ірэну хоць і злосны (і яна, заразная баба, перасела на іншае месца), але яе не адгародзіш — яшчэ больш пачнуць пляткарыць. І Юрыка не аддзеліш, таксама цэлы дзень галодны. Здрадзіць, як сябра яго «каўказец» Гвоздзік. Але пакуль той пры ім, карміць трэба, абавязкі гаспадара ён выконваў сумленна. Запрасіў яшчэ Грэчкасея, павінны ж быць прадстаўнік ад грамадскасці.

Выпілі адну пляшку. Ірэна павесялела, рагатала, здэкавалася з мужчын.

— Хіба гэта мужчыны? Цюхцялі! Штаны ганьбяць. Пара вам спадніцы панадзяваць. Няхай хоць ветрам падзьме вашы пратухлыя рэгі.

Цэліла яўна ў яго, свайго каханка.

— Не плявузгай! Цёткі Дусі і Ядзі пасаромейся.

— Цётка Дуся цану вам, кастратам, ведае. А ты, Ядзька, заткні вушкі і запляшчы вочкі, пакуль не ўзнаеш, якія гэта еўнухі — цяперашнія мужчыны.

Нельга яе больш паіць — наскандаліць нахабная баба. Але свой агонь не заліў — гарэла на душы, не выходзілі з галавы пятнаццаць мільёнаў, залатым цвіком сядзелі, не сядзелі — забівала іх у мозг невядомая сіла.

Выцягнуў з сумкі яшчэ адну пляшку. І тут падышоў Валодзя Адамейка са сваёй шафёрскай ёмкай конаўкай.

— Наі нам са старым, прамерзлі да касцей.

Сквапнасць падвяла разумнага і хітрага Узэнтака, моцна падвяла.

— А ты паставіў сваю?

— А ты паставіў?

— Бачыш — паставіў.

— Чыю?

— Як чыю? Ды ўжо не тваю.

— Ты нябожчыка грабіш! З яго сумкі цягаеш. Марадзёр! Мы такіх расстрэльвалі...

Узэнтак падхапіўся ў страшным гневе.

— Ты што сказаў? Паўтары!

— Збяруцца людзі — паўтару.

— Я табе ў морду дам! Падонак! — завішчаў абражаны Узэнтак.

— Дай, калі ты не падонак, — спакойна сказаў Валодзя.

І Узэнтак, дурань, сунуў свой мяккі кулак у Валодзеву шчаку.

Валодзя адступіў на крок, зняважліва сказаў:

— Эх ты! Слізняк! Хіба так б'юць? Б'юць во як, — і з выпадам уперад, прыёмам каратэ садануў «вялікаму камбінатару» ў сківіцу.

— Во як б'юць!

Узёнтак адляцеў, што футбольны мяч, у канец салона, упаў на нябожчыка. Усе падхапіліся. Аднак нейкая жанчына хіхікнула. Абурана крыкнуў Валевіч.

— Валодзя! Ты што, ашалеў?

Узёнтак не адразу апомніўся — гэтак аглушыў яго ўдар. Споўз з брызентам на падлогу. Нарэшце завішчаў па-бабску.

— Юрык, Юра! Дай... дай... яму... панюхаць! Панюхаць дай!

Юрык выхапіў з кішэні газавы балончык. Ды толькі падняў руку, як атрымаў па ёй удар — што прутом жалезным. Пакаціўся пад сядзенне балончык. Мертва павісла рука целаахоўніка.

— Ядзя! Гіайшлі са мной! Плюнь на гэтую банду марадзёраў.

— А нас за што, сыноч? — пакрыўдзілася цётка Дуся.

Ядзя паслухмяна падхапілася, пайшла да Валодзі. Загароджваў дарогу Юрык, сагнуўся ад болю, гладзіў руку, але не енчыў, як гаспадар яго. Ядзя піхнула хлопца, ў балючую руку, і той таксама загаласіў:

— Ай, мамачкі!

Валодзя схапіў Ядзю за руку.

— Пашпарт з табой? А то будзе марока з выездам.

— Са мной.

Валевіч строга паклікаў будучага зяця:

— Валодзя!

— Не хвалойцеся, бацька. Давезяце гэтую банду самі. Чакайце дома. Рыхтуйце вяселле!

Узяўшыся за рукі, што дзеці, Валодзя і Ядзя ішлі праз плошчу да вакзала.

Узёнтак пляваўся крывёю і енчыў, не падымаючыся з падлогі.

Валевіч і асудзіў Валодзю — не любіў, калі даюць волю рукам, ды яшчэ такім цяжкім, — і адначасова ўхваліў:

«Малайчына! Такі здолее пастаяць і за сябе, і за жопку, і за род наш».

Тое, што ён павёў дзяўчыну, не збянтэжыла старога: такі хлопец нічога брыдкага не зробіць. Вунь як крыкнуў: «Рыхтуйце вяселле!» Значыцца, намер сур'ёзны.

Дзякуй Богу. Папрасіўшы авансам даравання ў Бога, пазлараднічаў, што хапуга гэты і нахабнік зарабіў добрага ляшча. А сапраўды добрага. Скуголіць, што шчанюк паранены.

Узёнтак шамкаў — ледзьве разабраць:

— Ушэ жубы выбіў. Ушэ жубы. І жалатых няма. І-іэна! Жнайджы жалатых жубы. Я выплюнуў іх...

— Пайшоў ты са сваімі зубамі!

— А-а, ку-у-ва!

Да Узэнтака падышла цётка Дуся, але без спачування.

— Не лайся, чалавеча. Бог пакарае. Падыміся. Накрыем нябогу...— і прачытала псалом: — Господи! Человек подобен дуновению; дни его — как уклоняющаяся тень.

Спалоханы, ці не псаломам, Узэнтак, які з дапамогай Еўдакіі Яўменаўны падняўся і, хістаючыся, ішоў наперад, раптам крыкнуў плаксіва, але выразна, без шамкання:

— Да-дому! Едзем дадому!

Што крык дзіцяці, якога пакрыўдзілі: «Да-дому хачу-у!»

Грэчкасей далікатна напамніў:

— Людзі на вакзале, Леанід Барысавіч.

— Сабраць людзей! — таксама выразна і не плаксіва ўжо — уладна.

Клікаць тых, што грэліся на вакзале, кінулася колькі чалавек — Сіўцова, Ірэна і хлопцы — Капыток і Язькоў.

Праз якія дзесяць мінут усе былі ў аўтобусе. Не ўсе прадалі свой тавар. Не ўсе купілі, што хацелі. Не ўсе памянчалі злотыя на долары. Аднак ніхто не запырэчыў супраць рашэння зараз жа, насупраць ночы, ехаць дадому. Тыя, хто не бачыў, што адбылося ў аўтобусе, радысна ўхвалілі, зашумелі. Хутчэй дадому! Стаміліся ад душэўнага і фізічнага дыскамфорту. Гэта ж якія нервы трэба — спаць побач з нябожчыкам, у халадэчы. Лічы, дзве ночы не спалі. А едучы дадому, можна і расслабіцца, заснуць.

Знікла пачуццё варожасці да «капітана». Недаўменна глядзелі, чаму ён закрывав хусцінай шчаку.

— У вас зубы баляць, Леанід Барысавіч? — спачувальна спытала Тася і бадай сур'ёзна прапанавала сваю паслугу: — Я ўмею загаворваць.

А яму здалося, што яна здэкеуецца, і ён застагнаў і шапялява мацюкнуўся, напалохаўшы дзяўчыну ды і іншых. Што здарылася з чалавекам? Такі ветлівы быў.

Цётка Дуся знакамі папярэдзіла: не чапайце.

Ірэна падабрэла, села побач. Клапатліва спытала:

— Знайшоў зубы?

А яму здалося, што і яна здэкеуецца. І яе паслаў. Але Ірэна не спалохалася і не пакрыўдзілася.

— Лёня! Будзь мужчынам! Кудыхчаш, як баба. Не раскісай. Галоўка трашчыць? Знаю, што баліць. На, анальгін выпі. А зубы твае я знайду. Во гад, маджахед гэты! У яго ж не кулак, а гіра.

— Гіа-а. Ды яшчэ якая гі-іа! Пудовая,— паверыў нарэшце Узэнтак у шчырасць каханкі, расчуліўся ад клопатаў яе, згадзіўся прыняць анальгін.

Валевіч таксама ўзрадаваўся, што паедуць дадому, хоць і не любіў начных паездак — не ты я гады. Выйшаў, агледзеў аўтобус, пастукаў ботам па шынах, па такіх шынах трэба кувалдай біць, але прывычка засталася з таго часу, калі ездзіў на легкавых і шыны нярэдка лопаліся.

Сеў за руль, павярнуўся да салона, спытаў:

— Усе дома?

— Усе, усе.

— То з Богам.

— З Богам. З Богам, Станіслаў Васільевіч.

Тася і Маруся, якія лічылі, што добра зарабілі, не паскупіліся выпіць у буфете салодкага віна, і на вакзале ім было весела. А тут глянула Тася на задняе сядзенне, пад брызент глянула, дзе чалавек, які два дні назад сарамліва і ветліва ўсміхаўся на жарты яе, і захацелася дзяўчыне плакаць. Яна злосна крыкнула:

— Не памінайце хоць Бога! З Богам яны едуць! — і зарыдала.

Усе сціхі — ніхто ні слова.

За Варшавай сустрэла завея. Снег ляцеў з усходу, сухі, «дворнікі» не паспявалі ачышчаць з ветравога шкла. Валевіч знізіў хуткасць. Можна было б пастаяць на ўзбочыне, адпачыць, перачакаць снегапад. Не, спыніцца не мог. Хутчэй! Хутчэй хоць да граніцы! Ніколі за трыццаць пяць гадоў шафёрскай працы не рваўся так дадому, любіў далёкія паездкі.

Аднаго стары не разумеў у сваім настроі: нарастання раздражнёнасці супраць Узэнтака. Трэці раз з ім едзе і заўсёды паважаў яго прадпрымальнасць, прызнаваў яго аўтарытэт. А тут амаль кіпеў гневамі. Пачалося пасля таго, як Валодзя добра даў яму па мардасах. Няўжо праўда падлюга краў у нябожчыка? Во гад дык гад! Але злосць на Узэнтака як бы гасілі новыя сапраўды бацькоўскія пачуцці да будучага зяця. Таму веў машыну з радасцю: хутчэй дадому! На вяселле!

Каля Седльцаў, калі некаторыя ўжо заснулі, стомленыя, раптам, як па камандзе, падняліся Капыток і Язькоў, прайшлі ўперад, да вадзіцельскай кабіны, загадалі шафёру:

— Спыні, стары, машыну.

Валевіч паслухмяна спыніўся, нават выключыў матор.

Язькоў з вясёлай здэкліваасцю сказаў:

— Значыцца, так... Будзем знаёміцца бліжэй. Вас вітае беларускі рэкет. Не бачу ўдзячных усмешак. Разумею. Сітуацыя не з вясёлых. Але не мы вінаватыя. Вы. За яго,— кіўнуў на задняе сядзенне,— з вас трэба вытрасці ўсё. Душы... Але мы добрыя, мы свойскія, і вы нам падабаліся, нам з вамі было прыемна ездзіць па слаўнай дзяржаве польскай. А таму... бяром па-боску: трыццаць долараў з галавы...

Пасажыры абурана загулі.

— Ша, мышы! Кот на крышы.

Капыток выцягнуў з кішэні паліта пісталет, падкінуў яго па-жанглёрску, схапіў.

— Калі вы думаеце, што гэта лялька... дэманструю...— і стрэліў у столь. Запахла порахам.

Валевіч абурыўся:

— А машыну навошта псаваць?

— Цэлая яна будзе, машына твая.

Язькоў, інтэлектуал, працягваў блазнаваць і здэкавацца:

— З галавы трыццаць срэбранікаў, як бачыце. Не за галаву. За галаву кожнага можна ўзяць больш. Але мы добрыя, мы гуманныя. І яшчэ магу сцесшыць вас. Бос ваш заплаціць больш, чым вы ўсе разам. З цябе тысяча, Лёнічак. Усяго адна тысяча! Кланяйся нам, дзякуй.

— Няма ў мяне дола-аваў! — завішчаў Узэнтак.

— Праверым.

— Я нічога не прадаў.

— А што ў цябе засталася?

Узэнтак хвіліну павагаўся, але прызнаўся.

— Прыцэлы аптычныя.

— Ух ты! — выгукнуў Грэчкасей.— Мастак!

Рэкеціры паглядзелі адзін на аднаго, Язькоў пахістаў галавой.

— Не, з такімі цацкамі мы не гуляем. Выварочвай кішэні. Аронін! Здымі шапку і збяры гэтую боскую лепту. Ты ж падатковы інспектар. Колькі ты хабару хапаеш? І ўсё мала з цябе? Эх, Аронін! Людзі гінуць за метал. Чуў такое?

Аронін паслухмяна падхапіўся, зняў зашмальцаваную каракулевую шапку, пайшоў па праходзе.

Абы не абмацвалі яго! Столькі, колькі марыў зарабіць Узэнтак, гэты маленькі былы інжынер-эканаміст, цяперашні інспектар, не зарабіў, але трохі мае, па ўсіх кішэнях рассоўваў зялёненькія, а кішэні ў яго і на каьсонах прышыты; за рэдказемельныя металы — індый і ртуць — яму нядрэнна заплацілі.

Цяжка ўздыхаючы, амаль стогнучы, адлічвалі злашчасныя долары, жанчыны выменьвалі адна ў адной, каб было роўна трыццаць.

Рэкеціры не спяшаліся. Адчувалі сябе ў поўнай бяспецы.

Аронін падышоў да Сіўцовай. Ды Ларыса Міхайлаўна не паварушылася.

— Давай.

Як аглухла і анямела жанчына.

— Раскашэльвайся, кабета! — крыкнуў Капыток.

І яна раптам выставіла рабаўнікам два кукішы.

— А во вам! Грабіцелі! Бандзюгі! Каб вас зямля не насіла!

Усе іншыя замерлі ад страху.

Капыток кінуўся да Сіўцовай, балюча тыцнуў дулам пісталета ў грудзі:

— Ану заткніся!

Жанчына рванула на сабе паліто, гузікі пасыпаліся.

— Страляй! Страляй, падлюга! Забі маці траіх дзяцей. Але знай: я з магілы па вашы душы прыйду. Сыны мае вас знойдуць, дзе б вы ні былі!

Язькоў сказаў напарніку:

— Не чапай ты гэтую шалёную бабу! Вар'ятка нейкая. Шчасце тваё, што мы па мокрым не працуем,— і зноў здэкаваўся: — Мы самыя сумленныя падаткаўзятчыкі. Нам сам інспектар збірае падатак.

— Сам ты вар'ят! На вас даўно трэба не сарочкі смірыцельныя надзяваць — кандалы. І надзенуць, надзенуць, галубчыкі! Колькі яровачцы не віцца, канец будзе! Адальюцца вам людскія слёзы!

— Сціхні, а то ўмыецца крывёю.

Пакуль увага была скіравана на Ларысу Міхайлаўну, Узэнтак ліхаманкава корпаўся ў кішэні пінжака, у яго было больш за тысячу, і ён хацеў хоць нейкую частку долараў пакінуць у кішэні. Але рукі трэсліся, і ён ніяк не мог расшпіліць вобмацкам партманет. Ды вочы ў гэтых бандытаў... не вочы — пражэктары. Глядзеў на Сіўцову, а ўбачыў яго маўчун Язькоў, які раптам стаў надзіва гаманкі і рабіў сваю чорную справу блазнуючы. Адразу здагадаўся пра намер старасты. І зноў са здэклівым смяшком:

— Памагчы, Лёнічак?

Наблізіўся і са спрытнасцю кішэннага злодзея выхапіў тугаваты партманет.

— Лічыць? Не трэба? Верым. А не хопіць да тысячы — аддасі ў Віцебску. Мы ж свае людзі — палічымся.

Узэнтак знясілена плюхнуўся ў крэсла, застагнаў.

— Вот жа гад, як ён гваздануў цябе,— паспачуваў Язькоў.— Варта было б знайсці твой зуб — золата, аднака. Ды Бог з табой — карыстайся сам. Мы добрыя. Мы вельмі добрыя,— і да Валевіча: — З цябе, дзед, не бяром, ты добра вазіў нас.

Аронін паднёс Язькову шапку, пачціва трымаў; той не спяшаючыся сабраў купюры ў пачак, не лічачы, сунуў у кішэню.

— Ну, шчаслівай вам дарогі. Да сустрэчы.

— Я цябе сустрэну! — зноў не вытрымала Сіўцова.

— Ну, заразная баба! — узлаваўся Капыток і пакараў яе — сарваў з галавы пясцовую шапку. А заадно, ідучы да выхаду, схапіў і шапку Узэнтака — андатравую.

Рэкеціры здзекліва развіталіся.

Нейкі час усе ашаломлена маўчалі. А потым дзіка зарагатала Ірэна, напалохала ўсіх больш, чым рабаўнікі, асабліва Узэнтака. У яе была істэрыка. Рагатала і плакала разам. Сіўцова падышла да яе, легка паляпала па шчаках.

— Супакойся, маладзіца, супакойся. У каго вада ёсць?

Ды тут закрычала Тася:

— Бог нас карае! Бог карае! О Госпадзі! Пакарай нас мацней. Мы заслужылі. У прорву скінь. У Буг нас скінь! У Буг!

Падскочыла цётка Дуся, схапіла Тасю за плечы, патрэсла.

— Што ты мелеш? Што ты мелеш, няшчасная? Не гняві Бога! Не гняві Бога! Памаліся! Памаліся! И да будет благоволение Господа Бога нашего на нас, и в деле рук наших споспешествуй нам...

— И да будет благоволение Господа Бога нашего...— паўтаралі колькі жанчын і Аронін з імі.

Валевіч завёў матор, даў моцны газ, рыўком, як няўмелы, сарваў аўтобус з месца, доўга і злосна засігналіў. Стары шафёр караў сябе за дзіўнае і незразумелае пачуццё сваё: менш меў злосці на рабаўнікоў, чым на Узэнтака. Паўтарыў за жанчынамі малітву і тут жа маццюкнуўся:

«Так табе і трэба. Так табе і трэба, гад!»

Набліжаліся да граніцы. Узэнтака калаціла, ён увесь гарэў, пухла не толькі шчака, распух язык. Ледзьве шамкаў. Але камандаваў. Звярнуўся да Грэчкасея:

— Иван Паўлавіч, ідзіце да пагранічнікаў. Раскажыце, куды людзі падзеліся...

— Чаму я? — спалохаўся аграном.

— А хто? Я гаваы-ыць не магу.

Зноў здзівіла Сіўцова.

— Не бойцеся. Я з вамі пайду. Толькі не замінайце мне. Што скажу — пацвярджайце.

Узёнтак спалохаўся: невядома, што можа нагаварыць гэтая адчайная баба. Аднак яе не спыніш. Ды і не яна можа нагаварыць — Грэчкасей, якому паверыў, бо той раптам загадаў яму, падстрэленаму арлу:

— Прыцэлы выкіньце!

Узёнтак падскочыў на сядзенні.

— Ды ты што! Ты што! Лаза-ы-ць хочаш? Адсюль мытня не даглядае! Мытня не даглядае! — Хоць чорт яго ведае: даглядае ці не даглядае, навізна ў іх — разам працуюць, хабарнікі. Расстацца з прыборам, за які можна атрымаць пятнаццаць мілёнаў? Ад адной такой думкі яшчэ вышэй падскочыла тэмпература.

У глухую ноч чаргі з польскага боку не было, і аўтобус падышоў да самай сеткі.

Сіўцова першая выскачыла з аўтобуса, але пачакала маруду Грэчкасея, пацягнула яго за руку, як малога. Віхрам уварвалася ў памяшканне прапускнога пункта і дала такую істэрыку, такія слёзы, што разбудзіла нават тых пагранічнікаў, што спалі ў суседнім пакоі. Яе паілі вадой. А яна захлыналася словамі.

Аграном, чалавек без фантазіі, вушам сваім не верыў. Праўда густа перамяшалася з бязмежным вымыслам.

Толькі што аўтобус абрабавалі... усё забралі — грошы, рэчы. І збілі некаторых, старасту іх пану Узёнтаку галаву разбілі, яе саданулі пісталетам у грудзі, усе гузікі абарвалі. І хто? Свае, якія ездзілі з імі. Чацвёрта. І барадача туды ж — у рэкеціры. І адваката. У адну кучу. Але Бог з імі, з грашамі. Дзяўчыну павялі з сабой, школьніцу. Ратаваць яе кінуўся малады шафёр...

— Заб'юць яны Валодзьку. Заб'юць! І Ядзечку скалечаць. Дзіця ж яшчэ! Дзіця! Пан афіцэр! Пан афіцэр, ратуйце дзіця!

Аграбленне аўтобусаў — не навіна, амаль штодня здараецца, і гэтая пагранічнікаў мала цікавіла. Але каб бандыты павялі чалавека... дзяўчыну — першы выпадак такі. Шафёр — рыцар. Але што ён зробіць? Сапраўды яго могуць забіць. Пагранічнікаў моцна ўсхвалявала такая незвычайная падзея. Капітан пачаў званіць у Сядльцы, у Варшаву, падымаў на ногі паліцыю, службу бяспекі.

Ларыса Міхайлаўна радавалася сваёй прыдумцы.

«Зловяць гэтых бандытаў — мала ім не будзе: дзе Ядзю дзелі? Выб'юць у іх прызнанне».

Ніякай мытні. Начальнік паста загадаў паручніку правесці аўтобус праз мост, сказаць беларускім пагранічнікам, што яны, палякі, узялі

ўсе службы, каб злавіць бандытаў. Капітан сам заглянуў у аўтобус, убачыў Узэнтака, ахнуў:

— Матка боска!

Шчака — што дыня, толькі сіняя, як баклажан.

Для сваіх хлопцаў у зялёных пагонах Ларыса Міхайлаўна, прарэпеціраваўшы перад палякамі, сыграла спектакль яшчэ больш натуральна. Цяжкадум Грэчкасей урэшце сцяміў, навошта Сіўцова ўпляла ў гісторыю Ядзю. Без яе не было б такой увагі. Горача будзе бандытам, калі заварушыцца не толькі паліцыя — усе службы, насельніцтва. Напэўна ж перададуць па тэлебачанні ў ранішняй перадачы. Гвалт над дзяўчынай усіх усхвалюе.

Па расказе Ларысы, стараста іх так збіты, што можа памерці.

З прапаршчыкам паслалі сяржанта — фельчара з санітарнай сумкай. Ён зрабіў Узэнтаку укол, павязаў на шчаку кампрэс. Штampы ў пашпартах прапаршчык ставіў у аўтобусе — такі загад: ніякіх фармальнасцей, хутчэй адпусціць знявечаных людзей! А Ларыса прадаўжала сакатаць, ашаламяючы сваіх, даючы ім зразумець, каб ніхто не «змарозіў глупства».

Узэнтак з захапленнем і ўдзячнасцю слухаў Сіўцову: во як нечакана раскрываецца чалавек!

І вось ён — Брэст! Ціхі, начны, няшчодрасветлены, не вельмі знаёмы. Але які родны! І зямля. Свая зямля, на якой зацішна, утульна, на якой няма каго баяцца. Сам чорт не страшны ў сваёй хаце.

Ад уколу і кампрэса Леаніду Барысавічу стала лягчэй, прытупіўся боль, атухла пух і на языка, адчуў, што можа гаварыць бадай нармальна. Але не гаварыць яму хацелася—спяваць: пранесла, пра-а-несла, пранесла-а-а! Так спяваў з малой дачкой, калі вазіў яе на машыне: што бачыў па дарозе — пра тое і спяваў, як чукча, смяшыў дзіця.

«Чаму так павольна вядзе машыну Валевіч? Гані, стары, гані! Хутчэй дадому! Хутчэй ад кашмару, які перажылі! Што бізнес не ўдаўся,— не бяда. Бізнес — рызыка. Прыборчык — вось ён! Сам буду глядзець уначы ў яго! І усе бачыць. Усё, што трэба — бачыць! Дай газу, стары! Праспект жа — Маскоўскі! — шырынёй на вярсту. І ніводнай машыны, Ніводнага чалавека. А ты цягнешся, што чарапаха. Стаміўся? Дамо табе адпачыць. Дамо. Па макай. Табе такі трэба паспаць».

Ды раптам аўтобус круга павярнуў направа, тут жа — налева і спыніўся, шафёр загнуў матор, стукнуў і дзверы.

Узэнтак глянуў у акно на ярка асветленую шыльду і ледзьве не закрычаў ад страшэннага болю.

Зрада! Яшчэ адна здрада! Аддзяленне міліцыі! «Во гад Валевіч! Во гад! Давёз. Ніколі не думаў. Ніколі не думаў...»

Закрычаў.

Расслабленыя зваротам на радзіму (пасля рэкету не да сну было), амаль усе заснулі.

Падхапіліся, спалоханыя крыкам.

— Юрык! Юрык,— крычаў Узэнтак без шапялявасці.— Сумку! Хапай! Уцякай.

Але на ганку стаяў Валевіч, назіраў за аўтобусам. Як толькі Юрык выскачыў з цяжкай сумкай, шафёр нырнуў у дзверы аддзялення. І праз хвіліну адтуль выскачылі два міліцыянеры.

А гэты ёлуп цара нябеснага Юрык... куды ён бяжыць? У двары, у двары трэба, дзе цёмна. А ён бяжыць па шырокім праспекце, як па чыстым полі. Да Мінска хоча дабегчы? Ідыёт! Усе ідыёты і ўсе здраднікі! Нікому нельга верыць! Нікому!

Азірнуўся Юрык, убачыў міліцыянераў, кінуў сумку і павярнуў у двор.

«Не мая! Не мая! Яго. Ён уцякаў,— як заклінанне, шаптаў Узэнтак, але тут жа застагнаў: — Не мая... Я ж усяму аўтобусу абвясціў, што не прадаў прыцэлы. А-а»,— і адкінуў галаву на спінку сядзення, яму зрабілася млосна, па-сапраўднаму, без прытворства.

* * *

Труна стаяла ў фае перад актавай залай. Народу было паўнютка. Прышлі не толькі ўсе выкладчыкі, усе студэнты, але і з суседніх інстытутаў, са школ, з завода і проста з вуліцы, бо аб загадкавай смерці маладога вучонага хадзілі неверагодныя чуткі. Адны казалі, што яго забілі ў дарозе свае рэкеціры, другія — што ў Варшаве на рынку.

З двух бакоў труны сядзелі блізкія і родныя, дзiesiąткі тры людзей у жалобным адзенні — дзве вялікія сям'і. Часта мяняўся каравул.

Галасілі маці яго і жончына. Галасіла Таццяна. Марына сядзела як акамянелая. У абрамленні чорнай хусткі — бледны твар, без крывінкі, пасіпельныя сціснутыя вусны; і пасмачка валасоў з-пад хусткі выбілася на шчаку — сівая. Тыя, хто ведаў яе, здзіўлена шапталіся:

— Божачка! Марына пасівела.

Маці і свякроў прасілі яе:

— Паплач, дачушка, паплач. Лягчэй стане. А то спаліш сэрца сваё.

— Такая бяда.

— Не адна. Як перажыць такое!

— Паплач, Марыначка, пагаласі, сястрычка мая,— падтрымала матак Таццяна і, бы паказваючы, як гэта рабіць, зноў загаласіла:

— А Уладзік ты наш родненькі! А на каго ж ты пакінуў жоначку сваю і дочачку сваю? А мы ж цябе ўсе любілі. Такая ж разумненькая галовачка ў цябе была.

Плакалі студэнткі. Плакалі старыя прафесары. Шэптам пацвярджалі:

— Сапраўдны вучоны быў. Што яго пагнала ў паездку такую?

— Галеча наша. Галеча. Што мы маем? Жабрацкія капейкі. Вучонымі называемся!

— Глядзі, што жабрак больш збірае.

І Яначка маўчала, худзенькая, жоўценькая сінічка. Мама абняла яе, прыціснула да сябе — як баючыся страціць і дачку, і малая спалохана і недаўменна з-пад мацінай рукі глядзела на тату, на людзей, не разумеючы, завошта такая кара абрушылася на іх, яны ж нікому дрэннага не зрабілі, яны любілі адно аднаго і людзей любілі. «Можа, мы ў Бога дрэнна верылі?» — са страхам перад новай божай карай думала дзіця.

Іграў аркестр — і тады плакалі амаль усе жанчыны.

У Марыны слёз не было, высахлі яе вочы, высахла сэрца.

— Паплач, паплач, гаротніца ты наша.

— Не магу, мамачка. У мяне ўсё застыла.

Так цягнулася, пакуль не з'явіўся брат яе Іван; знаходзіўся ў далёкай паездцы, прыехаў са спазненнем.

Убачыла брата Марына і кінулася да яго, загаласіла:

— А братачка ты мой родны! Іваначка ты мой! А што ж мы з табой нарабілі... Ва Уладзічка ж сэрца было хворае. І нікому ён не казаў. Як жа мы не ведалі? І вы, мамачка. І я. І я! Як я магла не ведаць? Парок. Прыроджаны. Як жа мы не ведалі? Яго ж у армію не ўзялі. Нікому ў галаву не цюкнула. Ніхто не спытаў у доктара. Не любіў ён хадзіць да іх! Часу ў яго не было. Так вучыўся! Так працаваў. Начамаі сядзеў. Начамаі... Не адарваць ад кнігі...

Сталі ва ўзгалоўі нябожчыка, і Марына ўжо без галашэння расказвала пра свайго Уладзіка. Не брату — людзям.

— Есць нейкая сіла, Іваначка, ёсць Бог. У тую раніцу як ударыла мяне штось. Прасіла яго не ехаць. І Яначка прасіла... А правяла — месца не знаходзіла. Табе хацела званіць, каб ты перастрэў аўтобус і забраў яго, — і панізіла голас да шэпту: — Так перажывала, што сыночка яго страціла.

І раптам як захлынулася, хістанулася, брат падтрымаў яе.

— Прысядзь, Марына.

А яна — на поўны голас, так што ўсе пачулі:

— Іваначка! Яны ж яго тры дні па Польшчы вазілі! Мёртвага. Звяры! Нелюдзі!

Тыя з прысутных на пахаванні, хто пачуў гэта ўпершыню, ахнулі ад здзіўлення, зашумелі ад абурэння.

Ды ўвагу адцягнуў хрыплы, але гучны голас з натоўпу:

— Мы нелюдзі! Мы! Судзіце нас, людзі! Ён памёр перад Брэстам. І мы не павярнулі назад. Долары нам даражэй былі. Розум яны нам зацьмілі. Пакарай нас, Божа! Пакарайце, людзі!

Гэта была Тася.

Маруся груба схапіла яе за каўнер паліта, пацягнула да дзвярэй.

— Чокнулася дзеўка. Чокнулася.

Ашаломленыя людзі расступіліся перад імі, як перад пракажонымі.

Тася не супраціўлялася. Але на ганку спынілася, неяк дзіўна ўглядаючыся ў хмарнае неба.

— Я ў манастыр пайду,— сказала Тася сяброўцы.

Маруся хмыкнула.

— Награшыла — ідзі памаліся.

— Я дзве ночы сню Багародзіцу. Яна кліча мяне.

Знікла ўсмешка на Марусіным твары, і вочы зрабіліся спалоханымі.

Яна з жалем абняла сяброўку, прашаптала:

— Доктара табе трэба, Тасечка. Хадзем да доктара.

У будынку загучала жалобная музыка.

Тася перахрысцілася.

— Давай памолімся, Марусечка. Давай памолімся.

Дзяўчыне здалося, што музыка запоўніла ўсё наваколле, увесь вялікі горад.

Пайшоў ціхі, лёгкі снег. І ён звінеў — у Тасі ў вушах, у сэрцы. Здалося ёй, што гэта неба іграе жалобу па ўсіх людзяў, бо надыходзіць канец свету.